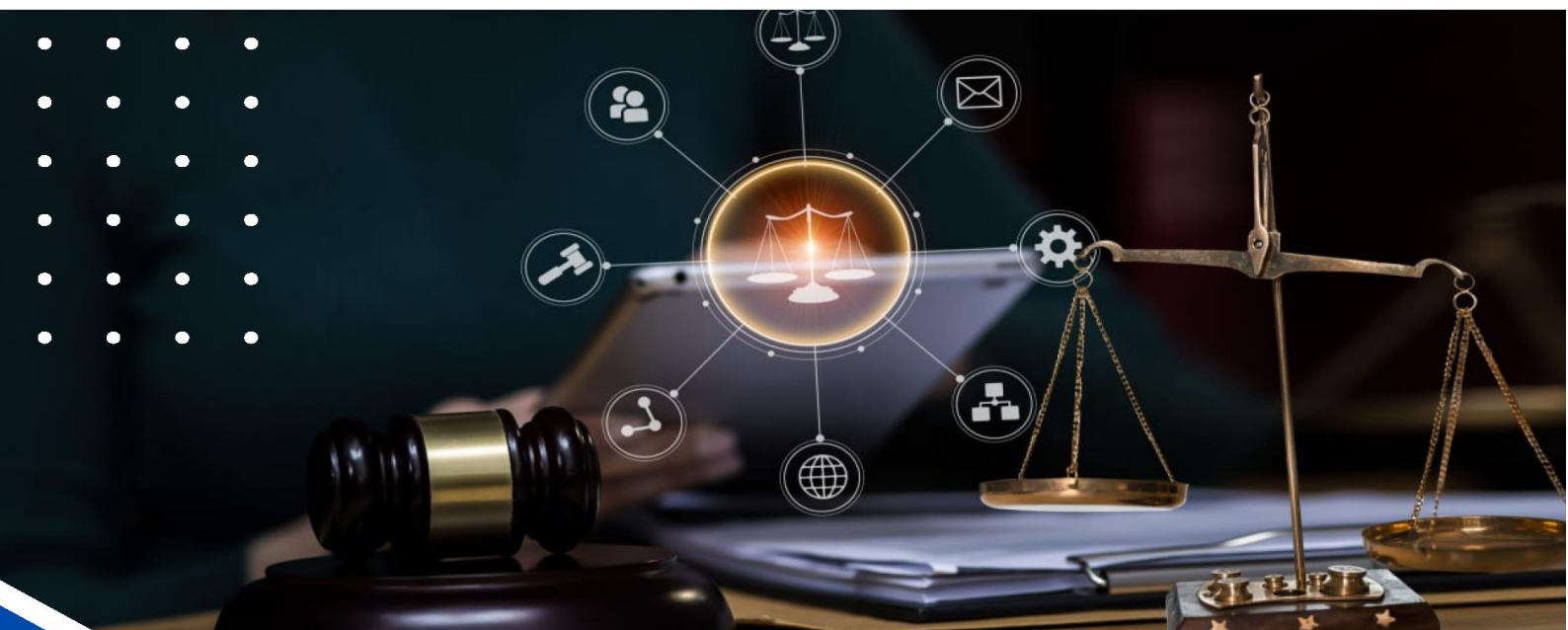

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
СУДЬЯЛАР ОЛИЙ КЕНГАШИ ҲУЗУРИДАГИ
СУДЬЯЛАР ОЛИЙ МАКТАБИ

“ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК ОБЪЕКТЛАРИНИ
СУД ОРҚАЛИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-
ҲУҚУҚИЙ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ”

мавзусида ўтказилган давра суҳбати материаллари

(2023 йил 25 октябрь)

Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби Кенгашининг 2023 йил 26 октябрдаги мажлисида маъқулланган

“Интеллектуал мулк объектларини суд орқали ҳимоя қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий таъминлаш масалалари” мавзусида ўтказилган давра суҳбати материаллари. –Т.: Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби. – 120 б.

Таҳрир ҳайъати:

юридик фанлар номзоди, доцент **Ҳ-М.Исоқов**, юридик фанлар доктори, профессор **О.Окюлов**, юридик фанлар доктори, профессор **Б.Тошев**, юридик фанлар номзоди, доцент **М.Қаландарова**, юридик фанлар номзоди, профессор **Қ.Меҳмонов**.

Мазкур тўпламдан 2023 йил 25 октябрь куни “Интеллектуал мулк объектларини суд орқали ҳимоя қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий таъминлаш масалалари” мавзусида ўтказилган давра суҳбати материаллари жой олган.

Унда интеллектуал мулк соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар, интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилишнинг қонунчилик асослари, контрафакт маҳсулотларнинг тарқалишига қарши курашиш борасида мавжуд муаммолар ва уларнинг ечимлари, ҳуқуқбузарликлар ва улар учун жавобгарлик масалалари, интеллектуал мулк объектларини суд орқали ҳимоя қилиш амалиёти, бу борада Ўзбекистон ва жаҳон тажрибасига оид фикр-мулоҳазалар ёритилган.

Судьялар, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимлари, ҳуқуқшуносликка иқтисослашган таълим ва илмий-тадқиқот муассасалари профессор-ўқитувчилари, тадқиқотчилар, магистрантлар, судьялик лавозимига номзодларни тайёрлаш курслари тингловчилари ҳамда бошқа йўналишлардаги мутахассислар фойдаланишлари мумкин. У “Интеллектуал мулк эгалари ҳуқуқларини суд орқали ҳимоя қилиш тизими ҳамда судьяларни интеллектуал мулк соҳасида ўқитиш бўйича мультимедиа маҳсулотларни ишлаб чиқиш” мавзусидаги инновацион лойиҳа (шифри № IL-422105579) доирасида тайёрланди.

Тўпламга киритилган мақолаларнинг мазмуни ва келтирилган фактларнинг ҳақиқийлиги учун муаллифлар масъулдир

© **Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби, 2023.**

Ҳожи-Мурод Исоков
Ўзбекистон Республикаси
Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби директори,
юримдик фанлар номзоди, доцент

Хорижий давлатларда интеллектуал мулк объектларини суд орқали ҳимоя қилишга доир қонунчилик ва амалиёт

Бугунги кунда глобал даражада шиддат билан ривожланаётган инновацион иқтисодиёт шароитида дунёнинг кўплаб ривожланган мамлакатларида интеллектуал мулк объектларига доир ҳуқуқларни суд орқали ҳимоя қилиш институти тобора кенгроқ қўлланилмоқда. Шунингдек, ушбу масалага доир халқаро шартномалар юзасидан вужудга келган низоларнинг судга тааллуқлиги масаласида ва суд қарорларининг бажарилиши бўйича ҳам қатор халқаро битимлар ҳамда конвенциялар қабул қилинмоқда.

Ўз фуқароларини интеллектуал мулк объектига нисбатан хорижий давлатларда ҳуқуқий муҳофазага олишни кафолатлаш мақсадида 1883 йилда 11 (ўн бир)та давлат саноат мулкани муҳофаза қилиш бўйича Париж Конвенциясини имзолади ва Халқаро Париж Иттифоқини тузди. Ҳозирги вақтда ушбу Конвенцияни 110 (бир юз ўн)дан ортиқ мамлакат имзолаган. Ўзбекистон Республикаси 1993 йилдан буён Париж Конвенцияси иштирокчиси ва Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (БИМТ) аъзоси бўлганлиги боис интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқларни суд орқали ҳимоя қилиш институтини такомиллаштириш масаласи барча ривожланган мамлакатлар қатори бизнинг ҳуқуқий тизимимиз учун ҳам ниҳоятда муҳим аҳамиятга эгадир. Мазкур масаланинг моҳиятини тўлароқ англаш учун бу борадаги халқаро амалиёт ва хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Институционалик. Дастлаб, бу борада халқаро даражадаги институционал тузилма бўлган БИМТнинг Суд институти фаолиятига қисқача тўхталсак. Мазкур Суд институти БИМТ иштирокчи-давлатлари судларига интеллектуал мулк ҳуқуқига доир низолар юзасидан одил судловни

таъминлаш борасида муайян ихтисослашган хизматларни кўрсатиб келади. Бунда, албатта, ҳар бир иштирокчи-давлатда қарор топган ижтимоий-иқтисодий шароит ва ҳуқуқий анъаналар инобатга олинади.

БИМТнинг Суд институти томонидан миллий мамлакатлар судларига, жумладан, қуйидаги хизматлар кўрсатилади:

-судлар ҳамжамиятлари учун глобал форумлар ўтказиш. Бу форумларда ҳар бир давлатнинг ҳуқуқий тизими, ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларидан келиб чиққан ҳолда интеллектуал мулк ҳуқуқига доир суд амалиёти юзасидан фикрлар муҳокама қилинади ҳамда жамоавий ёндашувлар шакллантирилади;

иштирокчи-давлатлар судларини улар томонидан интеллектуал мулк ҳуқуқига доир суд низоларини самарали ҳал этилишига йўналтирилган институционал ва инсоний салоҳиятларини қўллаб-қувватлаш;

суд тизимлари ва интеллектуал мулк ҳуқуқи низоларига доир чиқарилган суд қарорлари бўйича тадқиқотлар ўтказиш ва уларни мувофиқлаштириб бориш;

WIPO Lex маълумотлар базаси орқали иштирокчи-давлатлардаги интеллектуал мулк ҳуқуқига доир шартномалар, қонун ҳужжатлари, суд қарорлари ва суд бошқаруви хусусидаги ахборотларни олиш эркинлиги даражасини ошириш.

Таҳлиллар кўрсатадики, жаҳон мамлакатлари тажрибасида интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқларни суд орқали ҳимоя қилиш институти институционал нуқтаи назардан ҳар хил тарзда ҳал этилган. Жумладан, Бельгия, Бразилия, Венгрия, Гонконг, Дания, Исроил, Эрон, Испания, Италия, Канада, Голландия, Норвегия, Покистон, Панама, Руминия, Словения, Словакия, Жанубий Америка мамлакатлари, Финландия, Франция, Швеция каби давлатларнинг умумюрисдикция судлари тизимида интеллектуал мулкка доир ишларни кўриб чиқувчи, гарчанд улар турлича номлансада, махсус, яъни моҳиятан бир масала – интеллектуал мулк ҳуқуқини

химоялашга ихтисослашган судлар, суд таркиблари (двизионлар) ва бошқача суд тузилмалари фаолият кўрсатади.

Японияда интеллектуал мулк бўйича Юқори суд фаолият кўрсатади, Германия ва Швецарияда – Федераль патент судлари, Корея Республикасида – Патент суди, Россияда – Ителлектуал ҳуқуқ бўйича суд, Хитой ва Португалияда – Интеллектуал мулк бўйича судлар, Таиландда – Интеллектуал мулк ва халқаро савдо масалалари бўйича марказий суд, Мексикада – Солиқ ва маъмурий ишлар бўйича федераль суднинг Интеллектуал мулк масалаларига доир махсус палата, Францияда – Ихтисослаштирилган судлов палаталари мавжуд.

Австрия, Ирландия ва Филлипинда эса интеллектуал мулкка доир низолар тижорат судлари томонидан кўриб чиқилади.

Бразилия, Колумбия, АҚШ ва Чилида интеллектуал мулк билан боғлиқ масалалар апелляция судларида кўрилади.

Австралия, Кения, Янги Зеландия, Сингапурда эса ушбу масалага доир низоларни кўриб ҳал этувчи махсус трибуналлар ташкил этилган бўлиб, улар суд саналмайди.

Кўриниб турибдики, дунёнинг аксарият мамлакатлари суд тизимида патент судлари уларнинг анъанавий (классик) вариантыда қарор топмаган. Бундай судлар фақат бир неча давлатда, яъни Германия, Швецария ва Буюк Британиядагина мумтоз шаклда мавжуд. Хусусан, Германияда патент судлари 1961 йилнинг 1 июлидан буён фаолият кўрсатиб келади. ГФР қонунлари интеллектуал мулк ҳуқуқи бўйича доир ишларни кўриш жараёнида, умумий қоидага асосан, судларга низони ҳал этиш учун тарафлар тақдим этган далиллар билан чегараланиб қолмасдан, бошқа манбаларни ҳам жалб этиш ва судга маълум бўлмаган чет давлат ҳуқуқи мазмунини аниқлаш учун барча чораларни кўриш ваколатини беради. Чет давлат ҳуқуқий *ex officio* меъёрлари мазмунини белгилаш Венгрия, Австрия, Туркия, Италиянинг халқаро хусусий ҳуқуққа оид қонунларида ҳам назарда тутилган.

Таъкидлаш лозимки, интеллектуал мулк объектлари билан боғлиқ низоларни кўришга ихтисослашган алоҳида судларнинг ташкил этилганлиги интеллектуал мулк соҳасида чуқурроқ билимга эга бўлган судьялар корпусини шакллантириш, бу тоифадаги судлов ишларини унификациялаш орқали низоларни сансалорликларсиз, қисқа муддатларда кўриб чиқилишига ҳамда қонуний, асосли ва адолатли суд қарорлари қабул қилинишига замин яратади.

Компетентлик. Интеллектуал мулк ҳуқуқига доир ишларни кўришга ихтисослашган судларнинг компетенциялари, одатда, интеллектуал мулк объектига ёки кўриладиган иш тоифасига боғлиқ бўлади. Масалан, Швецария Федераль патент суди фақат патент ишларини кўради, қачонки Ҳиндистондаги Интеллектуал мулк бўйича апелляция коллегияси интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқларнинг бузилиши билан боғлиқ ишларни кўрмасдан, фақат Патент ва товар белгилари бўйича бош назоратчи маҳкамаси қарорларини ҳақиқий эмаслиги хусусидаги ва апелляциясига доир ишларнигина кўриб чиқади.

Швецияда рўйхатга олинган патент, товар белгиси ёки саноат намунасини ҳақиқий эмас деб топишга боғлиқ ишлар Умумий судлар ёхуд Стокгольм округ суди томонидан (фақат патент бўйича низолар) кўрилади.

Мексикада интеллектуал мулк билан боғлиқ масалаларнинг аксарияти Мексика саноат мулки институти томонидан ҳал этилади, ва, фақат, мазкур Институт ҳуқуқнинг бузилганлиги тўғрисида узул-кесил тўхтама келган тақдирдагина, лицензия шартномаларининг бузилганлиги ёки зарарни ундириш тўғрисидаги ишлар фуқаролик судлари томонидан кўриб чиқилиши мумкин.

Буюк Британияда (Англия ва Уэльсда), рўйхатдан ўтказилган саноат намунаси ва патентга тааллуқли бўлган интеллектуал мулкка доир низоларнинг барчаси Канцлер бўлинмасининг тузилмаси ҳисобланувчи Патент суди ёхуд Корхоналар интеллектуал мулки бўйича суди томонидан кўрилади. Қолган тоифадаги интеллектуал мулк билан боғлиқ ишлар мазкур масала юзасидан тажрибалироқ судьялар, шунингдек Патент суди

судьяларини ҳам ўз ичига олувчи кенгрок таркибдаги Канцлер кўриб чиқилади бўлинмаси томонидан.

АҚШда округ федераль судлари муаллифлик ҳуқуқи бузилишига ва патентга доир ишларни кўриш бўйича мутлақ ваколатга, АҚШ Федераль округ бўйича апелляция суди эса патент низолари бўйича апелляцияларни кўриш бўйича мутлақ ваколатга эга бўлиб, мазкур суднинг қарорлари фақат АҚШ Олий суди томонидан қайта кўриб чиқилиши мумкин. Федераль судлар ва штатлар судлари интеллектуал мулкка доир низоларни кўриб чиқувчи махсус тузилмаларга эга бўлмасаларда ушбу умумюрисдикция судлари товар белгиларининг бузилиши ва ноу-хауларни ноқонуний белгилашга доир низоларни кўриб чиқиш ҳуқуқига эгадирлар.

Корея Республикасида патентлар, товар белгилари, фойдали моделлар, саноат намуналари ва селекция ютуқларини химоя қилишга доир ишларни биринчи инстанция судлари тариқасида кўришга ихтисослашган бешта округ судлари фаолият кўрсатади. Сеул Марказий округ суди, гарчанд бошқа округ судларининг судловига тааллуқли бўлсада, бу тоифадаги ҳар қандай ишни кўриб чиқиш ваколатига эга. Муаллифлик ҳуқуқининг бузилиши ёки ноу-хауни ноқонуний эгаллаш билан боғлиқ низолар бўйича ишлар биринчи босқич судлари тариқасида округ судлари томонидан кўриб чиқилади. Интеллектуал мулк ҳуқуқларини ҳақиқий эмас деб топишга доир даъво аризалари эса Корея интеллектуал мулк бўйича судига, шунингдек Корея интеллектуал мулк масалалари бўйича ташкилотининг маъмурий судига берилиши керак. Корея интеллектуал мулк бўйича суди ва округ судларининг қарорларига нисбатан апелляциялар Патент судига берилади.

Японияда Токио Юқори судининг махсус тузилмаси ҳисобланувчи Интеллектуал мулк бўйича юқори суд Япония патент идорасининг қарорлари устидан берилган шикоятларни биринчи босқич суди сифатида, интеллектуал мулк соҳасидаги фуқаролик низоларини (кашфиётларга, фойдали моделларга, интеграль схемалар топологияларига ва компьютер дастурларига бўлган ҳуқуқларга доир) ишларни иккинчи босқич суди тариқасида кўриш ваколатига

эга. Токио ва Осаки округлари судлари интеллектуал мулкка доир фуқаролик ишларини кўрига ихтисослашган тузилмаларга эга бўлиб, улар тегишинча Япониянинг шарқий ва ғарбий қисмларидан бўлган ишларни кўриб чиқишади.

Судлов тартиб-таомиллари. Жаҳон мамлакатлари суд амалиётида интеллектуал мулк ҳуқуқи билан боғлиқ низоларнинг турли судлов иш юритиши тартибида кўрилиши мавжуд. Яъни, интеллектуал мулк ҳуқуқига доир ишлар, юқорида таҳлил қилиб чиққан миздек, аксарият ҳолларда фуқаролик судлари судловига тааллуқли бўлсада, ушбу масаланинг бошқа турдаги судларда – жиноят, маъмурий ва иқтисодий судлар томонидан ҳам кўриб чиқилишини кузатиш мумкин.

Хорижий мамлакатларнинг жиноятга дахлдор бўлмаган ҳолатлардаги интеллектуал мулк ҳуқуқи билан боғлиқ судлов ишларини асосан уч туркумга ажратиш мумкин: умумюрисдикция судлари бўлган фуқаролик ёки тижорат судлари томонидан қўлланиладиган тартиб-таомилла; интеллектуал мулк масалаларига ихтисослашган судлар томонидан қўлланиладиган тартиб-таомиллар ва маъмурий тартиб-таомилларга асосланган судлов ишлари. Биринчи ва иккинчи туркумдаги судлар томонидан интеллектуал мулк билан боғлиқ ишлар умумий тартибда кўриб чиқилса, учунчи туркумдаги судларда эса низо дастлаб қонунчиликда белгиланган тартибда муайян маъмурий органларда тўлиқ ёки қисман маъмурий тартиб-таомиллардан ўтгандан сўнггина судларда кўрилади. Бундай суд амалиёти Ҳиндистон, Хитой, Мексика, Чили ва Швеция каби мамлакатларда мавжуддир.

Деярли барча хорижий мамлакатлар судларида интеллектуал мулк билан боғлиқ ишларни кўриш тезлаштирилган тартиб-таомиллар асосида дастлаб муайян суд чекловларини қўллашдан бошланади. Бундай суд чекловларни қўллаш қуйидаги принципларга асосланади:

даъвони таъминлаш нуқтаи назаридан;

суд чекловларини қўлламаслик даъвогарга бартараф этиб бўлмас зарар келтириб чиқариши мумкин бўлган ҳолатларнинг мавжудлиги;

жавобгар аниқ бўлмаган ҳолатларда суд чекловларини қўлламаслик ҳар иккала тараф манфаатларига зиён етказиш эҳтимоли бор бўлганда;

суд чекловларини қўллаш мажбурияти қонунчиликда қатъий қилиб белгиланган бўлса.

Баъзи, малакатларда, хусусан Бельгия ва Германияда, суд чекловлар қўллашдан олдин жавобгарга “қўриқловчи хат” йўллаши мумкин. Бундай “қўриқловчи хат”га нисбатан жавобгар қандай асосларга кўра суд чекловларини қўлламаслик зарурлигини кўрсатган ҳолда ўз эътирозларини билдириши мумкин. Мексикада жавобгар ўзининг қарама-қарши қарорларини билдириши мумкин бўлиб, бу вақтинчалик суд чекловларининг ҳаракатини тўхтатади. Буюк Британия ва Ҳиндистонда вақтинчалик суд чекловларини қўллаш суд жараёнининг зарурий кичик босқичи ҳисобланади.

Далиллар тақдим этиш қоидалари. Хорижий мамлакатлар тажрибасида интеллектуал мулк билан боғлиқ ишларни кўриб чиқиш жараёнида судга далиллар тақдим этиш қуйидаги меъзонларга асосланади:

барча мамлакатлар судларида, хоҳ у фуқаролик суди бўлсин, хоҳ у ихтисослашган суд бўлсин, судга далиллар тақдим этиш фуқаролик судлови иш юритиши тартибида белгиланган қоидаларга асосланади;

барча мамлакатлар судларида ҳам ҳар бир тараф, яъни ҳам даъвогар ва ҳам жавобгар судда ўз талаб ҳамда эътирозлари асосли эканлигини исботлаб бериш мажбуриятига эгадирлар;

аксарият мамлакатлар судлов амалиётида деярли бир хил, яъни ҳужжатли далиллар, тарафларнинг аризалари, гувоҳларнинг кўрсатмалари, эксперт хулосалари, суд текширувлари натижалари иш бўйича далил сифатида тан олинади;

умумий ҳуқуқ мамлакатлари бўлган Буюк Британия ва Ҳиндистон каби мамлакатлар судловида далил нуқтаи назаридан гувоҳларнинг оғизаки кўрсатмаларига устуворлик берилади, шунинг билан биргаликда суддаги асосий сўроқ пайтида олинган ёзма гувоҳлик кўрсатмалари ҳам суд жараёнинини тартибга солиш борасида инобатга олинади. Кўндаланг савол-

жавоб (*перекрестный допрос*) натижасида суд муайян тарафнинг ваъ эътирозларини суд текширувидан ўтмаган ҳисоблаб, маъқбул далил сифатида баҳоламаслиги мумкин;

аксарият мамлакатлар судловида интеллектуал мулк бўйича низода даъвогар сифатида қатнашаётган тараф маълумотлар олиш, далилларни аниқлаш, текшириш ва уларни талаб қилиб олиш ҳуқуқига эгадир. Бинобарин, айрим ҳолларда ижобий далиллар фақат жавобгар тарафдагина бўлиши мумкин. Айрим мамлакатларда, хусусан Францияда, жавобгарнинг манфаатларига путур етказмаслик нуқтаи назаридан конфиденциаль маълумот суд пристави ёки бошқа холис шахслар ёрдамида сўраб олинishi мумкин. Баъзи бир давлатлар, жумладан Буюк Британия, Ҳиндистон ва Мексикада суд очиклаштирилаётган конфиденциаль маълумотни далил сифатида эътироф этсада, ушбу маълумотнинг сирлигини сақлаш тўғрисида муайян суд буйруғи чиқариш орқали у билан танишиш ҳуқуқини суд жараёнининг асосий иштирокчиларидагина қолдириши ва ушбу буйруқни суд қарорига илова сифатида қўшиб қўйиши мумкин. Ҳиндистонда махсус ваколатли шахс, бу бу одатда истефодаги собиқ судья бўлади, томонидан далилни назардан ўтказиш каби ноёб суд амалиёти ҳам қўлланилади;

аксарият мамлакатлар судларининг нуқтаи назарига кўра интеллектуал мулк ҳуқуқи билан боғлиқ низоларни кўриб чиқиш жараёнида далилларга мутлоқ (абсолют) нисбат бериш камдан кам ҳолатлардагина мумкин бўлади. Шу боис, судлар, одатда, исботлашнинг қуйидаги икки стандартига риоя этган ҳолда қарорлар чиқаришади. Биринчиси, бу “*эхтимоллиги юқорироқ*” бўлган принцип бўлиб, у нисбатан мўътадилроқ талабга асосланади, яъни у ёки бу факт ҳақиқатга кўпроқ мос келса ушбу ҳолат исботланган саналади. Иккинчи, нисбатан қаттиқроқ бўлган стандарт эса “*асосли шубҳанинг мавжуд эмаслиги*” принципи ҳисобланади. Мазкур принципнинг моҳияти шундаки, судья иш бўйича у ёки бу фактни исботланган деб ҳисоблайди, агарда у бунга ишонса, лекин шак-шубҳасиз ишончли бўлмасада. Айни бу принцип, асосан жинойт ишларини кўриш жараёнига даҳлдорқдир. Албатта, аксарият

интеллектуал мулк билан боғлиқ низолар фуқаролик судлови тартибида кўриб чиқилади. Чунончи, патентларга бўлган ҳуқуқларнинг бузилишига ёки товар белгиларига доир ишлар жуда камдан кам ҳолатда жиноят судлови тартибида кўриб чиқилиши мумкин, гарчанд суд томонидан зарарни қоплаш учун қўлланиладиган сумма жарима характерига эга бўлсада (мисол учун, АҚШда ва “Европа Иттифоқининг Интеллектуал мулкни суд орқали ҳимоялаш тўғрисидаги директиваси” асосида кўриладиган ишлар). Шунинг билан биргаликда, айрим тоифадаги интеллектуал мулк ҳуқуқининг бузилиши билан боғлиқ ишлар кўпинча жинойий-ҳуқуқий табиатга эга бўлади, масалан, муаллифлик ҳуқуқининг қалбакилаштирилиши ва бошқача тарзда жиддий бузилиши ҳолатлари.

Суддаги вакиллик. Хорижий давлатлар судларида интеллектуал мулк ҳуқуқи билан боғлиқ ишларнинг кўрилиши жараёнида асосан уч хил тоифа вакиллик институтининг мавжудлигини кўриш мумкин.

Биринчи тоифа вакиллик бу адвокатлар ёки суд ишончли вакиллари бўлган шахслар ҳисобланади (айрим давлатларда, масалан Буюк Британия ва Ирландияда “адвокатлар” оғизаки чиқишларга ихтисослашган мустақил юристлардан ҳам иборат бўлиши мумкин).

Иккинчи тоифа вакилликни судларда, адвокат ёки суд ишончли вакили бўлмаган, интеллектуал мулк соҳадаги амалиётчи мутахассислар (масалан, патент ишончли вакиллари, патент агентлари, товар белгилари бўйича ишончли вакиллар, агентлар кабилар) амалга ошириши мумкин.

Учинчи тоифада эса судда вакил бўлиб ҳар қандай жисмоний ёки юридик шахс иштирок этиши мумкин бўлиб, улар адвокат ҳам, ва ёки, интеллектуал мулк соҳасидаги амалиётчи мутахассис ҳам ҳисобланишмайди. Мазкур тоифадаги вакил сифатида судда корпоратив юрист ёки корхона ходими, жамоат бирлашмалари ва алоҳида фуқаролар иштирок этишади.

Баъзи давлатлар судлов жараёнида фақат адвокатларгина вакил бўлиб қатнашишса, бошқа бир давлатларда бир суд жараёнида бирваракайига бир неча тоифадаги вакилларнинг иштирокига йўл қўйилади. Хусусан, Испания,

Португалия, Чили ва Франция каби мамлакатларда судларда интеллектуал мулк билан боғлиқ низоларнинг кўрилиши жараёнида вакил сифатида фақат адвокатлар ҳамда суд ишончли вакиллари иштирок этиши мумкин.

Германия, Корея Республикаси, Швейцария ва Япониядаги барча интеллектуал мулк билан боғлиқ суд жараёнларида адвокатлар ва суд ишончли вакиллари иштирок этиши мумкин бўлса, интеллектуал мулк объектига бўлган ҳуқуқни бекор қилиш ёки тугатиш каби маъмурий тартиб-таомилларда адвокатлардан ташқари интеллектуал мулк соҳасидаги амалиётчи мутахассисларнинг ҳам вакил сифатида қатнашишига рухсат этилади.

Хитой, Мексика, Россия, Перу ва Швеция мамлакатларининг судловидаги ўзаро ўхшашлик шундаки, уларда интеллектуал мулк билан боғлиқ низоларнинг судда кўрилиши жараёнида барча тоифадаги вакилларнинг иштирокига йўл қўйилади. Таъкидлаш жоизки, Хитой қонунчилигидаги баъзи бир чекловлардан фарқли равишда Россия ва Перу давлатлари қонунчилиги маъмурий судларда бирор-бир малакавий талабни қўймаган ҳолда ҳар қандай шахснинг вакил сифатида иштирок эта олишини назарда тутди.

Мавжуд муаммолар. Одатда, хорижий давлатлар судлари томонидан интеллектуал мулк билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқиш жараёнида, асосан, икки тоифадаги муаммо мавжуд бўлади.

Биринчиси, субъектив омиллар билан боғлиқ бўлса, иккинчиси, объектив қийинчилар ҳисобланади. Чунончи, субъектив муаммолар қаторида судларда мазкур тоифадаги ишларнинг барчасини ҳам кўриб ҳал этиш бўйича тажрибанинг мавжуд эмаслигини айтиш мумкин. Кўп ҳолатларда судга мурожаат этувчиларнинг аксарияти ўзининг ҳуқуқларини тўла англаб етмайдилар. Масалан, Россияда судга ариза берганлар ўзларининг низоли мулкка эгаллик ҳуқуқи расман тан олинганлигини тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим қила олишмайди. Бинобарин, амалдаги қонунчиликка кўра ўзининг ҳуқуқлари бузилган деб ҳисоблаган ҳар қандай шахс уни ҳимоя қилиш учун

судга мурожаат этиш ҳуқуқига эга. Ҳолбуки, қонунчиликда барча интеллектуал мулк объектларига нисбатан ҳам муаллифлик ҳуқуқини рўйхатдан ўтказиш назарда тутилмаган.

Объектив омиллар сифатида судлар томонидан ушбу тоифадаги ишларни кўриб чиқишда муайян яхлит бир ҳуқуқий асоснинг мавжуд эмаслиги ёхуд тегишли қонун ҳужжатларининг лозим даражада такомиллашмаганлигини айтиш мумкин.

Хулоса ўрнида. Хорижий давлатлар одил судлов амалиёти бўйича ўтказган мазкур таҳлилимизга асосланган ҳолда эътироф этиш жоизки, Ўзбекистонда сўнгги йилларида амалга оширилган кенг қўламли суд-ҳуқуқ ислоҳотлари, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфатларини ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга, иқтисодиётда маъмурий-бўйруқбозликка асосланган бошқарув тизимидан воз кечилиб, бозор ислоҳотлари босқичма-босқич амалга оширилгани интеллектуал мулк соҳиблари учун кенг имкониятлар ва қулай шароитлар яратилишига хизмат қилмоқда. Бозор иқтисодиётига асосланган ижтимоий муносабатларнинг тобора ривожланиши, интеллектуал мулкнинг давлат ва жамият ҳаётидаги аҳамияти ва ўрнининг кескин ошиб бораётганлиги мамлакатимиз судлари судьялари ҳам интеллектуал мулк билан боғлиқ низоларни самарали кўриб чиқиш бўйича муайян касбий кўникмаларга эга бўлишлари зарурлигини тақазо этмоқда.

Фойдаланилган норматив манбалар:

1. Ўзбекистон Республикаси Перзидентининг 2020 йил 29 декабрда Олий Мажлисга Мурожаатномаси.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ 67-сон фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 26 апрель “Интеллектуал мулк соҳасини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-221-сон қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 2 июнь “Ўзбекистон Республикасининг Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиш

жараёнини жадаллаштиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-181-сон қарори.

Омон Окюлов
ТДЮУ профессори,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган юрист,
юридик фанлар доктори, профессор

Интеллектуал мулк ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришнинг концептуал, илмий-назарий асослари

Мамлакатимизда 2023 йил 30 апрел куни ўтказилган референдумда Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинди. Янгиланган Конституция янгиланган Асосий Қонунимиз Янги Ўзбекистон стратегиясини амалга оширишни сиёсий ҳуқуқий асосларини яратиб миллий давлатчилик тараққиётининг тарихий муҳим босқичидир. Давлат ва жамиятни янада ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилаб берди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида ПФ 67-сонли Фармонида Янги таҳрирдаги Конституция олий юридик кучга эга эканлигидан келиб чиқиб барча томондан тўғридан-тўғри ва сўзсиз қўлланиши белгилаб кўйилди. Асосий Қонунимизнинг 53-моддасида илк бора интеллектуал мулк ҳуқуқи ҳар томонлама давлат химоясида эканлиги белгилаб кўйилди. Илмий ва техник ижод эркинлиги билан бир вақтда бадиий ижод эркинлиги ҳам ўз мужассамини топди. Интеллектуал мулк бўйича конституцион нормалар бундан кейин бу соҳада қонун ижодкорлиги жараёнида ўзига хос дастуруламал бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 апрелдаги 5464-Фармойиши билан “Фуқаролик қонун ҳужжатларини такомиллаштириш Концепцияси” тасдиқланди ва бунда фуқаролик қонун ҳужжатларини бозор иқтисодиёти ва халқаро стандартлар талабларига мувофиқлаштириш масаласи кўйилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 декабрдаги

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисга Мурожаатномасида Фуқаролик Кодексини такомиллаштириш вазифаси белгилаб қўйилди. Шу сабабли ҳам бугунги кунда ФКнинг турли қисмлари, институтлари, нормаларини такомиллаштириш бўйича қизғин ишлар олиб борилмоқда. Шу муносабат билан ФКнинг IV-бўлими қандай бўлиши тўғрисида масала ҳам назарий, ҳам амалий аҳамиятга эга.

Фуқаролик Кодекси IV-бўлимининг мазмуни мамлакатимизда амалга оширилаётган ҳуқуқий ислохотлар мантиғи билан узвий боғлиқ бўлиши лозим. Бошқача айтганда ФК билан бошқа қонунлар ўртасидаги нисбатни тўғри белгилаш бу ўринда ўта муҳим аҳамиятга эга. Бугунги кундаги реал ҳолатда ФКнинг IV-бўлими билан интеллектуал мулк бўйича алоҳида қонунлар ўртасидаги бир-бирини такрорлашлар, параллел тартибга солишлар мутахассислар томонидан ҳақли эътирозларга сабаб бўлмоқда. Бунга барҳам бериш учун ФКнинг IV-бўлими янгича ёндашув асосида шакллантирилиши талаб этилади. Агар интеллектуал мулк тўғрисида махсус тизимлаштирилган кодификациявий норматив негиз Интеллектуал мулк Кодекси (ИМК) қабул қилинар экан, ФК билан ИМК ўртасида ўзаро таъсир доиралари аниқ чегаралаб қўйилиши лозим. Бундан кўришиб турибдики ФКнинг IV-бўлимидаги интеллектуал мулкнинг алоҳида объектларига бағишланган параграфларидан воз кечиш мақсадга мувофиқдир. ФКнинг IV-бўлими умумий қоидаларни кенгайтирилган, бойитилган ҳолда шакллантирмоқ лозим. Дунёнинг баъзи мамлакатларида ФКларда интеллектуал мулкка бағишланган қисмлар мавжуд эмас. Бундай ёндашув амал қилган тизимда ФКда интеллектуал мулк объектлари фуқаролик ҳуқуқининг объектлари сифатида эслатиб ўтилади ҳолос. Бироқ, куйидаги асосларга кўра фуқаролик қонунчилигини такомиллаштиришда бундай ёндашувни қўллаб бўлмайди.

Биринчидан, ФК аҳоли энг кўп мурожат қиладиган қонун ҳисобланади. У кенг қамровли доирадаги муносабатларни тартибга солгани сабабли аҳолининг катта кўпчилиги кодекснинг у ёки бу қисмларига такрор ва такрор мурожат этиш ҳолатлари табиий, реал воқелик ҳисобланади. ФКда мулк

хуқуқи конструкцияси мавжуд экан, кишилар номоддий объектларга нисбатан интеллектуал мулк конструкциясини, мутлоқ (мустасно) ҳуқуқлар конструкциясини айнан ФК орқали билишлари, бу тўғрисида тасаввурга эга бўлишлари муҳим аҳамиятга эга. Мулк ҳуқуқи конструкцияси ФКга жойлаштирилган ҳолда, интеллектуал мулк ҳуқуқи конструкцияси бошқа қонунга жойлаштирилиши мантиқсизлик бўлур эди. Қундалиқ турмушда кишилар камдан кам муружат этадиган интеллектуал мулк тўғрисидаги алоҳида қонунлар интеллектуал мулк тўғрисида алоҳида тасвур бермайди, балки фақат интеллектуал мулкнинг алоҳида объектлари, масалан, саноат мулки конструкцияси ёки муаллифлик ҳуқуқи конструкцияси тўғрисида тасаввур беради. Агар ФКнинг IV-бўлимида интеллектуал мулк тўғрисида умумий қоидалар бўлмаса, бу ҳолда интеллектуал мулк ва мутлоқ (мустасно) ҳуқуқлар конструкциялари фақат тор доирада одамлар тушунадиган мавҳум конструкцияларга айланиб қолиши мумкин. Холбуки оддий кишиларнинг ҳуқуқий онгида мулк ҳуқуқи ҳақида қандай тасаввур бўлса, интеллектуал мулк ҳуқуқи ҳақида ҳам худди шундай тасаввур бўлиши реал воқеъликнинг муҳим талабидир. ФКнинг IV-бўлимида интеллектуал мулк конструкцияси ва мутлоқ (мустасно) ҳуқуқлар конструкциясининг мавжудлиги ҳуқуқий онгимиз ва ҳуқуқий маданиятимиз юқори савияда бўлиши учун ўзига хос маърифий таълимий функциясини бажаради.

Иккинчидан, ФКда мулкӣ ва шахсий ҳуқуқларни моҳияти ва уларнинг алоҳида турлари белгилаб қўйилмоғи лозим. Мулкӣ ҳуқуқларнинг муайян турлари ва шахсий ҳуқуқларнинг муайян турлари ҳам интеллектуал фаолият ва интеллектуал мулк билан узвий боғлиқ. Уларнинг ФКда ўз ифодасининг топмаслиги ва фуқаролик қонун ҳужжатлари тизимига сочилиб кетиши ҳуқуқий тартибга солиш механизмини заифлаштиради ва ҳуқуқни қўллаш амалиётига салбий таъсир кўрсатади.

Учинчидан, ФКда интеллектуал мулкка бағишланган махсус қисмнинг мавжудлиги ФК томонидан фуқаролик ҳуқуқий муносабатларни қамраб олинганлик даражасини кенгайтиради. Бу эса фуқаролик ҳуқуқи

доктринасини сунъий равишда қисмларга бўлинишини олдини олади, унга яхлитлик ва узвийлик бахш этади.

Ва нихоят тўртинчидан, ФКнинг IV-бўлимида интеллектуал мулкка бағишланган умумий қоидаларнинг белгилаб қўйилиши интеллектуал мулкни янги вужудга келган объектлари учун ўзига хос юридик негиз вазифасини бажаради. Маълумки, кишилик тараққиётининг энг динамик ривожланаётган соҳаси фан техника соҳаси ҳисобланади. Бу жараёнда қўплаб янгидан янги интеллектуал мулк объектлари вужудга келмоқда. Улар вужудга келгандан бошлаб, фуқаролик муомиласида объект сифатида ўз ўрнини эгаллаб ундан фойдаланиш бўйича махсус ҳуқуқий механизм яратилгунига қадар, муайян муддат талаб этилади. Ушбу муддат оралиғида ФКнинг IV-бўлими умумий қоидалари орқали ундан фойдаланиш ва ҳуқуқий муҳофаза қилиш амалга оширилади ва ҳуқуқий бўшлиқлар вужудга келишининг олди олинади.

ФКнинг IV-бўлимида ижод эркинлигига бағишланган махсус умумҳуқуқий тамойил мустаҳкамлаб қўйилмоғи лозим. Ушбу тамойил моҳияти, мазмуни биринчи галда Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси, 1966 йилдаги Ижтимоий, иқтисодий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт ва Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддаси мазмунидан келиб чиқмоғи лозим. Яъни ушбу норма кишиларга ижод эркинлигини кафолатловчи декларацияни ўзида мужассам этмоғи мақсадга мувофиқдир. Бу ўринда шуни таъкидлаш ўринлики, юқоридаги манбаларда асосан илмий ижод эркинлиги тўғрисида сўз боради. Ҳақиқатдан ҳам илмий ижод кишиларни теварак оламни моддий ва маънавий ривожлантирувчи неъматларни ишлаб чиқарувчи қудратли жараёндир. Лекин илмий ижод билан бирга, бадий ижод ҳам мавжудлигини унутмаслик лозим. Бадий ижод орқали адабиёт ва санъат асарлари вужудга келади. Тўғри, бадий ижод муайян доирада, яъни қонун ва одоб ахлоқ қоидалари доирасида амалга оширилмоғи лозим. Ёвузликни, ирқий айирмачиликни, диний экстремизмни, фахш, бузуқлик, беҳаёликни кашф этмаслиги ва тарғиб этмаслиги алоҳида муҳам аҳамиятга эга. Бадий ижод эркинлиги ижод эркинлигининг таркибий қисмидир. Шу сабабли ҳам фақат

илмий ижод эркинлиги тўғрисида гапириш ва нормани ҳам шу доирада мужассамлантириш чекланганликни англатади. Умумҳуқуқий тамойил сифатида ҳам, илмий ҳам бадиий ижод эркинлигини ўзида қамраб олган ижод эркинлиги назарда тутилмоғи мақсадга мувофиқдир. Айнан ушбу нормада интеллектуал фаолият соҳасида илмий ғояларни тўғрилиги, нотўғрилиги уларга баҳо бериш илмий жамоатчиликни прерогативаси эканлигини белгилаб қўйиш ва муайян илмий ғояни тўғри ёки нотўғрилигини сиёсий ҳокимият томонидан ёки суд томонидан белгиланиши таъқиқланиши ҳақида ҳам норма киритилиши таклиф этилади. Чунки, яқин ўтмиш тажрибаси бунга далолат қилмоқда. Ер думалоқ эканлиги тўғрисида гапирган олимларнинг гулҳанда кўйдирилиши, марксистик ақидалар доирасига сиғмагани учун генетика ва кибернетикани сохта фан деб эълон қилинганлиги ва бу ҳолат тараққиётимизни ўз даврида секинлаштирганлигини унутмаслигимиз лозим. Ижод эркинлиги тамойилининг таркибий қисми бўлиб ижодий фаолият ва унинг натижаларининг устуворлиги ва авфзаллиги презумпциясини белгилаб қўйиш ҳисобланади. Бошқача айтганда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида интеллектуал фаолият натижалари мазмун жиҳатдан янгилиги, сифат жиҳатдани самарадорлиги, фойдалилиги каби хоссалари билан ажралиб туради. Меҳнат қонунчилигида креатив, ижодий фикрловчи ходим билан оддий фикрловчи ходим ўртасида танловда интеллектуал салоҳияти юқори шахсга афзаллик берилиши белгилаб қўйилган. Товарлар, ишлар, хизматлар танловларида ҳам янги техника, технологияга асосланган товарлар, ишлар, хизматларга устунлик берилиши олтин қоида ҳисобланади. Бинобарин, ушбу реал воқеъликдан келиб чиқиб, қонун ҳужжатларида бошқача белгиланмаган бўлса ёхуд фуқаролик муносабатлар моҳиятидан бошқача ҳол англашилмаса, фуқаролик муомиласида интеллектуал фаолият ва унинг натижаларига афзаллик ва устуворлик берилиши ҳақидаги новелла киритилиши ўринли бўлур эди.

ФКнинг IV-бўлимида интеллектуал мулк объектларини hozirgi турлари сақланиб қолган ҳолда очиқ рўйхат асосида қуйидаги янги турларни киритиш лозим.

Географик кўрсаткичлар. Географик кўрсаткичлар товар келиб чиқган жой номи билан бир хил эмас, алоҳида, мустақил объект ҳисобланади. Географик кўрсаткичлар нафақат индивидуаллаштириш воситаси сифатида, балки саноат мулки ҳуқуқи ёки муаллифлик ҳуқуқи билан уйғунлашган тарзда намоён бўлувчи ўзига хос объект ҳисобланади. У тижорат муомиласида товарлар, ишлар, хизматлар бўйича кишилар учун ўзига хос мўлжал олиш мезони вазифасини бажаради.

Сунъий интеллект. Бунгунги кунда сунъий интеллект фан ва техника таракқиётининг алоҳида маҳсули сифатида намоён бўлмоқда. Айни пайтда уни интеллектуал мулк объекти сифатида қатор хусусиятлари мавжуд. Биринчидан у инсон ижодий фаолиятининг натижаси ва айни пайтда ўзи ҳам ижодий фаолият билан шуғулланиб, янги интеллектуал мулк объектларини яратувчиси ҳисобланади. Шу муносабат билан илмий доираларда сунъий интеллект томонидан яратилган ижодий фаолият натижаларининг муаллифи ким деган муаммо теварагида баҳс, мунозаралар бўлмоқда. Биринчи ёндашувга кўра сунъий интеллект инсон ижодий фаолиятининг маҳсули экан, уни дастурий асосини яратган ижодкор олим сунъий интеллект яратган интеллектуал фаолият натижаларининг ҳам муаллифи бўлиб ҳисобланади. Бир жиҳатдан олганда, бу тўғрига ўхшайди. Ҳақиқатдан ҳам бирламчи муаллиф бўлмаганда, сунъий интеллект томонидан яратилган интеллектуал мулкнинг хосила объекти ҳам бўлмас эди. Лекин бошқа жиҳатдан олганда, сунъий интеллект оддий техник қурилма эмас, у ўзини-ўзи ривожлантирувчи, ташқи дунёдан мустақил равишда ўзини-ўзи камол топтирувчи онгли, фикрловчи мавжудод. Унинг фикрлаши, онгли, ижодий савия даражасида бўлади. Шу жиҳатдан олганда у инсон билан тенг, беками-кўст ижодий фаолият субъекти ҳисобланади. Бир вақтлар ушбу сатрлар муаллифи сунъий интеллект ҳеч қачон тўла қонли ҳуқуқ субъекти бўла олмайди, чунки унда эрк-ирода ва

англанган манфаат мавжуд эмас деган фикр-мулоҳазани илгари сурган эди.¹ Бироқ бугинги кунга келиб вазият жиддий ўзгарди. Вазиятнинг бундай ўзгариши “200 ёшли киши” фильмидаги роботни техник қурилмадан биологик мавжудодга айланиши орқали рўй бергани йўқ. Саудия Арабистони сунъий интеллект асосида ишловчи роботларни тўла қонли ҳуқуқ субъекти сифатида тан олди. Дунёнинг бошқа мамлакатларида ҳам бунга тақлид қилинишини истисно этиб бўлмайди. Иккинчи томондан олганда, сунъий интеллект нафақат бунёдкор куч, балки ёвуз куч сифатида ҳам намоён бўлмаслигига ҳеч ким кафолат бера олмайди. Бу ҳолда “Терминатор” фильмининг сюжети турлича кўринишларда реал воқеъликка айланиб кетиши ҳеч гап эмас. Агарда юридик тил билан таъриф берадиган бўлсак, сунъий интеллект оширилган хавф манбаси бўлиб ҳисобланади. Одатда оширилган хавф манбаи бўлган турли машиналар, технологиялар, техник қурилмалар инсонни тўлиқ назорати ва бошқариши остида фаолият юритиши кафолатланмаслиги орқали намоён бўлади. Шу сабабли ҳам ФКнинг 999-моддасида фаолияти теварак атрофдагиларга ошиқча хавф туғрийдиган юридик шахслар ва фуқаролар (транспорт ташкилотлари, саноат корхоналари, қурилишлар, транспорт воситаларининг эгалари ва бошқалар) ошиқча хавф манбаи сифатида етказилган зарарни, агар зарар бартараф қилиб бўлмайдиган куч ёки жабрланувчининг қасддан қилган ҳаракати оқибатида юзага келганини исботлай олмасалар, тўлашлари шарт деб белгилаб қўйилган. Бошқача айтганда оширилган хавф манбаи эгаси айбидан қатъий назар жавоб беради. Бироқ, сунъий интеллект ўзини-ўзи ривожлантирувчи ва ташқи омиллардан мустақил равишда етарли салоҳиятга эга (ўз салоҳияти ўзи учун етарли - самодостаточный) субъект бўлиб ҳисобланади. Бу ҳолда сунъий интеллект дастурий маҳсулотининг муаллифига нисбатан жавобгарлик белгилаш қай даражада адолат, оқилоналик ва инсоф мезонларига жавоб беради деган савол туғилади. Бинобарин, Фуқаролик Кодексида сунъий интеллект қурилмаси

¹Қаранг:О.Окюлов. Проблемы совершенствование правового статуса интеллектуальной собственности. Автореф. Докт.диссерт.-Т.: 1999. -С.9.

сифатида фаолият юритаётган объектларни ва улар томонидан яратилган интеллектуал мулк объектларини ҳуқуқий режимини белгилаш муаммоси вужудга келади. Келгусида сунъий интеллектни ижтимоийлашуви рўй бериши башорат қилинмоқда. Бу ҳолда сунъий интеллект ижтимоий муносабатларда катнашар экан, ҳам мустақил ҳуқуқ субъекти сифатида, ҳам ижодий фаолият субъекти сифатида майдонга чиқиши эҳтимолдан холи эмас. Уни оширилган хавф манбаи сифатида ФКда белгилаб қўйиш зарурияти исбот талаб қилмайдиган аксиомадир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 17 февралдаги “Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитларни яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ4996-сонли қарорида иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳада, давлат бошқаруви тизимида сунъий интеллект технологияларини ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланишда ягона талаблар жавобгарлик, хавфсизлик ва шаффофликни белгиловчи норматив ҳуқуқий базани ишлаб чиқиш талаби қўйилган. Сунъий интеллектни интеллектуал мулк объекти сифатида ФКда белгилаб қўйиш ушбу вазифани ўзига хос ижроси сифатида намоён бўлади.

ФКнинг IV-бўлимида интеллектуал мулк объекти сифатида рационализаторлик ечимларини ҳам киритиш ўринли бўлур эди. Ўз моҳиятига кўра рационализаторлик ечимлари фойдали модел даражасидан пастрок бўлган новаторлик ечимидир. Рационализаторлик ечими хар бир корхона, ташкилот доирасида техника ва технологияларни такомиллаштириш, меҳнатни илмий асосда ташкил этиш бўйича ечимлар ишлаб чиқадиган ўзига хос манба сифатида қаралиши мумкин. Рационализаторлик ечими ижодий фаолият натижаси бўлиб, хар бир ходимни ўз фаолиятига креатив ёндашувга ундайди ва моддий маънавий рағбатлантириш учун асос бўлади. Ўзбекистонда 90-йилларнинг бошларида Ҳукумат томонидан рационализаторлик таклифлари тўғрисида Низом тасдиқланган. Рационализаторлик таклифлари Беларуссияда ўзининг махсус режимига эга. Агарда рационализаторлик ечими

интеллектуал мулк объекти сифатида тан олинса, ходимларнинг нававторлиги оммавий тус олиши учун ҳуқуқий замин яратилади.

ФКнинг IV-бўлимида лицензия шартномалари тўғрисида нормалар тизими ўзини ифодасини топиши мумкин. Лицензия шартномалари орқали интеллектуал мулк бўйича ҳуқуқ сохиблари объектлардан фойдаланиш учун махсус рухсатнома тизими яратилади. Бугунги кунда интеллектуал мулк бўйича ҳуқуқ сохиблари норезидент субъектлар экан, Ўзбекистонда илғор техника технологияларни жалб этиш фақат лицензия шартномалари орқалигина амалга оширилиши мумкин.

Интеллектуал мулк соҳасида ўзбекча атама, иборалар тизимини илмий асосда шакллантириш вақти келди. Интеллектуал мулк бўйича мутлақ ҳуқуқ иборасини мустасно ҳуқуқ ибораси билан алмаштириш борасида жўяли фикрлар айтилмоқда. Озарбойжон ва Туркменистон Фуқаролик Кодексларида худди шундай ибора қўлланилган. Бу ибора мамлакатимиз илмий адабиётларида ҳам кенг қўлланиб келинади.

Маълумки, ҳуқуқни умумий тамойили сифатида нимаки таъқиқланмаган бўлса рухсат берилади, қоидаси қўлланилади. Бу Тадбиркорлик фаолияти эркинлиги қафолатлари тўғрисидаги Қонунда ҳам ўз ифодасини топган, бироқ, бутун дунё бўйича интеллектуал мулкка нисбатан ҳуқуқ сохиблари билан интеллектуал мулк объектларидан фойдаланувчилар ўртасидаги муносабатларда олтин қоида сифатида “нимагаки рухсат берилмаган бўлса таъқиқланади” тамойили қўлланилади. ФКнинг IV-бўлими умумий қоидаларида ушбу тамойил ҳам ўз ифодасини топмоғи лозим.

Интеллектуал мулк объектлари бойлик сифатида, товар сифатида намоён бўлар экан, уларни баҳолаш ва тижоратлаштириш механизми яратилмоғи лозим. Ўзбекистон Республикасининг “Илм фан ва илмий фаолият тўғрисидаги” қонунида илмий фаолият натижаларини баҳолаш ва тижоратлаштириш бўйича новеллалар мавжуд. Бироқ бу новеллаларни амал қилиш доираси интеллектуал мулкни барча соҳаларини қамраб олмайди. Шу сабабли ҳам, ФКнинг IV-бўлимида интеллектуал мулк объектларини

баҳолашнинг ўзига хос хусусиятлари ва уларни тижоратлаштириш тартиб қоидалари тўғрисида махсус нормалар назарда тутилиши лозим. Агар ФКнинг IV-бўлими юқоридаги мушоадалар асосида шакллантирилса, у ҳолда интеллектуал мулк объектларидан самарали фойдаланиш ва ҳуқуқ сохиблари манфаатларини самарали ҳимоя қилиш учун ҳуқуқий негиз яратилган бўлур эди.

Фойдаланилган норматив манбалар:

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 декабрда Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 17 февралдаги “Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитларни яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ4996-сон қарори.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 апрелдаги “Фуқаролик қонун ҳужжатларини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 5464-сон фармойиши.

8. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 29 октябрдаги “Илм фан ва илмий фаолият тўғрисидаги” қонуни.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ67-сон фармони.

Бобоқул Тошев
Санъаткор, ижодкор ва ижрочиларнинг
муаллифлик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш
палатаси раиси, юридик фанлар
доктори, профессор

Муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилишга оид давлат-ҳуқуқий сиёсатининг устувор йўналишлари

Республикамызда маданият, санъат вакиллари, муаллифлар ва ижрочиларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, мамлакатимиз ва хорижий давлатларда уларнинг мулкӣ ҳуқуқларини бошқариш орқали муаллифлик ҳақини йиғиш ва тўлаш, миллий асарлар ва санъат намуналари билан халқаро ҳамжамиятни таништириб бориш йўлида алоҳида давлат сиёсати юритилмоқда.

Ҳар қандай асар, у бадиий, илмий ёки санъат асари бўладими бутун дунё жамоатчилигига ҳавола этилади. Муаллифлик ҳуқуқини муҳофаза қилишга қаратилган халқаро универсал ҳужжатлар ёки минтақавий ҳужжатлар асарлардан халқаро доирада фойдаланиш кафолатини беради ва халқаро-ҳуқуқий ҳимоя тизимларини ҳам йўлга қўйилган. Масалан, МДҲ томонидан 1993 йил 22 январда қабул қилинган Устав соҳага оид регионал ҳамкорликка йўл очди. Хусусан, уставнинг 19-моддасида “интеллектуал мулкни ҳуқуқий муҳофаза қилиш” алоҳида йўналиш сифатида белгилаб олинган.

Интеллектуал мулк, хусусан, муаллифлик ҳуқуқини амалда таъминлашда қонун устуворлигига риоя қилиш муҳим омиллардан ҳисобланади. Янги таҳрирдаги Конституциямызнинг 53-моддаси бадиий ижод эркинлиги кафолатлари, интеллектуал мулкнинг қонун билан муҳофаза қилиниши каби нормаларнинг киритилиши орқали бежизга кучайтирилмади.

Конституция ва қонун устуворлигини таъминлаш биз бунёд этаётган демократик, ҳуқуқий ва дунёвий давлатнинг бош мезони эканлиги таъкидланишида катта маъно бор. Ҳақиқатан ҳам, қонун устуворлиги таъминланган давлатда демократик кадриятлар қарор топади, инсон ҳуқуқлари рўёбга чиқади, мустаҳкам ва ишончли бошқарув амалда бўлади.

Ўзбекистон 2005 йилдан бошлаб ҳозирга қадар муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларни муҳофаза қилишга доир бешта халқаро шартномани имзолаган. Яъни, давлатимиз зиммасига соҳага оид халқаро мажбуриятлар олган. Халқаро ҳамжамият бу соҳадаги ишларимизни кузатиб турибди. Қонунчиликни такомиллаштириш, кучли ҳимоя тизимларини йўлга қўйиш, халқаро рейтингларимизни мустаҳкамлаш, дунё ҳамжамиятини амалга ошираётган ишларимиздан хабардор қилиш орқали халқаро мажбуриятларимиз бажарилишига эришиш мумкин.

Интеллектуал мулк объектлари бугунги кунда муомалага энг кўп киритиладиган, катта даромад манбаи бўлган, бутун иқтисодиёни ривожлантириш ва ишлаб чиқариш корхоналарини янги технологиялар кўринишида жиҳозлашга кўмаклашадиган, инсон тафаккурини ўзгартириш ва янги билимлар манбаи бўлгани билан ажралиб туради. Шунга кўра, ҳар қандай ихтиро ва асар аслида мамлакатнинг иқтисодий бойлиги ҳисобланади. Масалан, АҚШ миллий даромадидан 35 фоизга яқини, Европа Иттифоқи давлатларининг 45 фоизга яқини айнан интеллектуал мулк объектларидан фойдаланиш натижасида олинади.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2017 йил 10 сентябрь куни Ислон ҳамкорлик ташкилотининг фан ва технологиялар бўйича Остона шаҳрида бўлиб ўтган биринчи саммитида сўзлаган нутқида *“Айни вақтда кўплаб мусулмон мамлакатлари илм-фан ва технологиялар соҳасида ривожланган давлатлардан сезиларли даражада орқада қолаётганини тан олиш лозим... 2015 йилда дунё бўйича патент олиш борасидаги мурожаатларда бу мамлакатларнинг ҳиссаси атиги биру ўндан тўққиз фоизни ташкил этган. Ташкилотга аъзо давлатларда 2016 йилда эълон қилинган илмий мақолаларнинг қарийб 80 фоизи 7 та давлат ҳиссасига тўғри келган”*, деб куюниб гапирган эди.

Маълумки, тараққиёт бугун глобал интернет тизимига бевосита боғлиқ бўлиб қолмоқда. Халқаро интернет тизими, турли сайтлар, ижтимоий тармоқларга асарлар ва ижроларни руҳсатсиз жойлаштириш, халқаро доирада

ахборот бозоридан жой олиш, тезкорлик билан ахборот тарқатиш орқали катта даромад олиш, ушбу соҳага ихтисослашган давлат, тижорат ташкилотлари ва фуқароларнинг қизиқишига айланиб бормоқда. Лекин, бунда ҳуқуқ эгаларига муаллифлик ва ижрочилик ҳақи тўламаслик ҳолатлари давом этаётгани ташвишли ҳол.

2021 йил 12 ноябрь куни МДХ иштирокчи-давлатларининг ҳукумат раҳбарлари кенгаши йиғилишида имзоланган “МДХ иштирокчи-давлатларининг ахборот-телекоммуникация тармоқларида муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқ объектларига бўлган ҳуқуқларни муҳофаза ва ҳимоя қилиш бўйича ҳамкорлиги тўғрисида”ги битим телекоммуникация тизимлари ва интернетда ҳуқуқларни ҳимоя қилиш борасидаги янги қадам бўлди. Ушбу Битимга республикаимиз Президентимизнинг 2022 йил 3 октябрдаги қарори (2022 йил 13 ноябрдан кучга кирди) билан қўшилди.

Мазкур Битим нормаларининг амалда таъминланиши учун телекоммуникация тизимларида муаллифлик ва ижрочилик ҳуқуқларига тўлиқ риоя этиш, асарлар ва ижролардан рухсатсиз фойдаланишнинг олдини олиш, қонуний даромад олиш ва ҳисобдорлик тизимини жорий этиш учун интернетнинг ҳуқуқий мақомини белгилаш, рақамли муҳитда мулкӣ ҳуқуқларни бошқаришни йўлга қўйиш учун янги қонунчилик ҳужжатларини қабул қилиш, амалдаги қонунчиликни эса янада такомиллаштириш лозим бўлади.

Мамлакатимизда соҳада самарали ва таъсирчан давлат бошқаруви ташкил этилган. Соҳада давлат бошқарувини такомиллаштириш бўйича жадал ислоҳотлар ҳам амалга оширилмоқда. Президентимизнинг 2022 йил 17 мартдаги “Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ҳамда ҳуқуқий хизмат кўрсатишда адлия органлари ва муассасалари фаолияти самарадорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони билан Адлия вазирлиги зиммасига қўшимча вазифалар юклатилди. Ушбу вазирлик интеллектуал мулк соҳаларида ягона давлат сиёсатини амалга оширувчи ваколатли давлат бошқаруви органи сифатида белгиланди.

Шунингдек, юртбошимизнинг 2023 йил 27 июлдаги “Маъмурий ислохотлар доирасида маданият ва туризм соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони маданият соҳасида давлат сиёсатини янада чуқурлаштиришга қаратилгани билан аҳамиятлидир. Мазкур ҳужжат билан Маданият вазирлиги фаолиятининг устувор йўналишлари алоҳида белгилаб берилди. Улардан бири сифатида маданият соҳасида қонунчиликка риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш белгиланди. Бундан кўринадикки маданият ва санъат соҳасини ҳуқуқий тартибга соладиган қонунчилик орасида муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар ҳам бор. Демак, соҳада қабул қилинган қонунлар, Президент фармонлари ва қарорлари, ҳукумат қарорлари, ваколатли давлат бошқаруви органларининг қарорлари ижросини таъминлаш лозим.

Назаримизда, Маданият вазирлиги тизимида соҳага оид қонунчилик устидан назорат қилувчи инспекция, марказ ёки департамент, улар қандай аталмасин, махсус тузилма ташкил этилиши, унга профессионал, малакали кадрлар ишга олиниши лозим. Бундай тузилманинг бўлиши муаллиф (меросхўр)лар, ижрочилар, фонограмма ишлаб чиқарувчилари ва фильмлар яратувчилари ҳуқуқларига риоя этилишини тизимли мониторинг қилиш, соҳадаги ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, контрафакт маҳсулотлар айланувига чек қўйиш, ҳуқуқбузарликларни тезкор-қидирув тадбирлари орқали аниқлаш ва ўз вақтида чора кўриб бориш имконини беради.

Бу соҳада етарли назоратнинг ўрнатилмагани, қабул қилинган қонунчилик ҳужжатларнинг ижроси ўз вақтида таъминланмаётгани, айниқса, санъат асарларидан рухсатсиз фойдаланиш, уларни бузиб ижро этиш, шоир, бастакор ва бошқа муаллифларга тегишли ҳақ тўламаслик каби ҳолатларнинг мавжудлиги ачинарли ҳолдир.

Бизнингча ижодкорлар, санъаткорлар ва ижрочиларни моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш учун қуйидаги муаммолар ечимини топишимизга тўғри келади. Мамлакатимизда яратилган ҳар қандай асар, жумладан санъат асарлари, мумтоз ва ижрочилик намуналарининг ягона репертуар базасини

шакллантиришда асарлар ва ижроларни инвентаризация қилиш, асарларни моддий ахборот ташувчи воситаларга ўтказишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш керак.

Муаллифлик ҳуқуқи соҳасидаги қонунчилик ҳужжатларида белгиланган вазифалар, риоя этилиши лозим бўлган талабларнинг бажарилиши маданият ва санъатнинг халқ ҳаракатига айланиши, ушбу соҳада давлат сиёсатини юритиш орқали маданияти юксак бўлган жамиятни шакллантириш, барча тоифадаги санъат, маданият ходимлари, ижодкорлар ва уларнинг меросхўрлари қонуний манфаатларини таъминлаш орқали уларга муносиб ҳурмат кўрсатиш намунаси ҳисобланади.

Соҳага оид қонунчилик ҳужжаларининг кўплиги уларни ижросини таъминлашда маълум қийинчиликлар туғдирмоқда. Шунга кўра, миллий қонунчиликни тизимлаштириш орқали қатор муаммолар ечимини топиш мумкин. Бугунги тараққиёт интеллектуал мулк соҳасидани қонунчиликни кодификация қилишни, яъни барча қонунчилик ҳужжатларини алоҳида кодексга жамлашни тақозо этмоқда. Аслида, “Интеллектуал мулк кодекси”ни қабул қилиш ташаббуси Президентимизга тегишли.

Кодекс лойиҳасини яратишда албатта халқаро тажрибадан фойдаланиш самара бериши мумкин. 2010 йил 7 апрелда МДХ аъзо давлатлари Парламентлараро Ассамблеясининг ўттиз тўртинчи ялпи мажлисида МДХ аъзо давлатлари учун “Интеллектуал мулк модел кодекси” қабул қилинди. Модел кодексда интеллектуал мулк объектларининг мақоми аниқ белгиланган, ҳуқуқий муҳофазаси бир тизимда жойлаштирилган. Ҳар бир бобда объектларнинг умумий муҳофаза йўналишлари алоҳида кўрсатилган.

Янги кодексда интеллектуал мулкка оид халқаро нормалар янги кодексда имплементация қилиш, унификация қилиш ва уйғунлаштириш (гармонизация) орқали сингдирилади. Интеллектуал мулк ҳуқуқига оид халқаро ҳуқуқ нормаларини миллий қонунчиликка имплементация қилиш зарурати халқаро ҳуқуқ нормаларининг миллий қонунчилик нормаларидан

устунлигини таъминлаш, халқаро ҳуқуқ нормаларини суд амалиётида қўллаш механизмларини жорий қилишда катта аҳамият касб этади.

Интеллектуал мулк ҳуқуқи соҳасидаги халқаро шартномаларни миллий қонунчиликка имплементация қилиш орқали миллий қонунчилик ва халқаро шартнома қоидалари бир хиллашади. Шунга кўра, интеллектуал мулк объектлари ва уларнинг яратувчилари бўлган муаллифлар ҳуқуқларини ягона “Интеллектуал мулк кодекси” орқали муҳофаза қилишга ўтишни даврнинг ўзи талаб этмоқда.

Мамлакатимизда бугунги кунда муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилишга оид кучли қонунчилик асослари яратилган, соҳада алоҳида давлат сиёсати юритилмоқда. Президентимиз раҳбарлигида 2020 йил 12 октябрь куни кенгайтирилган тарзда ўтказилган “Интеллектуал мулк объектларини муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги видеоселектор йиғилишида соҳада амалга оширилиши лозим бўлган ишлар ҳақида батафсил тўхталган эди. Йиғилишда мазкур соҳада таълим муассасаларида интеллектуал мулк муҳофазасини таъминлаш бўйича мутасадди идораларга алоҳида топшириқлар берилган эди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, соҳада қонунчилик асослари янада такомиллаштиришга ҳаракат қилинмоқда. Жумладан, Президентимизнинг 2022 йил 26 апрелдаги “Интеллектуал мулк соҳасини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Қарор билан 2022-2026 йилларда Ўзбекистон Республикасида интеллектуал мулк соҳасини ривожлантириш стратегияси, стратегияни 2022-2023 йилларда амалга ошириш бўйича “Йўл харитаси” тасдиқланди.

“Йўл харитасида” муҳим вазифалар белгиланган. Хусусан, муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларни ҳимоя қилиш тизимини комплекс такомиллаштириш бўйича илғор хорижий тажрибани ўрганиш ва таклифлар тайёрлаш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, бошқа давлат органлари ва ташкилотлари билан ҳамкорликда интеллектуал мулк соҳасидаги ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва уларнинг олдини олиш бўйича қўшма

ҳаракатлар режасини ишлаб чиқиш ҳамда шу каби қатор муҳим вазифалар белгиланган.

Муаллифлик ҳуқуқига риоя этилиши билан боғлиқ муммолар ҳатто Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси Сенатининг Ахборот сиёсати ва давлат органларида очиқликни таъминлаш масалалари қўмитаси томонидан ўрганилди. 2022 йил 15 декабрь куни Қўмитанинг кенгайтирилган мажлисида ўрганиш натижалари кўриб чиқилди ва тегишли қарор қабул қилинди. Қарор назоратга олинган бўлиб, унда бошқа давлат бошқаруви органлари олдида катта вазифалар қўйилган.

Мамлакатда очиқ сиёсат ва кенг қўламли ислоҳотлар олиб борилаётган, миллий қонунчилик такомиллаштирилаётган бўлса-да, лекин интеллектуал мулк, хусусан, муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар соҳасида ҳуқуқий билимлар тарқатилиши суст. Соҳада олимлар ва мутахассислар етишмайди. Асарлардан рухсатсиз ва ўзбошимчалик билан фойдаланиш одат тусига айланган. Муаллифлар ва ижрочиларнинг асарларидан фойдаланганда ҳақ тўлашга ҳар доим ҳам риоя этилмайди. Шунга кўра мамлакат иқтисодиётида интеллектуал мулкнинг улуши пастлигича қолмоқда .

Соҳани ривожлантиришга инвестициялар жалб этилмаяти, давлат ўз зиммасига олган халқаро мажбуриятларини бажаришда қатор қийинчиликлар ҳам юзага келмоқдаю. Ҳуқуқни қўллаш амалиёти яхши йўлга қўйилмаган, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти сустлиги сабабли мамлакатнинг халқаро имиджига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Юқоридаги муаммоларнинг ечимини топиш, соҳа тўпланиб қолган тизимли тўсиқларни олиб ташлаш, жамиятнинг ҳуқуқий маданиятини кўтариш орқали муаллифлик ҳуқуқига ҳурмат ҳиссини шакллантиришимиз мумкин.

Фойдаланилган норматив манбалар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 28 январдаги “Интеллектуал мулк объектларини муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4965-сон қарори.

2.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 26 апрель “Интеллектуал мулк соҳасини янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-221-сон қарори.

3.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 2 июнь “Ўзбекистон Республикасининг Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиш жараёнини жадаллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-181-сон қарори.

4.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 3 октябрдаги “Халқаро шартномани тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ 385-сон қарори.

5.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 27 июлдаги “Маъмурий ислохотлар доирасида маданият ва туризм соҳасида давлат бошқарувини самарали ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-114-сон фармони.

Маликахон Каландарова
Судьялар олий кенгаши судьяси,
юримдик фанлар номзоди, доцент

Товар белгисидан реал ва номинал фойдаланиш оқибатлари: суд амалиёти

Товар белгисига бўлган ҳуқуқ эгаси ўзига тегишли белгидан фойдаланишда ва уни тасарруф этишда алоҳида ҳуқуққа эга. Товар белгисига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритишдан иборат алоҳида ҳуқуқ ҳам товар белгисига бўлган ҳуқуқ эгасига тегишлидир. Товар белгисини қонунда белгиланган тартибда ҳар қандай тарзда муомалага киритиш ундан фойдаланиш деб ҳисобланади.

Товар белгисини нашр этганда, уни кўпчилик олдида ижро этганда ёки ундан ўзгача тарзда фойдаланганда товар белгисининг ўзига ҳам, унинг белгиларига ҳам бирор-бир ўзгартишлар киритишга фақат унга бўлган ҳуқуқ эгасининг розилиги билан йўл қўйилади.

Товар белгисидан фойдаланиш ҳақиқий (реал) ва номиналга бўлинади. Ҳақиқий фойдаланиш деганда, одатда, индивидуаллаштирилган объектларни фуқаролик муомаласига киритиш билан бевосита боғлиқ бўлган товарларни, у ишларни бажариш ва хизматлар кўрсатишда шу жумладан бундай маҳсулотларнинг этикеткалари ва қадоқларини индивидуаллаштириш воситаларидан фойдаланиш тушунилади.

Ҳақиқий фойдаланишдан фарқли ўлароқ, номинал фойдаланиш одатда товарлар, ишлар, хизматлар билан бевосита боғлиқ эмас, балки уларни ишлаб чиқариш ёки сотиш билан боғлиқ бўлган фаолият билан боғлиқ. Жумладан, товар белгиларини буклетлар, белгилар, бланкалар ва бошқаларга жойлаштириш. Муаллифлик ҳуқуқи эгаси товар белгисига бўлган ҳуқуқларини ҳақиқий фойдаланиш бўлмаган тақдирда ҳам сақлаб қолиш имкониятига эга.

Жумладан, “А” корхонаси 2014-2019 йилларда рўйхатдан ўтказилган “Чирой” товар белгиси остида атир-упа соҳасидаги тадбиркорлик фаолиятини амалга оширган. 2020 йилда корхона ребрендинг тўғрисида қарор қабул қилган ва чакана савдо дўконлари учун янги “Ҳусн” деган ном яратилган, натижада пешлавҳалар ҳам алмаштирилган. Бироқ, корхонанинг веб-сайтида “Арома” номи остидаги чегарма карталар ўз кучини йўқотмаслигини арсман элон қилган. 2023 йилда “Б” корхона судга даъво аризаси билан мурожаат қилиб, “Арома” товар белгисининг ҳуқуқий муҳофазасини муддатидан илгари тугатишни сўраган.

Товар белгиси аслида товарларда фойдаланилмаганлигига қарамай, товар белгисининг бекор қилинишига йўл қўймаслик учун муаллифлик ҳуқуқи эгасига лицензия беришни кифоя, товар белгисидан Интернет манзили (домен номи) сифатида фойдаланиши мумкин. Ҳуқуқ эгаси фақат товар белгисининг ҳақиқийлигини сақлаб қолиш ва ундан фойдаланиш кўринишини яратиш учун кундалик товарларнинг бир нусхасини ишлаб чиқариши ва сотиши мумкин (масалан, уч йил давомида бир марта ишлаб чиқариш ва сотиш) ва судга тегишли далилларни тақдим этиши мумкин.

Ҳуқуқ эгаси товар белгисидан номинал фойдаланиш орқали бозорга ҳақиқий ишлаб чиқарувчи ёки хизмат кўрсатувчи провайдер томонидан товар ёки хизматларнинг киришига тўсиқ яратади.

Товар белгисидан реал фойдаланишнинг куйидаги асосий мезонларини бўлиши мумкин:

товар белгисидан реал (ҳақиқий, ҳақиқий) фойдаланиш - бу товар белгиси рўйхатга олинган товарлар ёки хизматларни фуқаролик муомаласига бевосита киритиш мақсадида фойдаланиш. Товар белгисидан ҳақиқий фойдаланиш фақат товар белгисини рўйхатдан ўтказишнинг амал қилиш муддатини сақлаб қолиш мақсадида фойдаланиш эмас.

Ҳақиқий фойдаланиш товар белгисининг асосий вазифаси мос келиши керак, бу истеъмолчиларга тегишли равишда айрим юридик ёки жисмоний шахсларнинг товарлари ёки хизматларини бошқа юридик ёки жисмоний шахсларнинг ўхшаш товарлари ёки хизматларидан фарқлаш имконини беради. Товар белгисидан фойдаланиш оммавий, яъни потенциал истеъмолчиларга қаратилган бўлиши керак, Фақат ўз компанияси ёки компаниялар гуруҳи доирасида фойдаланиш товар белгисидан ҳақиқий фойдаланиш ҳисобланмайди. Баҳсли товар белгиси рўйхатга олинган ва даъвогар товар белгисини бекор қилишни сўраган ҳар бир маҳсулот ва/ёки хизмат турига нисбатан қўлланилганлигини баҳолаш керак.

Товар белгисидан фойдаланилганлиги тўғрисидаги далиллар ундан фойдаланиш жойи ва вақти кўрсатилган маълумотларни ўз ичига олиши керак. Ишни кўриб чиқишда тақдим этилган ҳужжатлар ва бошқа материаллар, масалан, шартномалар, ҳисобқара-фактуралар, ёрликлар, ўрамлар, прејскурантлар, каталоглар, фотосуратлар, эълонлар ва босма нашрлар ва веб-сайтлардаги бошқа маълумотлардан фойдаланишни акс эттирадими ёки йўқлигини текшириш керак.

Товар белгисидан фақат Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фойдаланишни ҳисобга олиш керак. Шу билан бирга, товар белгисидан фойдаланиш ҳақиқий деб тан олинishi учун Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида қўлланилиши шарт эмас. Товар белгисидан фақат битта шаҳар ҳудудида фойдаланиш, агар бундай шаҳар ҳудуди ва аҳолиси бўйича катта бўлса, ички бозорга сезиларли иқтисодий таъсир кўрсатса, ҳақиқий ҳисобланиши мумкин.

Товар белгисидан фойдаланишнинг ҳақиқийлигини баҳолаш учун миқдорий чегарани олдиндан белгилаш мумкин эмас. Товар белгисидан фойдаланиш ҳар доим ҳам ҳақиқий деб ҳисобланиши учун миқдорий аҳамиятга эга бўлиши шарт эмас, чунки бу тегишли товар ва хизматлар бозорининг табиати ва турига боғлиқ.

Товар белгиси белгисини умумий таассурот ўзгармайдиган даражада айрим ўзгартиришлар киритилиши мумкин. Хусусан, ранг, шрифт ва ҳарфларнинг рангини ўзгартиришдан иборат бўлиши мумкин. Бундай ўзгартиришлар индивидуаллаштириш воситаларининг асосий элементларига таъсир қилмаса, суд буни илгари рўйхатга олинган товар белгисидан фойдаланиш деб ҳисоблаши ва даъвогарнинг даъволарини рад этиши мумкин. Шунга ўхшаш қоида Саноат мулкани муҳофаза қилиш бўйича Париж Конвенциясида ҳам назарда тутилган. Бироқ, амалдаги қонунчиликда “товар белгисининг моҳиятини ўзгартирмайдиган, унинг алоҳида элементларидаги ўзгаришлар билан товар белгисидан фойдаланиш”нинг ҳуқуқий таърифи мавжуд эмас.

Шу ўринда, товар белгиларидаги муҳим ўзгаришлар сифатида куйидагиларни келтириш мумкин:

устун мавқега эга бўлган элементларни (сўз, тасвир) киритиш ёки олиб ташлаш;

асосий сўзли элементларни мазмунан ёки семантик жиҳатдан ўзгартириш;

асосий тасвирий ва муайян шаклдаги чажмли белгиларнинг мазмуни ёки графикасини ўзгартириш;

тассавурни ҳосил қилишгатаъсир кўрсатувчи ранглар бирикмасини ўзгартириш.

Товар белгиси ундан фойдаланилмаса ҳам бевосита истеймолчига зарар етказмайди. Бироқ, ушбу ном билан янги товар белгисини рўйхатдан ўтказмоқчи бўлган шахсларга салбий таъсир кўрсатади, танлов доирасини чеклайди, товар белгисини ривожлантириш учун кўп маблағ ажратилишига

олиб келади. Бу эса, ўз навбатида сотилган нархига таъсир кўрсатади, истеъмолчиларга билвосита зарар етказади. Ушбу ҳолатлар Японияда “Товар белгилари тўғрисида”ги қонунни қабул қилишга сабаб бўлди, рўйхатдан ўтган товар белгиларидан фойдаланмаслик юридик институтларининг иқтисодий таҳлил нуқтаи назаридан номақбул деган хулосага келинди.

Фукаролик кодексида товар белгисидан фойдаланмасликнинг узрли сабаблари келтирилмаган. Бироқ, Германия ва Буюк Британиянинг қонунчилигида ушбу сабабларнинг айримлари назарда тутилган. Чунки, қонун чиқарувчи иқтисодий фаолиятни амалга ошириш жараёнида юзага келиши мумкин бўлган барча вазиятларни деярли назарда тута олмайди.

Шу сабабли, муаллифлик ҳуқуқи эгасининг товар белгисидан фойдаланмаслик сабабларини мустақиллик ва хослик тамойиллари асосида суд томонидан белгиланишини мумкин. Акс ҳолда, унга мавҳумлик асослари билан баҳо берилишига олиб келиниши мумкин. Жумладан, короновирус инфекциясининг тарқалиши билан боғлиқ ҳолатлар товар белгиласидан фойдаланишини ҳамма корхоналар учун ҳам чекловчи ҳолат сифатида баҳо бериш мумкин эмас.

Судлар томонидан товар белгисидан фойдаланмасликнинг узрли сабаблари сифатида ҳуқуқ эгасига боғлиқ бўлмаган ҳолатлар, жумладан, ишлаб чиқарилган товарларга нисбатан бозорда талабнинг мавжуд эмаслиги, иқтисодий таназзул натижасидаги молиявий қийинчиликлар ёки молиявий ҳолатларни инобатга олишмайди, буни бизнес юритишнинг табиий жараёни сифатида қабул қилишади.

Ҳуқуқ эгасининг тўловга қобилиятсиз деб эълон қилиниши товар белгисидан фойдаланмаганликнинг асоси сифатида узрли сабаб сифатида баҳоланиши мумкин эмас. Бироқ, ҳуқуқ эгасининг тўловга қобилиятсизлиги унга боғлиқ бўлмаган ҳолат сифатида суд томонидан тан олинганлик ҳолатлари ҳам мавжуд. Судлар мазкур ҳолатни товар белгисидан фойдаланишнинг тугатилиши кредиторларни ундан фойдаланиш ҳуқуқини чеклаши билан асослантиришади.

Ўзбекистон Республикасининг “Тўловга қобилиятсизлик тўғрисида”ги қонунининг 126-моддасига кўра, корхона (бизнес) мулкӣ мажмуа сифатида сотилаётганида қарздорнинг тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишга мўлжалланган барча турдаги мол-мулки, шу жумладан ер участкалари, бинолари, иншоотлари, усқуналари, инвентари, хом ашёси, маҳсулот, талаб қилиш ҳуқуқлари, шунингдек қарздорнинг хусусий аломатларини акс эттирувчи воситалари (фирма номи, товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари), унинг товарлари, ишлари ва хизматлари, қарздорга тегишли бўлган бошқа мутлақ ҳуқуқлар ўзга шахсларга ўтказилади, бундан бошқа шахсларга топширилиши мумкин бўлмаган ҳуқуқ ва мажбуриятлар мустасно.

Суд узрли сабабларга баҳо беришда вазиятга холис ёндошувдан келиб чиқиши керак.

Жумладан, даъвогар “G” МЧЖ жавобгар Т.А. ва учинчи шахс Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигига нисбатан товар белгисининг ҳуқуқий муҳофазасини Ўзбекистон Республикаси доирасида муддатидан олдин тугатиш ҳақидаги даъво аризаси билан судга мурожаат қилган.

Ишда мавжуд ҳужжатларга кўра, “S” МЧЖнинг раҳбари ва таъсисчиси Т.А. ҳисобланади. “S” МЧЖнинг Низомида жамиятнинг фаолият турлари келтирилган. Ушбу фаолиятидан келиб чиқиб, жамият томонидан “S” товар белгиси остида маҳсулотлар ишлаб чиқарилган.

Ишлаб чиқарилган маҳсулотларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудида сотиш бўйича шартномалар имзоланган. Жумладан, “S” МЧЖ ва “Distribution” МЧЖлар ўртасида 28.10.2021 йилда тузилган 2810-сонли “S” товар белгиси остидаги маҳсулотларни етказиб бериш шартномаси тузилган. “NAIL” МЧЖ ва “S” МЧЖлар ўртасида 12.06.2023 йилда 1206-сонли шартнома тузилган. “S” товар белгиси остидаги маҳсулотлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида сотилаётганлиги (реализация) маълум қилинган. “S” товар белгиси остидаги маҳсулотларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига 2021-2023 йилларда эркин киритилганлиги тўғрисидаги божхона юк деларациялари тўлдирилган. “S” товар белгиси остида косметология соҳасида керакли анжомларни ишлаб

чиқарилиб, бу маҳсулотлар ТХХКнинг 8-синфи доирасига мувофиқ бўлиб, бу товар белгисидан бугунги кунда реклама қилиш орқали <https://beautyind.uz/brand/staleks/>, <http://makeupstore/uz/search/?q=staleks>, UZUM Market онлайн платформаларда фойдаланилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси “Товар белгилар, хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида”ги қонуннинг 27- моддасида товар белгиси уни ишлатиш учун рўйхатга олинган товарларда ва (ёки) уларнинг идиши ҳамда ўровида товар белгисининг эгаси томонидан ёки лицензия шартномаси асосида бундай ҳуқуқ берилган шахс томонидан қўлланилиши товар белгисидан фойдаланиш деб ҳисобланади.

“S” товар белгиси 10.04.2017 йилда халқаро мадрид тизими орқали рўйхатга олинган. Ушбу товар белгисининг эгаси О. Колодяжный ҳисобланади, МЧЖ томонидан ишлаб чиқарилган “S” товар белгиси остидаги маҳсулотлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудига киритилиши юзасидан МЧЖнинг раҳбари ва таъсисчиси томонидан шартномалар тузилган, ушбу товар белгиси остидаги маҳсулотлар рекламаси онлайн платформаларда мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси “Товар белгилар, хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида”ги Қонуннинг 25- моддасига асосан товар белгисига доир гувоҳномаларнинг амал қилиши товар белгиси амал қилган охиригача уч йил мобайнида ундан узлуксиз равишда фойдаланилмаганда манфаатдор шахснинг аризасига биноан қабул қилинган суд қарори асосида муддатидан олдин тўлиқ ёки қисман тугатилиши мумкин.

Юқорида келтирилган қонун талабига кўра сўнгги уч йил ичида товар белгисидан ҳуқуқ эгаси томонидан тўлақонли фойдалана олмаётганлиги унинг ўзига боғлиқ бўлмаган вазиятларга кўра узрли ҳисобланади.

Суд, “S” товар белгисидан товар белгисининг эгаси фойдаланиб келаётганлиги ҳақида хулосага келган.

Яна бир ҳолатда, “N” масъулияти чекланган жамияти шаклидаги қўшма корхонаси (матнда даъвогар деб юритилади) жавобгар Швейцариянинг

“Е” компанияси (матнда жавобгар деб юритилади)га нисбатан вилоят иқтисодий судига даъво аризаси билан мурожаат қилиб, жавобгар номига ТХХК нинг 5-синфи бўйича “ERSIL” товар белгисига доир 1001638-сон ҳамда “ЭРЗИЛ” товар белгисига доир 1059110-сон билан халқаро рўйхатдан ўтказилган гувоҳномаларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амал қилишини муддатдан олдин тугатишни сўраган.

Даъвогар “N” масъулияти чекланган жамияти шаклидаги кўшма корхонаси “ERSIL” ҳамда “ЭРЗИЛ” товар белгиларига бўлган мутлак ҳуқуқларни қўлга киритиш ҳамда унинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳуқуқий муҳофаза қилинишини таъминлаш мақсадида “ERSIL 100” номини товар белгиси сифатида ТХХКнинг 5-синфи бўйича рўйхатдан ўтказишга ҳаракат қилган.

Интеллектуал мулк департаментининг рўйхатга олинган товар белгилари базаси орқали дастлабки қидириш натижасига кўра, “Е.” чет эл корхонаси номига ТХХК нинг 5-синфи бўйича “ERSIL” сўз кўринишидаги белги 1001638-сон билан ҳамда “ЭРЗИЛ” сўз кўринишидаги белги 1059110-сон билан халқаро рўйхатдан ўтказилганлиги маълум бўлган.

Ўзбекистон Республикасининг “Товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида”ги қонунининг 27-моддасига кўра, товар белгиси уни ишлатиш учун рўйхатга олинган товарларда ва (ёки) уларнинг идиши ҳамда ўровида товар белгисининг эгаси томонидан ёки ушбу Қонуннинг 30-моддасига мувофиқ лицензия шартномаси асосида бундай ҳуқуқ берилган шахс томонидан қўлланилиши товар белгисидан фойдаланиш деб ҳисобланади.

Ушбу Қонуннинг 25-моддасига асосан товар белгисига доир гувоҳноманинг амал қилиши товар белгиси амал қилган охириги уч йил мобайнида ундан узлуксиз равишда фойдаланилмаганда, шунингдек жамоавий белгидан фойдаланиш тўғрисидаги келишув бузилган тақдирда

манфаатдор шахснинг аризасига биноан қабул қилинган суд қарори асосида муддатидан олдин тўлиқ ёки қисман тугатилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси (матнда ФК деб юритилади)нинг 1104-моддасига асосан “Товар белгисидан охириги уч йил давомида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида узрли сабабсиз узлуксиз фойдаланилмаган тақдирда, унинг рўйхатдан ўтказилганлиги исталган манфаатдор шахснинг талаби бўйича суднинг қарорига асосан бекор қилиниши мумкин.

Товар белгисидан фойдаланиш учун лицензия берилиши ундан фойдаланиш деб ҳисобланади.

Тегишли ташкилотлардан олинган маълумотларга кўра жавобгар томонидан “ERSIL” ва “ЭРЗИЛ” товар белгиси остида ТХХКнинг 5-синфига мансуб фармацевтика ва ветеринария маҳсулотлари ишлаб чиқарилмаган ёки реализация қилиш билан шуғулланмаган ҳамда қайд этилган синф бўйича товарлар учун охириги 3 йил мобайнида ишлатилмаган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг 2022 йил 31 майдаги 08/05-22-01529-сонли жавоб хатида “ERSIL” товар белгиси остида дори воситалари Божхона кодексининг 56-боби тартибида Давлат божхона қўмитасининг “Интеллектуал мулк объектлари божхона реестри”га киритилмаганлиги маълум қилинган.

Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳузуридаги Фармацевтика тармоғини ривожлантириш агентлиги “Дори воситалари, тиббий буюмлар ва тиббий техника экспертизаси ва стандартлаштириш давлат маркази” давлат унитар корхонасининг 2022 йил 3 июндаги 29/09-1964- сонли жавоб хатида “ERSIL” товар белгиси остида дори воситалари Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тиббиёт амалиётида қўлланилишига рухсат этилмаган ҳамда дори воситалари, тиббий буюмлар ва тиббий техника Давлат реестрига киритилмагани маълум қилинган.

“ЎЗЭКСПОМАРКАЗ” Миллий кўргазмалар компанияси акциядорлик жамиятининг 2022 йил 3 июндаги 46-1/02-10- 374-сонли жавоб хатида 2019

йилнинг май ойидан 2022 йилнинг май ойига қадар бўлган давр оралиғида Швейцариянинг “Е” компанияси билан кўргазма ташкил этиш бўйича шартнома тузилмаганлиги билдирилган ҳамда “EREXESIL” товар белгиси остидаги маҳсулотларнинг кўргазмасини ташкил этиш фаолияти амалга оширилмаганлиги маълум қилинган.

Бундан ташқари, “РЕДАКЦИЯ ГАЗЕТЫ ЧАСТНЫЙ СЕКТОР” МЧЖнинг 2022 йил 24 майдаги 36-сонли жавоб хатига кўра, “РЕДАКЦИЯ ГАЗЕТЫ ЧАСТНЫЙ СЕКТОР” МЧЖ “EREXESIL” товар белгиси остидаги маҳсулотларнинг рекламаси “ЧАСТНЫЙ СЕКТОР” номли босма нашрда чоп этилмаганлиги ҳамда реклама жойлаштириш учун Швейцариянинг “Е” компанияси билан шартнома тузилмаганлиги билдирилган.

Суд, жавобгар томонидан “ERSIL” товар белгисидан охириги 3 йил мобайнида фойдаланилмаганлиги асоси билан даъвогарнинг даъво талабларини қаноталантирган.

Умуман олганда, манфаатдор шахс бўлмаган тақдирда уч йил давомида товар белгисидан фойдаланмаган муаллифлик ҳуқуқи эгаси товар белгисидан фойдаланишни давом эттириши мумкин, яъни фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик вужудга келмайди. Бироқ, қонунчилик ҳуқуқ эгасининг товар белгисидан фойдаланиш мажбуриятини ҳам назарда тутмайди.

Товар белгисидан фойдаланганлик ҳолатларига баҳо беришда қуйидагиларга эътибор қаратиш зарур:

Биринчидан, товар белгисидан фойдаланиш товар белгисининг моҳиятини ўзгартирмайдиган унинг алоҳида элементлари ўзгариши билан рўйхатга олинган белгидан фойдаланиш деб тан олинishi мумкин. Жумладан, бозор шароитларининг ўзгариши, маркетинг фаолияти ва бошқа омиллар билан боғлиқ бўлган сабабларга кўра, муаллифлик ҳуқуқи эгаси товар белгисидан рўйхатдан ўтганидан бошқача фойдаланишга мажбур бўлади.

Иккинчидан, товар белгисидан фойдаланиш нафақат муаллифлик ҳуқуқи эгаси, балки лицензия шартномаси асосида бундай ҳуқуқ берилган шахс ёки товар белгисидан унинг назорати остида фойдаланаётган бошқа шахс

томонидан ҳам фойдаланиш деб тан олинади. Шу билан бирга, тузилган лицензия шартномасининг мавжудлиги белгидан фойдаланишни тасдиқламайди. Шартноманинг томонлар томонидан бажарилганлигини тасдиқловчи хужжатларни (ҳисоб-китоблар, тўлов топшириқномалари, бажарилган ишлар тўғрисидаги гувоҳномалар ва бошқалар) тақдим этиш керак.

Глобаллашув ва ахборотлаштиришнинг замонавий шароитларида ва Интернетнинг товарлар ва хизматларни илгари суриш учун жуда катта аҳамиятга эга бўлган шароитида, домен номини ҳар қандай шахс (баҳсли товар белгисининг муаллифлик ҳуқуқи эгаси эмас) маъмурияти, шунингдек муаллифлик ҳуқуқи эгасининг товар белгисидан бошқа шахс томонидан товарларни тарқатиш учун Интернетда фойдаланиш муаллифлик ҳуқуқи эгасининг розилиги билан товар белгисидан унинг назорати остида фойдаланиш деб тан олинishi мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 23 июндаги “Интеллектуал мулкка оид ишларни кўриб чиқишнинг айрим масалалари тўғрисида”ги 19-сон Қарорининг 40-бандига кўра, товар белгиси эгасининг товар белгисига бўлган ҳуқуқини ҳимоя қилишга оид талаби ушбу товар белгисига берилган гувоҳнома ҳақиқий эмас деб топилмасдан ёки амал қилиш муддати тугамасдан (тугатилмастан) иккинчи тарафнинг унинг рўйхатдан ўтказилишнинг ноқонунийлигига оид далиллари мазкур талабни рад этиш учун асос ҳисобланмайди.

Товар белгисидан фойдаланилмаганлиги муносабати билан товар белгисига берилган гувоҳноманинг амал қилишини муддатидан олдин тугатишга оид ишларни ҳал қилишда Ўзбекистон Республикаси “Товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида”ги қонуннинг 27-моддасида кўрсатилган талаблар бўйича товар белгисидан фойдаланилганлигини текширишлари лозим. Бунда товар белгисидан фойдаланмаганлик сабаблари аниқланишида ҳуқуқ эгасига боғлиқ

бўлмаган ҳолатлар ёки ҳуқуқни суиистеъмол қилишлик кабилар инобатга олиниши лозим.

Товар белгисига доир гувоҳномани муддатидан олдин тугатиш ҳақидаги ишларни кўришда даъво талабларининг доирасидан келиб чиқиб, синф(лар) ва (ёки) рукн(лар)даги ҳар бир товар ёки хизматдан фойдаланганлик фактини текширган ҳолда низо ҳал қилинади.

Товар белгисини фуқаролик муомаласидаги товарларнинг этикеткаларида, ўровларида, товарларни фуқаролик муомаласига киритиш билан боғлиқ бўлган ҳужжатларда ҳамда домен номида ишлатилиши ҳам товар белгисидан фойдаланиш деб эътироф этилиши мумкин.

Бундан ташқари, низони судда кўриб чиқиш чоғида ҳуқуқ эгасининг ўзгариши манфаатдор шахснинг янги таклифини юбориш ва баҳоланиши лозим бўлган товар белгисидан фойдаланиш муддатини ўзгартириш заруриятига олиб келмайди. Бунда манфаатдор шахснинг таклифи, сўнгра судга ариза берилган санадан олдинги уч йил мобайнида ҳар қандай ҳуқуқ эгалари томонидан муайян товар белгисидан фойдаланиш ёки фойдаланмаслиги ҳисобга олинади.

Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахсни товар белгисидан фойдаланилмаганлиги сабабли унинг ҳуқуқий муҳофазасини муддатидан олдин тўхтатилишидан манфаатдор деб эътироф этиш учун талаб этаётган шахс билан ҳуқуқ эгаси фаолиятининг умумийлиги, товар белгисидан фойдаланишга йўналтирилганлиги тўғрисида маълумотлар мавжуд бўлиши лозим.

Товар белгисининг ҳуқуқий муҳофазасини таъминлаш учун ҳуқуқ эгаси товар белгиси рўйхатдан ўтказилган ва даъвогар ўз манфаатларини муддатидан илгари тугатишдан манфаатдорлигини исботлаган ҳар бир маҳсулотга нисбатан товар белгисидан амалда фойдаланилганлигини исботлаши шарт.

Хулоса қилиб айтганда, суд амалиётида товар белгисидан фойдаланмаслик оқибатларига оид низоларни кўришда унинг фойдаланганлик

даражаларини объектив мезонлар асосида баҳолаш ва Олий суд Пленуми орқали тушунтиришлар бериш ушбу муносабатларни тартибга солишда муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Қамбариддин Меҳмонов
юридик фанлар бўйича фалсафа
доктори, профессор

Саноат мулки ҳуқуқи объектларини ҳимоя қилиш муаммолари

Саноат мулки объектларининг фуқаролик муомаласида бўлиши ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиётида ўзига хосликларни келтириб чиқаради. Бу борада ҳуқуқларни расмийлаштириш, тасарруф этиш, турли шартномавий муносабатларга киришиш қандай амалга оширилиши алоҳида муҳим масала ҳисобланади.

Замонавий технология бевосита саноат мулки объектларига нисбатан ҳуқуқларни амал қилишида ва ҳимоя қилишда муҳим ўрин эгаллайди. Ихтиролар ва фойдали моделлар бўйича ахборот қидируви учун базалар бўйича Маълумотлар Espacenet чет эл патент ҳужжатлари, халқаро талабномалар. (ХПК, номлар ва рефератлар бўйича тематик қидирув); Patentscore чет эл патент ҳужжатлари, халқаро талабномалар. (ХПК ва тўлиқ тавсифлар бўйича тематик қидирув); ФИПС Россия Федерацияси ва собиқ СССР нинг патент ҳужжатлари (рефератлари) тарзида амал қилади.

2021 йил 31 декабрь ҳолатига ихтирога нисбатан амал қилаётган патентлар сони 1217 та, 201 та фойдали модел ҳамда 567 та саноат намунасига нисбатан амал қилади. Саноат намунасига патент олиш учун келиб тушган талабномалар сони миллий талабнома топширувчиларнинг (66,4 %) ортиши ҳисобига ўтган йилга нисбатан 63,8 %га ошган. Бу жудаям кам. Биргина Хитойнинг патент идораси 2021 йилда дунё бўйлаб берилган жами 3,4 миллион талабномадан 1,59 миллион патентини олган. Хитойдан кейин АҚШ (591 473), Япония (289 200), Корея Республикаси (237 998) ва Европа Патент

идораси (188 778) идоралари ўрин олган. Бу бешта офис жами дунёнинг 85,1 фоизи патентини ташкил қилади.

Интеллектуал мулк ҳимоясида апелляция кенгаши ҳам алоҳида ўрин эгаллайди. Бунда 2021 йилда келиб тушган апелляциялар умумий миқдорининг 56,1%и моҳият бўйича экспертизаси натижасида Агентлик томонидан қабул қилган қарор, 43,9%и муҳофаза берилишига қарши апелляциялар ҳисобланади. Апелляцияларни кўриб чиқиш бўйича 45,2% қаноатлантирилмаган, 54,8% эса қаноатлантирилган. Тақдим этиб бўлинган муҳофазага тегишли апелляцияларни кўриб чиқиш натижалари бўйича амалда қолдирилган муҳофаза ҳужжатлар 14,6% ни ва «ҳақиқий эмас» деб топилганлари 29,3% ни ташкил этди.

Юқоридаги ҳолат ҳам низони судгача ҳал қилишга имкон беради.

Ўзбекистонда суд амалиёти қандай аҳволда. Яқинда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 23 июндаги 19-сонли “Интеллектуал мулкка оид ишларни кўриб чиқишнинг айрим масалалари тўғрисида”ги қарори қабул қилинганлиги албатта бу борада янгилик, изчилликни таъминлашга ёрдам беради.

Пленум қарорида айтилдики, 48. Судларга тушунтирилсинки, шахс ихтирога, фойдали моделга ёки саноат намунасига муаллиф (ҳаммуаллиф) деб топилиши учун у саноат мулк объектини яратишда ўзининг ижодий меҳнати билан қатнашган бўлиши керак. Яратиш деганда ижодий фаолият назарда тутилади.

Шунга кўра, ихтиро, фойдали модель ёки саноат намунаси яратилишига шахсий ижодий улуш қўшмаган, муаллифига фақат техник, ташкилий ёки моддий ёрдам кўрсатган ёхуд саноат мулки объектига бўлган ҳуқуқларни расмийлаштиришга ва ундан фойдаланишга кўмаклашган шахслар муаллиф деб эътироф этилмаслигига эътибор қаратилсин.

Умумий тушунча берилгани яхши, бироқ етарли эмасдек. Бунда техник ёрдам нима, ташкилий ёрдам нима, моддий ёрдам нима аниқланиши керак. Қуйида мен суд амалиётидан яна мисол келтираман.

Техник ёрдам деганда чизма тайёрлашга, расм, макетни тайёрлашиш, намунани тайёрлашиш, ҳужжатларни расмийлаштириш кабилар тушунилади. Раҳбар, мансабдор шахслар эса, ижодий ҳисса қўшмаганлиги кўпроқ аниқ бўлиб қолади. Бироқ, ҳозирги кунда тадбиркор деб уларни салкам авлиё деб тасаввур қиляпмиз. Аслида улар қўшган ҳисса одатда рационализаторлик таклифида бўлиши мумкиндир.

Фикримизча, бугунги тараққиёт даврида турли платформа ва дастурларни мавжудлиги сабабли саноат мулки объектларига ҳуқуқий муҳофазани тақдим этишга доир тушунтиришлар берилиши зарур. Сунъий интеллект муаллифлик ҳуқуқи объектини ҳам, саноат мулк объектини ҳам яратмоқда. Масалан, дабус кўрсатилган ихтирога нисбатан муаллиф сифатида. АҚШ ва ЕИ судлари эса, ҳозирча тан олмаяпти.

Айниқса, саноат мулки объекти сифатида товар белгиларида ўхшашлик борасида низолар ниҳоятда кўпчиликни ташкил қилади. Амалиёт экспертизага ва уни турли эканлигидан келиб чиқади. Бу эса субъектив омилларга боғлиқликни келтириб чиқаради. Бир масала бўйича экспертлар ҳам турлича фикр билдиришади. Масалан, кўчмас мулк баҳоси борасида.

Саноат мулк ҳуқуқига доир қонунчиликни қўллашда у амалда бўлган давр муҳим. Бунда масалан, муаллифлик у яратилган вақтда амалда бўлган қонунчилик билан белгиланади. Ихтиро муаллифи эса, тегишли ҳимояни олиш сўралган вақтдаги қонунчилик амал қилади.

Ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириб юбориш патент эгаси ҳуқуқини бузилиши ҳисобланади. Энди бунга турли процессуал тартиботларни қўядиган бўлсак, муаммо яна чигаллашади. Муаммони моҳият бўйича ҳал қилишга етарлича эътибор қаратиш зарур. Чунки, процессуал тартибот эртами-кечми тўғирланиши мумкин. Моҳият бўйича хато эса, абсурд туюлади ва ишончни йўқотади.

Амалиётдан мисол. Избосаров Матназар Баррабекович муаллиф, ихтирочи. Учтепа фуқарлик судида иш кўрилган. Мен жуда ишонган эдим судда ҳуқуқ эгаси ҳимоя қилинишига. Бунда муаллиф 1) 2 хил ўзи чиқармоқчи

бўлган лекин қандай қилишни билмаётган оддий сепмани Ўзбекистонда биричи ўрин (даражада) сифатли қилиб тайёрлаш технологиясини ишлаб чиқиб ишлаб чиқаришга тадбиқ қилган ва *8 хил ароматерапевтик сепма (присыпкалар) доривор ўсимликларнинг экстрактлари билан* иш ва савдони минимил ортиқча уринмай йўлга қўйганда олиши мумкин бўлган бир йиллик ялпи даромадининг ярмини – 300 млн. Сўраган. 2) патент эгасидан (Матназар ака) розилик олинмаган, фаоллаштирилган Борат кислотаси тухум кукуни билан, ишлатишга қулай, осон ва тайёринсектицид препаратга ва даромад олаверган.

Агар, бундай ижодкорлар бўлмаса, уларнинг ҳуқуқлари ҳимоя қилинмаса, автомобилни янги ихтиро қила олмасдан, яна ўзимизни экологик тоза, атрофга зарари тегмайдиган, ортиқча ҳаражат талаб қилмайдиган ихтиро ҳам қўшилмайдиган “қўқон аравамиз”да қолиб кетмаймизми?!

Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида. (янги таҳрири)га VII.Саноат мулки объектлари тўғрисидаги қонунчиликни бузганлик учун жарима солиш асослари ва тартиби, шунингдек юридик шахслар томонидан жаримани тўлаш тартиби 331-модда. Саноат мулки объектлари тўғрисидаги қонунчиликни бузганлик учун жавобгарлик асослари киритилди.

Тегишли патентланган саноат мулки объектини ўз ичига олган маҳсулотни ёки буюмни рухсатсиз тайёрлаш, қўллаш, импорт қилиш, сотишга таклиф этиш, сотиш, фуқаролик муомаласига бошқа йўсинда киритиш ёки шу мақсадда сақлаб туриш, шунингдек ихтиро патенти билан муҳофаза қилинаётган усулни қўллаш ёхуд ихтиро патенти билан муҳофаза қилинаётган усулда бевосита тайёрланган маҳсулотни фуқаролик муомаласига киритиш ёки шу мақсадда сақлаб туриш юридик шахсларга базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан икки юз бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади. Жарималар миқдорлари ҳуқуқбузарликларнинг ҳар бир тури бўйича алоҳида белгиланади.

Ҳуқуқни суиистеъмол қилишга йўл қўймаслик зарур. Мен немис судья келганида шу саволни бергандим. “Қўл қўлни танийди”, деган принцип қай даражада амал қилади. Бу бизга инсофли эгаловчи ҳуқуқини химоя қилишга ёрдам берган бўларди.

Амалиётни ўрганимизда кўрдик. “Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи” МЧЖ билан низолашилган. Ҳуқуқ эгаси 2018-2019 йиллар учун тўланмай қолган 321.479.454 сўм мукофот пулларини ундириб беришни сўраган. Яхши тарафи шартнома бўлган ҳуқуқ эгаси ва завод ўртасида. Унга кўра, иқтисодий самарадорлик маблағининг ҳар йилда 8 фоизини патент эгаларига тўлаб бориши белгиланган.

Юқори турувчи ташкилот жавоб хатида жавоб хатида ушбу фойдали модель нефтни қайта ишлашнинг фойдалироқ варианты экани, бироқ ушбу фойдали моделни қўллаш ҳақидаги таклифи янгилик ҳисобланмаслиги маълум қилинган.

Агар шартнома бўлмаганидачи, хизмат тартибида яралганда вазият қандай бўларди. Етмаганига, ҳуқуқ эгасига нисбатан мерос тарзида бу ҳақ сўралган. Ҳуқуқ эгаси сифатида завод кўрсатилса, кейинчалик ҳуқуқ эгасига ёки унинг ворисларига ортикча тўлов тўламаслик учун патентни ҳақиқий эмас деб топиши мумкин. Бу ҳуқуқни суиистеъмол қилиш ҳисобланади.

“Патент троллари” низолари юзага келишига қарши курашиш муҳим. Саноат мулки объектлари борасидаги низоларда арзимас, майда техник хатоликларга доир талаблар билан даъво қилиш имкониятини чеклаш зарур. Акс ҳолда, ҳаттоки патент олинган санадаги ҳуқуқ эгаси йўл қўйган камчилик учун ҳам суд жараёнини ташкил қилиш, ҳуқуқни суиистеъмол қилиш ва патент тролларига дуч келиш табиий. Қолаверса, миллий қонунчилигимиз ҳуқуқни суиистеъмол қилишлик (шикана) учун ҳуқуқий жавобгарликни назарда тутмайди.

Патент берилиши борасидаги юз бериши мумкин бўлган турли суиистеъмолликларни олдини олиш, патент бериш жараёнидаги очиқлик ва шаффофликни таъминлаш, ноҳалол рақобатга қарши курашиш

самарадорлигини ошириш устувор вазифа бўлиб қолиши лозим. Технологиялар борасидаги шиддатли ўзгаришлар, патент борасидаги низоларнинг кўпайиши саноат мулкани ҳимоя қилиш борасидаги ўзига хос ҳуқуқий дарс бўлиши лозим.

Фикримизча, патент эгасининг ҳуқуқни суиистеъмол қилишига йўл кўймаслик ғоясини илгари суради. Бу борада битимни ҳақиқий эмаслиги талабини гарчи битим иштирокчиси қўйсада, патент эгаси (масалан, йирик завод ва фабрикалар) ўз манфаатини кўзлаб патентни ҳақиқий эмас деб топиш орқали бошқа ҳуқуқ эгалари (муаллиф, ҳаммуаллиф, унинг меросхўрлари)нинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини бузилмаслиги шарт. Бунда давлат томонидан саноат мулки объектдан фойдаланиш имконияти баҳоланиши, муаллиф ҳуқуқини ҳимоя қилиш механизми, ҳуқуқ кафолати тизими яратилиши зарур.

1040-модда. Интеллектуал мулк ҳуқуқининг суд томонидан ҳимоя қилиниши. Ҳар бир шахс ушбу Кодекснинг 11-моддасига мувофиқ интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш учун судга мурожаат қилишга ҳақли.

Суд қонун ҳужжатларида белгиланган ҳолларда ва тартибда, хусусан:

1) интеллектуал мулк ҳуқуқларининг бузилишининг олдини олиш ва тегишли далилларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун шошилиш чоралар кўриш;

2) Ўзбекистоннинг божхона чегараси орқали олиб кириш ёки олиб чиқиш интеллектуал мулк ҳуқуқларини бузган ҳолда амалга оширилган товарларнинг ўтишини тўхтатиб туриш;

3) интеллектуал мулк ҳуқуқларини бузган ҳолда ишлаб чиқарилган ёки фуқаролик муомаласига киритилган товарларни фуқаролик муомаласидан олиб қўйиш ва бундай товарларни йўқ қилиш;

4) интеллектуал мулк ҳуқуқларини бузган ҳолда, биринчи навбатда товарларни ишлаб чиқариш учун фойдаланилган материаллар ва асбобларни

фуқаролик муомаласидан олиб қўйиш ёки бундай материаллар ва асбобларни олиб қўйиш ва йўқ қилиш;

5) интеллектуал мулк ҳуқуқи объектдан қонунга хилоф равишда фойдаланганлик учун этказилган зарарни қоплаш ўрнига бир марталик пул жаримасини қўллаш. Жарима миқдори қонун ҳужжатларига мувофиқ шахснинг айби ва муҳим аҳамиятга эга бўлган бошқа ҳолатлар ҳисобга олинган ҳолда белгиланади;

6) оммавий ахборот воситаларида интеллектуал мулк ҳуқуқлари бузилганлиги ва бундай ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги суд қарорининг мазмуни тўғрисидаги маълумотларни эълон қилиш.

Омон Окюлов

ТДЮУ профессори,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган юрист,
юридик фанлар доктори, профессор

Интеллектуал мулк объектларининг ижодкор яратувчиси ҳуқуқларининг устуворлиги

Хар қандай ҳуқуқ, у шахсий ҳуқуқ бўладими, мулкый ҳуқуқ бўладими, ҳуқуқ субъекти учун муайян аҳамиятга эга бўлади. Одатда моддий объектларга нисбатан мулк ҳуқуқи шахсий ҳуқуқлар билан узвий боғлиқ бўлмайди, бироқ, интеллектуал мулк ҳуқуқида шахсий ҳуқуқлар билан мулкый ҳуқуқлар ўртасида узвий боғлиқлик мавжуд. Бу ҳолат ФКнинг 1033-моддасида ўз ифодасини топган. Унга интеллектуал фаолият натижаларининг муаллифлари ана шу натижаларга нисбатан шахсий номулкий ва мулкый ҳуқуқларга эга бўладилар. Шахсий номулкий ҳуқуқлар ижодкор муаллифга унинг мулкый ҳуқуқларидан қатъий назар тегишли бўлади ва унинг интеллектуал фаолият натижаларига тегишли бўлган мулкый ҳуқуқлари бошқа шахсга ўтган тақдирда ҳам ижодкорнинг ўзида сақланиб қолади деб кўрсатилади. Шу ўринда қонун ижодий фаолият натижалари бўлган интеллектуал фаолият натижасининг муаллифи деб эътироф этилиш ҳуқуқи яъни муаллифлиқ ҳуқуқига алоҳида урғу беради. Шунини таъкидлаш

Ўринлики, ўзбек тилидаги қонунлар матнларида ушбу урғуни алоҳида илғаб олиш қийин ва кўп ҳолларда уни бошқа категориялар билан алмаштириш, чалғитишга ҳам олиб келиши мумкин. Гап бу ўринда “право на авторства” яъни муаллифлилик ҳуқуқи ва “авторское право” муаллифлик ҳуқуқи ўртасидаги фарқ тўғрисида бормоқда. 1033-моддани 3-қисми ҳам, бошқа қонунлар ҳам афсуски ушбу категориялар ўртасидаги фарқни очиб бермайди ва муаллифлик ҳуқуқи ҳар икки ҳолатга нисбатан бир хил ибора тарзида қўлланади. Ҳолбуки, муаллифлилик ҳуқуқи яъни ижодкорни ўз ижоди маҳсулига нисбатан муаллиф сифатида эътироф этилиш, муаллиф сифатида танилиш ҳуқуқи интеллектуал мулк ҳуқуқида барча ҳуқуқларни ўзига хос гултожиси бўлиши лозим. Чунки, ижодкор бўлмаганда ижод маҳсули ҳам бўлмайди. Ижодий фаолият, интеллектуал фаолият бу ўринда асосий ҳал қилувчи ҳолат ҳисобланади. Тўғри қонун уни алоҳида ажратиб кўрсатади, эътироф этади. Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисидаги қонунда ҳам, Муаллифлик ва турдош ҳуқуқлар тўғрисидаги қонунда ҳам, Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисидаги қонунда ҳам ижодкор субъект алоҳида моқомга эга бўлган субъект ҳисобланади. Одатда ижодий фаолият инсон ақлий фаолиятини энг юқори чўққиси ҳисобланади ва айнан шу фаолият орқали янги ғоялар, янги технологиялар, янги бадиий асарлар, оригинал ижролар вужудга келади ва фуқаролик муомиласига кириб боради. Бироқ, ижодий фаолият маҳсулини интеллектуал мулк объекти сифатидаги фуқаролик муомиласини кейинги жараёнлардаги ҳаракатида мутлақ ҳуқуқлар объектни “ўз қарамоғига олади” ва бундан кейинги жараёнларда муаллифлилик ҳуқуқи намоён бўлиш ҳолатлари хиралашади ва иккинчи ёки учинчи планга тушиб қолади. Нима ҳам дейиш мумкин, бозор қонунлари, тижорат қонунлари шуни талаб этади. Агар муаллиф ижодкор объектга нисбатан мутлақ ҳуқуқга эга бўлмаса (мутлақ ҳуқуқ буюртмачига ўтиши шартномада қатъий шарт қилиб қўйилган бўлса), ёхуд мутлақ ҳуқуқни ўзидан бегоналаштирган бўлса, бу ҳолда у деярли номи улуғ супраси қуруқ муаллифлилик ҳуқуқи билан қолади. Тўғри, интеллектуал фаолиятнинг баъзи

объектлари бўйича мутлақ ҳуқуқ эгаси ёки объектга нисбатан мутлақ ҳуқуқни қабул қилаётган шахс сотиб олаётган пайтда эргашма ҳуқуқ асосида ижодкор муаллифга харид нарҳини бир неча фоизи миқдорида улуш ажратиши лозим бўлади ёхуд шартномада белгилаб қўйилган бўлса объектдан фойдаланишда олган самарадан муаллиф ижодкор учун улуш яъни мукофот ажратиши лозим бўлади. Бу ўринда муаллиф ижодкорни жуда ҳам ночор бўлиб қолди деб айтиш қийин. Мамлакатимизда уни моддий ва маънавий рағбатлантиришни тизими мавжуд. Жумладан, ижодкор муаллиф объектни яратиш ва уни самарадорлигини таъминлаш масалалари бўйича илмий тадқиқот ишларини илмий даража берилиши учун асос бўлувчи диссертация сифатида расмийлаштиришга ҳам ҳақли. Илмий унвонлар берилишида ҳам бу ҳолат эътибрга олинishi мумкин. Шунингдек, унга илм-фан, санъат соҳасида фахрий унвонлар олиши, ойлик иш ҳақиға устамалар олиши мумкин. Албатта бу ижобий ҳолат бироқ бу илмий ва бадий ижодни тизимли рағбатлантириш сифатида баҳоланиши мумкин эмас, чунки бу жараённинг баъзи ҳолатларида ижодкор фаолияти учун неъматларга эришишни муқаррарлигидан кўра тасодифийлиги намоён бўлади.

Патент ҳуқуқи тизимида ижодкор муаллифнинг муаллифлилик ҳуқуқи ФКнинг 1085-моддасида алоҳида норма сифатида шакллантирилган. Унга кўра ихтиро, фойдали модел, саноат намунасиға нисбатан муаллифлилик ҳуқуқи ва махсус ном бериш ҳуқуқи ихтиро, фойдали модел, саноат намунасининг муаллифига тегишлидир. Бинобарин, ушбу объектларни ўз ижодий меҳнати билан яратган шахс ихтирочилик рутбасиға эға бўлади ва айна пайтда ўзи яратган объектларға нисбатан махсус ном бериш ҳуқуқи ҳам унга тегишлидир. Махсус ном бериш ҳуқуқининг моҳияти шундан иборатки, патент ҳуқуқи объекти фуқаролик муомиласида бўлганида муайян бир ном, шартли рамз, идентификация белгиси асосида ҳаракат қилади ва ушбу идентификация белгисини номлаш ижодкор муаллифға тегишли бўлади. Муаллиф баъзи ҳолатларда уни ўзини номиға қўйиш ҳоллари ҳам учрайди. Гарчи унчалик қовушмаса ҳам, шуни таъкидлаш ўринлики рентген нурлари

уни яратган ижрочи Конрад Рентген номига қўйилган. Қизиғи шундаки, К.Рентген бу нурларни хар доим X нурлар деб атаган ва у бутун инсониятга хизмат қилиши лозим деб хисоблаб уни патентлашга уринмаган.

Ихтиро, фойдали модел, саноат намунасига бўлган муаллифлилик ҳуқуқи ва бошқа шахсий ҳуқуқлар патентга асосланган ҳуқуқлар вужудга келган пайдан эътиборан фуқаролик муомиласида ўзини намоён қилади (ФКнинг 1085-моддаси 2-қисми). Бу ўринда савол туғилиши мумкин: нима учун патент шахсий ҳуқуқни вужудга келганлигини гувоҳлантирувчи юридик ҳужжат бўлиб хисобланади. Ахир ундан олдин ижодкор ҳам, ижодий фаолият ҳам ва ижодий фаолият махсули ҳам мавжуд-ку? Тўғри, ҳақиқатдан ҳам ижодий фаолият махсули бўлган объектга патент берилиши ёки берилмаслигидан қатъий назар муаллифлик ҳуқуқи мавжуд бўлган. Бироқ бундай муаллифлик ҳуқуқи патент объектига нисбатан эмас, оддий илмий тадқиқот натижасига нисбатан муаллифлилик ҳуқуқи тарзида намоён бўлади. Қонун ихтиро, фойдали модел, саноат намунаси муаллифини махсус ҳуқуқлар, имтиёзлар ва ижтимоий тусдаги афзалликлар билан таъмин этиши мумкин деб кўрсатади. Илмий даражалар олишдаги имтиёзлар, давлат мукофотлари ва фахрий унвонлар олиш, хизмат уйларида кўшимча алоҳида хона тарзидаги кабинетга эга бўлиш, ижодий таътилларга чиқиш, давлат мукофотлари ва халқаро мукофотлар соҳиби бўлиш имкониятлари бунга яққол далилдир.

Интеллектуал мулк ҳуқуқини фундаментал негизи ижод эркинлигига бориб тақалади. Ижод эркинлиги фалсафий жиҳатдан, ҳуқуқий жиҳатдан турли ёндашувлар асосида тахил этилиб келинмоқда.¹ Эркинлик инсоннинг ажралмас хусусияти, ҳолати, унинг қадрияти, унинг интилишлари, имкониятлари, фаоллиги, мақсадларини ифодаловчи ҳолатдир. Эркинликнинг энг муҳим ифодаси ижодкорлик, инсон ички озодликка, хурликка эришган тақдирда эркин бўла олади. Бунга эса ижод орқали эришади. Ижод жараёнида инсон ўзини англаш орқали ўз рухияти эркинлигига эриша олади. Бу рухий

¹ Қаранг: А.Саидов., О.Оқюлов. Некоторые аспекты правовых основ усиление защиты прав и законных интересов субъектов творческой деятельности. // труды по интеллектуальной собственности. М. том 41. 2.2022. 28-44-бетлар.

тутқинликни бартараф этишдир. Эркинлик шахсни ушлаб турувчи маънавий умуртқадир. У шахсни чекловчи барча ҳолатларни енгиб ўтиш, ҳақиқий индивидуализмни намоён бўлишидир.¹

Шундай қилиб ижод шахсни ривожланиш имкониятлари эркинлиги мужассаами, унинг кадриятлари ўзаги хисобланади. Шу сабабли инсон эркинлигини англаш учун унинг ижодкорлик руҳи фаоллашуви лозим бўлади. Эркинлик ижодни воқеълик доирасидан ташқари чиқишга, инсонни зарурат тутқунлигидан озод бўлишига олиб келади.² Бу ўринда шуни ҳам қайд этиш лозимки, марксистик мафкура асосида эркинлик бу - анланган заруратдир деган мафкуравий қоида ётади.³

Юқоридаги қарашлар ўртасидаги зиддиятларни яққол пайқаш мумкин, бир нуқтаи назар бўйича эркинлик зарурат тутқунлигидан халос бўлиш бўлса, иккинчисида, эркинлик заруратни англаб етишдир. Агар эркинлик зарурият ва воқеликни мутлақо инкор этса, у ҳолда бебошликка, анархияга, хаосга олиб келиши мумкин. Бу ижод эркинлигига нисбатан ҳам тўлиқ таълуқлидир. Агар у зарурат доирасида ўралашиб қолса, ижод эркинлиги муайян маънода чегараланиб қолади ва жамиятни ривожлантириш учун илғор, оригинал, уникал ғоялар тақдим эта олмайди. Шу сабабли ҳам ижод эркинлигини кишилиқ жамияти учун зарур бўлган янги ғоялар тизими сифатида баҳолаш ўринли бўлур эди.

Ижод эркинлиги инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг таркибий қисми сифатида 1948 йилдаги Инсон ҳуқуқлари Бутунжахон декларацияси (27-модда) ва 1966 йилдаги Ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида Пакт (15-модда) мазмунида ҳам ўз ифодасини топган.

Шуниси диққатга сазоворки, ҳар иккала халқаро ҳужжатда ҳар бир инсон ўзи муаллифи бўлган илмий, адабий ёки бадиий асарлар юзасидан

¹ Қаранг: Философия. Творчество. Культура. Саратов. СГУ. 1994 г. 25-бет.

² Назарычева А.И. Свобода творчество в системе личностных ценностей. <https://cyberleninka.ru/article/n/svoboda-i-tvorchestvo-v-sisteme-lichnostnyh-tsennostey>

³ Фалсафа асослари. Тошкент. Ўқитувчи. 1982 йил. 50 бет.

маънавий ва моддий манфаатлари химоя қилиниши ҳуқуқига эгаллигига урғу берилади.¹

Ушбу халқаро ҳужжатларда техникавий ижод эркинлиги тўғрисида кўрсатилмаган. Бирок, инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларациясининг 14-моддасида инсоннинг таълим олиш ҳуқуқи таркибий қисми сифатида техникавий таълим ҳам эслатиб ўтилади. Ўзбекистон Республикасининг 1992 йилдаги Конституцияси дастлабки лойиҳасида ижод эркинлиги тўғрисида норма мавжуд бўлмаганлигини қайд этиш лозим. Ушбу норма кейинчалик, умумхалқ муҳокамаси даврида махсус модда сифатида шакллантирилди ва Конституциянинг 42-моддасида ўз ифодасини топди. Бирок, қизиғи шундаки бунда асосий урғу илмий ва техникавий ижодга берилди. Холбуки халқаро стандартлар бўйича илмий, адабий ва бадиий ижод эркинлигига алоҳида урғу берилган. 2022 йил 4 июнда эълон қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Қонуни лойиҳаси 21-бандига кўра 42-модданинг 1-қисмидаги илмий ва техникавий деган сўзлар илмий, техникавий, бадиий деган сўзлар билан алмаштирилиши назарда тутилди². Бинобарин келгусида ижод эркинлиги, техникавий ижод эркинлиги, илмий ижод эркинлиги ва бадиий ижод эркинлиги турларидан иборат бўлиши назарда тутилмоқда. Бу ўринда шуни айтиш лозимки, техникавий ижод эркинлиги ижод эркинликлари тизмида алоҳида соф ҳолда учрамайди. Одатда у илмий техникавий ижод эркинлиги сифатида талқин этилади. Л.А.Гумеров илмий ва техникавий ижод, ижод эркинлигининг мустақил тури сифатида мавжуд деб ҳисоблайди ва у илмий техник фаолият соҳасида муҳим аҳамиятга эга деб кўрсатади.³ Илмий техника фаолияти инсон билиш фаолиятини тури сифатида уникал натижалар излашга, янги назариялар ва техник ечимлар яратишга, янги объектларни шакллантиришга қаратилгандир. Албатта техникавий ижод эркинлигини камситмаган ҳолда шуни айтиш мумкинки, у классик ижод

¹ Инсон ҳуқуқлари тўғрисида Халқаро Билл. Тошкент. Адолат. 1992 йил. 16,26-бетлар.

² Халқ сўзи, 25 июнь 2022 йил

³ Қаранг: Ученый записка Казанского Университета. Том 154. Кн.4. Гуманитарные науки. Казан. 2012 г.

эркинлиги, яъни биз билган анъанавий ижод эркинликлари тизимида мавжуд эмас. Балки, илмий ижод эркилигини ўзига хос дуррагайи сифатида намоён бўлмоқда. У соф ҳолатда чекланган доирада, яъни техник таълим, техник фаолият, техник жараёнларни креатив ёндашув асосида такомиллаштиришга қаратилган ижодий фаолият сифатида баҳоланиши мумкин. Меҳнатни илмий услубда ташкил этиш, рационализаторлик ечимлари соҳасида у ўзини яққол ифодасини топади. Техникавий ижод илмий ижодга нисбатан кенгрок оммавийлик касб этиши ҳам истисно этилмайди. Ишлаб чиқаришда банд бўлган ишчилар, бошқа ходимлар техникавий ижоди ҳар доим ҳам кучли илмий ижодий характер касб этмаслиги мумкин. шу маънода олганда техникавий ижод эркинлигини ижод эркинлигининг мустақил компоненти сифатида ажратиб кўрсатиш мумкин. Албатта буни Ўзбекистон Республикасида алоҳида конституцион режимга эга бўлганлиги шу жиҳатдан олганда муайян асосга эга.

Илмий ижод эркинлигига келганда шуни таъкидлаш ўринлики, у Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 29 октябрдаги ЎРҚ 576-сонли Илм фан ва илмий фаолият тўғрисидаги Қонуннинг 3, 12,14-моддаларида бевосита бўлмаса ҳам, бавосита ўз ифодасини топган. Унда илмий ижод ва ахборот эркинлигига алоҳида ургу берилади. Илмий фаолиятга берилган таърифда унинг моҳияти очиб беришга ҳаракат қилинган. Илмий фаолият объектлар, ходиса (жараёнлар)нинг хусусиятлари, ўзига хосликлари ва қонуниятларини аниқлаш мақсадида борлиқни ўрганиш ва олинган билимларни амалиётда қўллашга йўналтирилган фаолият ҳисобланиб, фундаментал ва амалий тадқиқотлардан иборатдир.

Фундаментал тадқиқотлар табиат, жамият ва инсоннинг тузилиши, шаклланиши ва ривожланишига оид асосий қонуниятлар ҳақида янги билимлар олиш, улар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик, шунингдек муайян фаолият натижасида яратилган объектларни ўрганишга йўналтирилган назарий ва (ёки) тажрибага йўналтирилган фаолият ҳисобланади.

Амалий тадқиқотлар амалий мақсадларга эришиш ва аниқ вазифаларни ҳал этиш учун асосан янги билимлар ва фундаментал тадқиқотлар натижаларини қўллашга йўналтирилган фаолият ҳисобланади

Илмий фаолият юритувчи шахслар:

илмий фаолият тури, йўналиши ва воситаларини танлаш;

илмий фаолиятни якка тартибда ёки жамоавий асосда олиб бориш;

инсон ҳаёти ва саломатлиги, атроф табиий муҳитга зарар етказиши мумкин бўлган илмий фаолиятда қатнашишни рад қилиш;

базарган ишининг даражаси ва сифатига кўра моддий рағбат олиш, шунингдек илмий фаолияти натижаларини амалиётга татбиқ этишдан мукофот ёки даромад олиш;

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари, илмий фаолиятни қўллаб-қувватлаш жамғармалари ва қонунчилик билан тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан молиялаштириладиган илмий лойиҳалар бўйича танловларда қонунчиликда белгиланган тартибда иштирок этиш;

ўзи томонидан ёки ҳаммуаллифликда бажарилган илмий ишланмалар натижаларидан, агар улар давлат, хизмат ва тижоратга оид ёки қонунчиликка мувофиқ муҳофаза қилинадиган бошқа сирлардан таркиб топмаган бўлса, эркин фойдаланиш, уларни тарқатиш ва оммавий ахборот воситаларида эълон қилиш;

илм-фан соҳасида тадбиркорлик фаолиятини қонунчиликка мувофиқ амалга ошириш;

педагогик фаолият билан шуғулланиш, маслаҳатчи ва эксперт бўлиш;

агар қонунчиликда бошқача тартиб белгиланмаган бўлса, илмий фаолият натижаларини илмий маъруза, мақола, монография ва диссертация ҳимояси кўринишида ҳамда бошқа шаклларда тақдим этиш ҳуқуқига эга.

Илмий фаолият юритувчи шахслар:

инсон ҳаёти ва саломатлиги, атроф табиий муҳитга зарар етказмасликка;

кўчирмачиликка йўл қўймасликка, ўзгаларнинг илмий ишланмаларини ўзлаштирмасликка ва ёлғон маълумотларга асосланмасликка;

интеллектуал мулк ҳуқуқлари ва илмий одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилишга мажбурдир.

Албатта юқоридаги нормалар илмий ижод эркинлиги моҳиятини очиб беришга муайян даражада хизмат қилади, бироқ унинг мазмунини тўлиқ акс эттирмайди. Бунинг устига бевосита Асосий Қонунимизнинг ўзида илмий ижод эркинлигини муайян чегераси ҳам белгиланган. Конституциянинг 26-моддаси 3-қисмида ҳеч кимни унинг розилигисиз тиббий ёки илмий тажибалар ўтказилмаслиги белгилаб қўйилган. Конституциянинг 29-моддасига кўра ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлигига эга. Ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқига эга. Амалдаги конституциявий тузимга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустаснодир. Фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги фақат давлат сири ва бошқа сирларга таълуқли бўлган тақдирдагина қонун билан чекланиши мумкин. Юқоридаги конституциявий нормалар илмий ижод эркинлиги муайян истиснолар билан амал қилишини кўрсатади. Илмий ижод эркинлигини илмий тадқиқотларни мавзусини танлаш эркинлиги, усул ва воситаларни белгилаш эркинлиги, эришилган илмий натижаларни эълон қилиш ёки эълон қилмаслик эркинлиги маъносида талқин этиш мумкин. Ҳар қандай илмий назария яшашга ҳақлидир. Фанда илмий қарашлар, нуқтаи назарлар, назарияларнинг тўғрилиги овоз бериш йўли билан ҳал этилиши, суд ёки давлат органи қарори асосида белгилаб қўйилиши мумкин эмас. Халқаро стандартларда адабий ва бадиий ижод эркинлиги тўғрисида ҳам сўз боради. 1886 йилги адабий ва бадиий асарларни муҳофаза қилиш тўғрисида халқаро Берн Конвенцияси ҳам адабий ва бадиий асарларни фарқлайди. Бироқ ҳозирча Асосий Қонунимиз бадиий ижод эркинлиги билан бойитилмоқда холос. Бу ўринда савол туғилади: бадиий ижод эркинлиги ва адабий ижод эркинлиги ўртасида нисбат қандай? Одатда бадиий ижод шартли образлар орқали ижодий фаолиятни амалга ошириш ҳисобланади. Бадиий

ижодиёт ўз таркибига тасвирий санъат ва санъатнинг бошқа турларини, шу жумладан театр ва кино санъати, мусиқа санъати ва шу кабиларни ҳам қамраб олади. Адабий жараёнлар эса бадиий адабиёт ёки бошқачасига айтганда адабий асарлар, яъни шеърят, проза, публицистика ва шу каби асарларни яратиш жараёни билан узвий равишда боғлиқ. Адабий ва бадиий жараёнларни фарқлаш нисбий шартли характерга эга. Улар бир бири билан узвий равишда боғлиқ ва кўп ҳолатларда яхлит категория сифатида таҳлил этилиши мумкин. Шу маънода олганда Конституцияга киритилаётган ўзгартиришларда адабий ижод эркинлиги алоҳида ажратилиб кўрсатилмасдан, фақат бадиий ижод эркинлигига урғу берилганлиги танқидий ёндашув асосида баҳолаш ўринли бўлмаган бўлур эди. Ижод эркинлиги ва унинг таркибий қисмларини Асосий Қонунимизда белгилаб қўйилиши Фуқаролик Кодекси лойиҳасининг 4-бўлимида уларни янада кенгроқ ва батафсилроқ талқин этиш учун асос бўлади. Ижод эркинлигини Асосий Қонунимизда белгиланиши бу шунчаки оддий декларация, баёнот эмас, у ўзини ҳуқуқий тартибга солиш юкламаларига эга, оммавий маданият шарпалари ҳар томондан босиб келаётган, сўз эркинлиги, ижод эркинлиги ниқоби остида ҳар хил “бемаза” асарларга виртуал майдон тўлдириляётган ҳозирги даврда ижод эркинлигини тўғри талқин этиш ўта муҳим аҳамиятга эга.

Ижод эркинлиги шунчаки декларатив мазмунга эга бўлган ҳуқуқ эмас, у ижодий фаолият натижасининг муаллифи бўлган ижодкор муаллифга ушбу ижод натижасига нисбатан ҳуқуқларни вужудга келиши ва фуқаролик муомиласига киритилишида имтиёзлар ва афалликлар беради. Бундай имтиёз ва афзаллик қатор қонунларда белгилаб қўйилган. Жумладан, “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисидаги” Қонуннинг 5-моддасида кўрсатилишича “саноат мулки объектига бўлган ҳуқуқ муаллифга (ҳаммуаллифларга) ёки унинг (уларнинг) ҳуқуқий ворисига (ҳуқуқий ворисларига) тегишли бўлади ва патент билан тасдиқланади.” Ушбу қонуннинг 10-моддасида кўрсатилишича “ҳодим томонидан ўз хизмат вазифаларини ёки иш берувчидан олган аниқ топшириқни бажариш

муносабати билан яратилган саноат мулки объектининг патентига бўлган ҳуқуқ, агар бу ҳол улар ўртасида тузилган шартномада назарда тутилган бўлса, иш берувчига тегишли бўлади.”

Фуқаролик Кодексининг 695-моддасига кўра, илмий текшириш ишлари ёхуд тажриба конструкторлик, технологик ишлари пудрати шартномаси бўйича пудратчи буюртмачининг ёзма розилиги билан мазкур шартномалар бўйича бажарилган ишларнинг натижаларини патентлашга ҳақли. ФКнинг 698-моддасига кўра пудратчи ишларни бажариш жараёнида қўлга киритилган ҳуқуқий муҳофаза лойиқ натижаларни ҳимоя қилиш чораларини кўриши ва бу ҳақда буюртмачини хабардор қилиши, буюртмачига қўлланилган ишларда бажарилган ҳуқуқий муҳофазага лойиқ илмий техникавий натижалардан фойдаланиш ҳақидаги махсус лицензияни бериши шарт. Худди шунга ўхшаш ҳолат муаллифлик ҳуқуқида муаллифга нисбатан белигилаб қўйилган афзалликларда намоён бўлади. ФКнинг 1056-моддаси 1-қисмига кўра муаллифга асардан ҳар қандай шаклда ва ҳар қандай усулда фойдаланишда мутлақ ҳуқуқлар тегишлидир. Албатта, муаллифлик ҳуқуқи ва объекти хизмат асари бўлиши ҳам мумкин. ФКнинг 1062-моддасида хизмат асарига бўлган муаллифлик ҳуқуқи режими белгилаб қўйилган. Хизмат вазифаларини ёки хизмат топшириғини бажариш тартибида яратилган асарга (хизмат асарига) бўлган муаллифнинг шахсий номулкий ҳуқуқлари асар муаллифида сақланиб қолади.

Хизмат асаридан фойдаланишга бўлган мутлақ ҳуқуқлар, агар муаллиф билан иш берувчи ўртасидаги шартномада бошқача қоида назарда тутилган бўлмаса, иш берувчига тегишлидир.

Хизмат асаридан фойдаланишнинг ҳар бир тури учун ҳақ миқдори ва уни тўлаш тартиби муаллиф билан иш берувчи ўртасидаги шартномада белгиланади. Иш берувчи билан тузилган шартномадан қатъи назар, муаллиф асар ошқор қилинган вақтдан эътиборан ўн йил ўтганидан кейин, иш берувчининг розилиги билан эса ундан ҳам олдинроқ асардан фойдаланиш ва ҳақ олиш ҳуқуқини тўлиқ ҳажмда қўлга киритади.

Муаллифнинг хизмат асаридан топшириқ мақсади тақозо этмайдиган усулда фойдаланиш ҳуқуқи чекланмайди.

Иш берувчи хизмат асаридан ҳар қандай тарзда фойдаланишда ўз номини кўрсатишга ёхуд уни кўрсатишни талаб қилишга ҳақлидир.

Муаллифлик ҳуқуқи объекти фуқаролик шартномаси асосида яратилган тақдирда унинг ҳуқуқий режими ФКнинг 1067-моддасида белгилаб қўйилган.

Муаллифнинг мулкӣ ҳуқуқларини бошқа шахсга ўтказиш мутлақ ҳуқуқларни бошқа шахсга ўтказиш тўғрисидаги муаллифлик шартномаси асосида ёки мутлақ бўлмаган ҳуқуқларни бошқа шахсга ўтказиш тўғрисидаги муаллифлик шартномаси асосида амалга оширилиши мумкин.

Мутлақ ҳуқуқларни бошқа шахсга ўтказиш тўғрисидаги муаллифлик шартномаси фақат ушбу ҳуқуқлар ўтказилаётган шахс асардан муайян усулда ва шартномада белгиланган доирада фойдаланишига руҳсат беради.

Мутлақ бўлмаган ҳуқуқларни бошқа шахсга ўтказиш тўғрисидаги муаллифлик шартномаси фойдаланувчига асардан шундай ҳуқуқларни бошқа шахсга ўтказган мутлақ ҳуқуқлар эгаси ва (ёки) бу асардан айни шундай усулда фойдаланиш учун руҳсат олган бошқа шахслар билан тенг равишда фойдаланишга ижозат беради.

Муаллифлик шартномаси бўйича бошқа шахсга ўтказиладиган ҳуқуқлар, агар шартномада бевосита бошқача қоида назарда тутилган бўлмаса, мутлақ бўлмаган ҳуқуқлар ҳисобланади.

Асарга бўлган муаллифлик ҳуқуқи асар акс эттирилган моддий объектга бўлган мулк ҳуқуқи билан боғлиқ эмас.

Моддий объектга бўлган мулк ҳуқуқини ёки моддий объектга эгалик қилиш ҳуқуқини бошқа шахсга ўтказиш шу объектда акс эттирилган асарга бўлган бирон-бир муаллифлик ҳуқуқининг ўз-ўзидан бошқа шахсга ўтказилишига сабаб бўлмайди

Юқоридаги ҳолатлардан кўриниб турибдики, интеллектуал мулк объекти хатто меҳнат шартномаси асосида иш берувчининг топшириғи асосида яратилган бўлса ҳам ёхуд фуқаролик шартномаси асосида, буюртмачи

топшириғи асосида бажарилган бўлса ҳам ушбу шартномалар натижасида яратилган интеллектуал мулк объектларига нисбатан мутлақ ҳуқуқлар автоматик равишда иш берувчига ёки буюртмачига ўтмайди. Бунинг учун ушбу шартномаларда мутлақ ҳуқуқни иш берувчига ёки буюртмачига ўтиши тўғрисида аниқ равшан белгилаб қўйилиши лозим акс ҳолда меҳнат шартномасининг ёки фуқаролик шартномасининг мавжудлиги ва шу асосда интеллектуал мулк объектининг яратилиши иш берувчида ёки буюртмачида мутлақ ҳуқуқни вужудга келиши учун асос бўлмайди. Ушбу ҳолатлар бўйича қонун ижодкор муаллиф учун ўзига хос устуворлик афзаллик мақомини белгиламоқда. Ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиётида бунга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Тўғри, илмий тадқиқот муассасаларида яратилаётган саноат мулки объектлари учун иш берувчи ёки буюртмачи махсус шарт-шароитлар яратади. У томондан ташкил этилган лабораторияларда илмий қурилмалар, асбоб-ускуналардан фойдаланилади, жуда катта молиявий ва иқтисодий ресурслар сарфланади. Агар муаллиф ихтирочи иштироки ва иш берувчи буюртмачи иштироки қийматлар бўйича баҳоланадиган бўлса бу ижодкор муаллифнинг фойдасига бўлмаслиги табиий. Чунки, ижодкор муаллиф ўзининг ақл-заковатини, ўзининг билимини сарфлаган ва унинг қийматдаги ифодаси, иш ҳақи бошқача тарздаги тўловлар орқали ифодаланиши мумкин. Иш берувчи ёки буюртмачини қиймати шаклидаги иштироки амалда жуда катта суммани ташкил этиши табиий (масалан, бинолар, иншоатлар, лаборатория жиҳозлари, турли кимёвий моддалар, тажриба синов ускуналари, бошқа ресурслар бўйича харажатлар шу жумладан ходимлар учун иш ҳақлари, ижтимоий тўловлар кўринишида намоён бўлиб нафақат бир неча юз миллион хатто миллиард сўмларгача бориши мумкин.

Албатта, бозор муносабатлари шароитида иш берувчи ва буюртмачи иштироки ва хиссаси жуда катта ва салмоқли ўрин эгаллайди. Бу ҳолда ижодкор муаллифни ўзи яратган интеллектуал мулк объектига нисбатан мутлақ ҳуқуқлар олишда имтиёз ва афзалликлари белгиланишдан воз кечиш ёхуд ҳеч демаганда ижодкор муаллиф ҳуқуқлари устуворлигини, ижодкор

муаллиф билан иш берувчи буюртмачи ҳуқуқлари паритетлиги презумпциясини белгилаш мақсадга мувофиқ эмасмикан деган савол туғилиши мумкин. Фикримизча, бундай ҳуқуқлар паритетини белгилаш учун зарурат мавжуд эмас, чунки иш берувчи ёхуд буюртмачи ижодкор муаллиф билан тузадиган шартномада ўз иштироки хусусиятларидан келиб чиқиб мутлақ ҳуқуқларни ўзига ўтиши тўғрисида аниқ равшан писанда қилиб қўйиши мумкин. Бу ҳолда мутлақ ҳуқуқлар иш берувчига ёки буюртмачига тегишли бўлади. Агар бундай шарт белгилаб қўйилмаган бўлса ижодкор муаллиф ҳуқуқлари устуворлиги презумпцияси амал қилади.

Ҳуқуқни қўллаш амалиётида муаллифлик шартномалари бўйича ҳам, илмий тадқиқот ишлари шартномалари бўйича ҳам ва шунингдек меҳнат шартномалари бўйича ҳам мутлақ ҳуқуқлар иш берувчига ёхуд буюртмачига тегишли бўлиши ҳақида шартларни муҳим шартлар сифатида белгиланиш амалиёти мавжуд. Шунинг ҳам таъкидлаш ўринлики тегишли меҳнат шартномалари ёки фуқаролик шартномаларида мутлақ ҳуқуқлар кимга тегишлилиги кўрсатилмаган бўлса иш берувчи ёки буюртмачи уларни ўзиники сифатида ўзлаштириб олиш ҳолатлари ҳам учрайди. Баъзи ҳолларда ижодкор муаллифлар бундай ҳолатга эътироф билдирмаслиги ўз ҳуқуқларини талаб қилмаслик ҳолатлари ҳам учрайди. Айрим ҳолатларда эса иш берувчи ходим ўртасида низо келиб чиқиши ҳам мумкин. Масалан, фермер хўжаликларидан бирида фермер хўжалиги ходими томчилатиб суғориш технологиясига ўзгартиришлар киритиш орқали сув ва энергия сарфини тенг баробарга қисқартиришга мувоффақ бўлган.

Фермер хўжалиги ушбу ихтирога нисбатан мутлақ ҳуқуқни ўз номига расмийлаштириб олади. Ходим мутлақ ҳуқуқга шериклик асосида фойдаланиш бўйича талаб қўйганда иш берувчи талабни рад этади. Ушбу масала суд муҳокамасининг предметиға айланганда суд ходим билан тузилган меҳнат шартномаси бўйича ушбу ихтиро яратилган деган хулосаға келиб, мутлақ ҳуқуқни фермер хўжалигига тегишли бўлиши ҳақида хал қилув қарори қабул қилади. Хайрият ҳамки апелляция инстанциясида суд ходим билан

фермер ўртасидаги меҳнат шартномасида ходимга томчилатиб суғориш технологиясини яхшилаш мажбуриятин юкланмаганлигини, бунинг учун унга кўшимча ҳақ тўланмаганлигига эътибор қаратади ва Ихтиролар, саноат намуналари ва фойдали моделлари тўғрисидаги Қонуннинг 5-моддасига кўра ушбу ихтирога нисбатан мутлақ ҳуқуқ ходимга тегишли бўлиши тўғрисида ажрим чиқаради.

Интеллектуал мулк объектлари ижодкор муаллифлар томонидан мутақил, ташаббускорлик асосида интеллектуал мулк объектларини яратиш нисбатан кам кузатилади. Одатда интеллектуал мулк объектлари ижодкор муаллифлар билан тузилган меҳнат шартномаси ёхуд фуқаролик шартномаси асосида яратиш ҳолатлари кўп учрайди. Бунда мутлақ ҳуқуқлар тақдири илмий тадқиқот ишлари шартномаси ёки муаллифлик шартномалари орқали белгиланиши лозим.

Бироқ, ҳуқуқни қўллаш амалиётида бу ҳолат аниқ равшан белгиланмаслиги ҳолатлари кузатилади. Ушбу масалада ягона суд амалиётини шакллантириш лозим. Бунинг учун Олий Суд Пленуми қарорларида кўйидагича тушунтириш бериш таклиф этилади: “интеллектуал мулк объектлари иш берувчи билан тузилган меҳнат шартномаси ёки буюртмачи билан тузилган фуқаролик шартномаси асосида яратилганда, агар қонун ҳужжатларида ёки шартномаларда бошқача белгиланмаган бўлса, ФКнинг 695-моддаси, 1056-моддаси 1-қисми мазмунига кўра мутлақ ҳуқуқлар интеллектуал мулк объектларини ўз ижодий меҳнати орқали яратган муаллифга тегишли бўлади.”

Бундай ёндашув қонунларда белгиланган ижодкор муаллиф ҳуқуқларининг устуворлиги таомилини ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиётидаги ўзига хос кафолати бўлиб хизмат қилган бўлур эди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.
2. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги қонуни.

4. Ўзбекистон Республикасининг “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги қонуни.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида”ги қонуни.
6. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси.
7. Ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида Пакт.
8. Адабий ва бадиий асарларни муҳофаза қилиш тўғрисидаги Берн конвенцияси.-ВОИС, 2002.
9. Ученый записка Казанского Университета. Том 154. Кн.4. Гуманитарные науки. – Казан, 2012. Философия. Творчество. Культура. Саратов. СГУ, 1994. –С.25.
10. Халқ сўзи, 25 июнь, 2022 й.
11. Назарычева А.И. Свобода творчество в системе личностных ценностей. <https://cyberleninka.ru/article/n/svoboda-i-tvorchestvo-v-sisteme-lichnostnyh-tsennostey>.
12. Фалсафа асослари. –Т.: Ўқитувчи, 1982.-50 б.
13. А.Саидов., О.Окюлов. Некоторые аспекты правовых основ усиление защиты прав и законных интересов субъектов творческой деятельности // Труды по интеллектуальной собственности. -М. том 41.

Гулнора Худайбердиева
Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни
муҳофаза қилиш академияси доценти,
юримдик фанлар номзоди

Турдош ҳуқуқларга оид халқаро шартномалар нормаларини қўллаш масалалари

XX-асрнинг олтинчи йилларига келиб турдош ҳуқуқларнинг субъектлари асосан ёзиб олинган асарларни саноат усулида кўпайтириб даромад олиш йўлига ўтган корхона ва шахслар ўзлари томонидан яратилган маҳсулотларни бозорда ҳимоя қилиш, уни қонунсиз ишлаб чиқариш ёки такрорлашнинг олдини олиш мақсадида ўз ҳуқуқларини халқаро доирада ҳимоя қилишни талаб эта бошлайдилар. Бу даврда муаллифлик ҳуқуқини халқаро доирада ҳимоя қилиш тизими яратилган эди. Яъни, “Адабий ва бадий асарларни муҳофаза қилиш ҳақида”ги Берн конвенцияси (1886 йил), “Муаллифлик ҳуқуқига оид Бутунжаҳон Женева конвенцияси” (1952 йил) ва бошқа универсал шартномалар яратилган ҳамда дунёнинг кўпгина етакчи мамлакатлари бу шартномаларнинг аъзолари эди. Аъзо мамлакатларда муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилишга қаратилган миллий қонунчилик тизими ҳам яратилди.

Муаллифлар томонидан яратилган асарларни ижрога қаратиш жараёнида, айниқса, бир мамлакатда яратилган асар бошқа мамлакатларда фойдаланилаётганда ёки бошқача усулда фойдаланилаётганда муаллифларнинг ҳуқуқлари бузилиши ҳоллари юз бера бошлади. Шунинг учун ҳам муаллифлик ҳуқуқларини бутун дунёда бир хилда ҳимоя қилишнинг халқаро тизимини яратиш вазифаси юзага келди.

Бундан ташқари, асарларни такрорлаётган ёки ижро қилаётган ёхуд техник усулда ёзиб олаётган шахслар - турдош ҳуқуқлар субъектларининг ҳуқуқларини ҳам аниқлаш, унга ҳуқуқий мақом бериш, миллий қонунчиликларда уни мустаҳкамлаш лозим эди. Дунёдаги йирик компаниялар мана шу масалани ҳал этиш учун халқаро доирада ижтимоий фикрни шакллантириб, турдош ҳуқуқлар субъектларининг ҳуқуқларини ҳимоя

қилишга қаратилган халқаро универсал шартномаларни яратиш ташаббуси билан майдонга чиқдилар.

1961 йил 26 октябрда Римда *“Ижрочилар, фонограмма ишлаб чиқарувчилари ва эфир орқали узатувчи ташкилотлари ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳақидаги конвенция”* қабул қилинди ва у 1964 йил 26 октябрдан кучга киритилди.¹

Рим конвенциясининг асосий мақсади - овоз ёзувчилар ва ижрочи-артистлар ҳамда эфир орқали маҳсулотларини узатувчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишдан иборат. Конвенция ижрочилар томонидан асарлар ижро этилаётганда, фонограмма (ҳар қандай товушнинг акустик ёзиб олинishi) ишлаб чиқарувчиларнинг фонограммаларидан фойдаланилаётганда, кўрсатув ва эшиттириш берувчи ташкилотларининг дастурлари эфирга узатилаётганда уларни ҳимоя қилишни таъминлайди. Конвенция нормаларига кўра турдош ҳуқуқларнинг барча субъектлари ҳуқуқлари ҳар қандай рухсатсиз ҳаракатлардан ҳимоя қилинади.

Рухсатсиз ҳаракатлар деганда - дастурларни трансляция ёки ретрансляция (такроран узатиш) қилиш, трансляцияларни такрор ишлаб чиқариш мақсадида ёзиб олиш ва шунга ўхшаган ҳаракатлар тушунилади. Бундай ҳаракатлар амалга оширилганда ҳуқуқбузарлар ҳам муаллифларнинг, ҳам турдош ҳуқуқлар субъектларининг тегишли ҳуқуқларини бузадилар.

Қисқа қилиб айтганда, асарлардан такроран фойдаланиш, ёзиб олиш, узатиш, ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланувчилар билан турдош ҳуқуқлар субъектлари ўртасида келиб чиқадиган муносабатлар конвенция нормалари орқали тартибга солинади.

Конвенцияда асосан қуйидаги:

фонограмма ишлаб чиқарувчиларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш;

ижрочилар, артистлар ва бошқа жисмоний шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш;

¹ «Конвенция об охране прав исполнителей, производителей фонограмм и вещательных организаций» (Рим, 1961). ВОИС, Женева, 2000 г.

эфир орқали дастурларини тарқатувчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган йўналишларда ҳимоя таъминланади.

Конвенцияга кўра турдош ҳуқуқлар субъектларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш камида 20 йил бўлиши белгилаб қўйилган. Республикамизда турдош ҳуқуқлар субъектларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга алоҳида эътибор берилиши туфайли ҳимоя муддатлари қонунчилигимизда 50 йил деб ўрнатилди.¹

Муаллифлар ҳуқуқлари улар вафот этгандан сўнг 50 йил эканлиги ҳисобга олиниб, ҳар иккала гуруҳдаги субъектларга иложи борича бир хил ҳимоя муддатининг белгиланганлиги адолатли ҳимоя тизимининг яратилишига хизмат қилади. Халқаро шартномаларнинг талаблари миллий қонунчилигимизда ўз аксини топиши бу, албатта, амалдаги қонунчиликни халқаро меъёрларга мувофиқлаштириш ва уни такомиллаштиришни тақозо этади.

Маълумки, Фуқаролик кодексининг тўртинчи қисми бевосита интеллектуал мулк, хусусан, муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларга бағишланган. Фуқаролик кодексининг бир қатор моддалари турдош ҳуқуқлар соҳасида келиб чиқадиган муносабатларни тартибга солишга бағишланганлигини ҳисобга олсак, кодексдаги чалкашликларни бартараф этиш долзарб бўлиб қолаверади. Масалан, кодексдаги “ҳар қандай ижронинг ёзиб олиниши” деганда фақатгина шахслар томонидан асарлар ижро этилганда уни ёзиб олиш тушунилади. Конвенциядаги “фонограмма” тушунчаси эса, у “ҳар қандай товуш (табиий товушлар, табиат ҳодисалари, ижродан ташқаридаги стихияли товуш)”нинг шахслар томонидан режали ёки мақсадли ёзиб олиниши англанади.

Шундай экан, Кодексдаги ва амалдаги соҳа қонунчилигидаги бундай англашилмовчиликни бартараф этиш, уни халқаро шартнома талабларига мослаштириш лозим. Чунки, республикамиз келгусида юқоридаги конвенцияга аъзо бўлганда, бошқа мамлакатлар турдош ҳуқуқлар

¹ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. –Т.: Адолат, 2021. -Б.474-493.

субъектларининг манфаатларини ҳам ўз ҳудудида таъминлаши, яъни конвенциядаги “миллий тартиб” принципига тўлиқ амал қилиши ва бу ҳақида вақти-вақти билан аъзо давлатларга ҳисоб бериб туриши асосий мажбуриятлардан бири ҳисобланади. Турдош ҳуқуқларни халқаро доирада ҳимоя қилиш тизиминининг яратилишида Рим конвенцияси таъсирчан “халқаро ҳуқуқий восита” бўлиб хизмат қилади.

Рим конвенциясидан сўнг турдош ҳуқуқлар субъектларининг ҳуқуқларини ҳар томонлама ҳимоя қилишни кенгайтириш мақсадида 1971 йилда Женевада “*Фонограмма ишлаб чиқарувчилар манфаатларини уларнинг фонограммаларини қонунсиз ишлаб чиқаришдан ҳимоя қилиш ҳақида*”ги конвенция, 1974 йилда Брюсселда “*Ернинг сунъий йўлдоши орқали узатиладиган дастурларни ташувчи сигналларни тарқатиш тўғрисида*”ги конвенция, 1996 йилда Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилотининг “*Ижролар ва фонограммалар бўйича Шартномаси*” қабул қилинди.

Турдош ҳуқуқларни халқаро ҳимоя қилишда юқоридаги универсал шартномалар халқаро ҳуқуқий асос ҳисобланади. Миллий қонунчиликда халқаро-ҳуқуқий нормалардан кенгроқ фойдаланиш ички ҳимоя тизими (турдош ҳуқуқлар субъектларининг мулкий ҳуқуқларини жамоа бўлиб бошқарувчи ташкилотларни тузиш ва бошқалар)ни шакллантиришда амалий кўмак бўлиши ҳам мумкин. Субъектларнинг мулкий ҳуқуқларини таъминлашда “устувор принцип” сифатида халқаро ҳуқуқнинг принциплари кўлланилади. Шунга кўра халқаро тажрибаларни ўрганиш ва хулоса чиқариш, миллий ташкилотлар фаолиятини таҳлил қилиш, амалда ишлайдиган янги тизимни яратишнинг стратегик йўналишлари ва назарий асосларини белгилаб олишда ёрдам бериши мумкин.

Рим конвенциясининг 15-моддасига кўра ҳар қандай давлат ички қонунчилиги билан қуйидаги чеклашларни (асардан эркин фойдаланишни) жорий этиши мумкин. Жумладан, асардан шахсий мақсадларда, кундалик воқеаларни шарҳлашда парчалар ишлатишда, ўз техника воситалари орқали ўзларининг дастурларини тайёрлашда қисқа муддатга овоз ёзувларидан

фойдаланиш ва илмий изланишлар олиб бориш мақсадларида фойдаланишлари мумкин. БИМТ, ЮНЕСКО, Бутунжаҳон меҳнат ташкилоти ушбу конвенциянинг маъмурий вазифасини бажаришда масъул ҳисобланади.

Фонограмма ишлаб чиқарувчилари, ижрочилар ҳуқуқларини, ривожланиб бораётган маданий индустрия талабларидан келиб чиқиб, янада кенгрок химоя қилиш масаласига ўтган асрнинг 90-йилларидан 1996 йили БИМТ томонидан бу соҳага оид алоҳида шартнома қабул қилинди.

БИМТ Шартномаси ратификация қилинган ёки унга қўшилиш ҳақида ҳужжатлар 30 давлатда сақлаш учун юборилган кундан бошлаб кучга кирди. Бу ҳужжатлар сақлаш учун Шартнома Депозитарийси ҳисобланган БИМТ бош деректорига топширилади. Шартнома қуйидаги химоя қилинадиган икки тоифадаги гуруҳга нисбатан тадбиқ этилади:

а) ижрочилар (актёрлар, қўшиқчилар, бастакорлар ва бошқалар);

б) фонограмма ишлаб чиқарувчилар (ижро ёзувларни ёзиб олишни ва жавобгарликни ўз зиммасиги олган жисмоний ёки юридик шахслар).

БИМТ Шартномаси кинофильмларга ўхшаш аудиовизуал ёзувлардан ташқари, ижрочиларнинг фонограмма ёзилган ижролари учун қуйидаги тўрт турдаги:

қайта ишлаб чиқариш ҳуқуқи;

тарқатиш ҳуқуқи;

ижарага бериш ҳуқуқи;

ёзилган ижорни маълум қилиш ҳуқуқини мустаҳкамлайди. Ушбу ҳуқуқлар алоҳида ҳуқуқлар тури сифатида, қисман чеклашлар билан фақат ижрочиларга тегишлидир.

Қайта ишлаб чиқариш (такрорлаш) ҳуқуқи деганда, фонограммани ҳар қандай шакл ва усулда ишлаб чиқаришга руҳсат бериш ҳуқуқи тушинилади.

Тарқатиш ҳуқуқи эса, асар (фонограмма) асли ёки нусхасини сотиш йўли билан ёки мулк эгасининг ҳуқуқини бошқага ўтказишга ҳуқуқ эгасининг ҳуқуқини бошқага ўтказишга руҳсат беришдир.

Ижара бериш ҳуқуқи деганда, асар (фонограмма)нинг асли ва нусхасини, миллий қонунчиликда белгиланидек, тижорат мақсадларида омма учун ижарага чиқаришга рухсат бериш ҳуқуқи тушунилади. Ёзилган ижрони маълум қилиш ҳуқуқи ижрочи ёки ҳуқуқ эгасининг фонограммани ҳаммага маълум қилиш учун кабел орқали ёки кабелсиз алоқа орқали (эфир, тўлқин ва бошқалар) етказишини назарда тутди. Бунда омма ҳар қандай жойда, ҳар қандай вақтда, ўз хоҳишига кўра, фонограммани тинглаш имкониятига эга бўлади. Бу турдаги етказишлар “Интернет” тизимида ҳам дахлдор.

Ижрочилар ва фонограмма ишлаб чиқарувчиларининг бошқа ҳуқуқларини таъминлаш мақсадида шартномада қатнашаётган аъзо давлатлар “миллий тартиб” принциpidан келиб чиқиб, ўз ҳудудларида ўзларининг ижрочи ва фонограмма ишлаб чиқарувчиларига қандай ҳуқуқий кафолат беришса, бошқа давлатларнинг ижрочи ва фонограмма ишлаб чиқарувчиларини ҳам шундай ҳуқуқий ҳимоя билан таъминлашлари шарт. Шунингдек, шартномада қатнашувчи давлатлар барча ҳуқуқий ҳимоя воситаларини яратиб, ҳуқуқларни амалга оширишда “мулкӣ ҳуқуқларни бошқариш” (лицензия бериш, тегишли ҳақларни йиғиш ва тақсимлаш)ни ҳам йўлга қўйишлари лозим.

Шартномада белгиланган нормаларнинг миллий қонунчилигимизда ҳам ўз аксини топиши, ижрочилар, фонограмма ишлаб чиқарувчилар ва уларга тенглаштирилган бошқа ҳуқуқ эгалари мафаатларининг ҳар томонлама ҳимоя қилиниши республикамиз аъзо бўлган халқаро шартномаларнинг бажарилишида кенг имконият яратади. Бу шартнома 1996 йил 20 декабрь куни Женевада БИМТ Дипломатик конференциясида қабул қилинган.

Шартнома интеллектуал мулк ҳуқуқидаги куйидаги ҳимоя қилинадиган икки гуруҳга тадбиқ этилади:

- а) ижрочилар (актёрлар, кўшиқчилар, дирежёрлар ва бошқалар);
- б) фонограмма ишлаб чиқарувчилари (ёзиб олишни ва жавобгарликни ўз зиммасига олган жисмоний ва юридик шахслар). Шунингдек, шартнома ижрочи ва фонограмма ишлаб чиқарувчилари уларнинг фонограммаларидан

тижорат мақсадларида ҳамда эфир орқали узатиш ва кабелли етказишларда ўз вақтида одилона ҳақ олиш ҳуқуқидан фойдаланишни ҳам белгилайди. Шартномага кўра ҳимоя ҳуқуқи камида 50 йил қилиб белгиланган.

Шартномада қатнашувчи давлатлар ҳуқуқий ҳимоя воситларини яратиб, мулкӣ ҳуқуқларни бошқариш, лицензия бериш, муаллифлик ва ижрочилик ҳақларини йиғиш ва тақсимлашни йўлга қўйишлари ҳам лозим. Мулкӣ ҳуқуқларни бошқариш билан шуғулланувчи ташкилотлар вазифалари ва принциплари шартномага мувофиқ тузилиши лозим.¹ Шартномада бу принциплар алоҳида кўрсатилган.

Турдош ҳуқуқларга оид халқаро конвенциялар турига кўпчилик олимлар бевосита қонунчиликда белгиланган ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлган шахсларни субъект сифатида тан олишни таклиф этадилар. Бизнингча, турдош ҳуқуқлар субъектлари бўлмиш - телевидение, радиостудия, кабелли телевидение ва бошқалар ўз маҳсулотларини Ернинг сунъий йўлдошлари орқали узатадилар. Ана шу узатиш маълум ҳуқуқ ва эркинликлар ҳамда мажбуриятларни келтириб чиқаради. Шунинг учун ҳам 1974 йилги *“Ернинг сунъий йўлдоши орқали узатиладиган дастурларни ташувчи сигналларни тарқатиш тўғрисида”*ги Брюсель конвенциясини турдош ҳуқуқлар субъектларини ўрганиш тамойилларига асосланиб кўриб чиқиш мумкин.²

Брюсель конвенцияси 1974 йил 21 майда қабул қилинган. Ушбу конвенция дастур сигналлари йўлдош орқали тарқатувчи орган ҳисобланмаган органлар орқали тарқалишининг олдини олиш борасида бутунжаҳон тизимининг мавжуд эмаслиги ва бу камчилик йўлдошлар ёрдамидаги алоқалардан фойдаланишда тўсиқ бўлишидан ташвишланиб, муаллифлар, артист-ижрочилар, фонограмма яратувчилари ва эшиттириш берувчи ташкилотларнинг манфаатлари муҳимлигини назарда тутиб, тегишли тарқатиш органлари учун мўлжалланмаган йўлдошлар орқали берилаётган

¹ В.В.Белов, Г.В.Виталиев, Г.М.Денисов. Интеллектуальная собственность. Законодательство и практика его применения. Учебное пособие. –М.: Юристъ, 1997. –С.150

² ЮНЕСКО халқаро меъёрий ҳужжатлари. (Тўплам). Конвенциялар. Битимлар. Протоколлар. Тасияномалар. Декларациялар. -Т.:Адолат, 2004. -Б284-288

дастурларни ташувчи сигналларнинг шу тарқатиш органлари томонидан тарқатилишини бартараф этиш чораларини таъминлаб берувчи халқаро тизим яратилиши шартлигини ҳисобга олган ҳолда дунёга келган. Конвенция 12 моддадан иборат.

Конвенцияда бевосита “сигнал”, “дастур”, “йўлдош”, “тарқалувчи сигнал”, “тарқатувчи орган” ва бошқа муҳим терминларга ҳуқуқий тушунча ҳам берилган. Конвенциянинг асосий мақсади - унга аъзо бўлган ҳар бир давлатга “ўзининг ҳудудида ва ўзининг ҳудудидан кўзда тутилмаган йўлдошга узатилган ёки ундан ўтаётган сигналнинг дастурларни ташувчи сигналларни исталган тарқатувчи орган томонидан тарқатилишини бартараф этиш борасида чора - тадбирлар кўриш мажбурияти”ни юклайди.¹ Бу қоида бевосита бир давлатнинг ҳудуди устидан иккинчи давлатга шу дастурларни қабул қилиш учун мўлжалланган станцияларига сигналларни узатишда ўзбошимчаликка йўл қўймасликни англатади.

Сигналлар узатишда ерда мавжуд бўлган субъектлар - телевидение, радиостанция ва бошқаларнинг ўз маҳсулотлари ёки шундай маҳсулотларни узатиб турган шахсларнинг дастурларини етказувчилар иштирок этади. Ана шу муносабатларда бир томондан турдош ҳуқуқлар субъектлари, иккинчи томондан, маҳсулотларни ўз ҳудудида қабул қилиб олувчи шахслар иштирок этадилар. Бу конвенцияни бевосита турдош ҳуқуқлар нуқтаи назаридан ўрганиш шунинг учун ҳам аҳамиятлики, конвенциянинг деярли барча қоидалари теле-радио ташкилотлари ёки ижрочи (муаллиф)ларга тегишли бўлган асарларни узатишда қатор ҳуқуқ ва мажбуриятлар юзага келади. Бунда тарафлар ўртасидаги келишмовчилик ва низолар турдош ҳуқуқлар қоидалари билан тартибга солинади.

Конвенциянинг 6-моддасида “Ушбу конвенция миллий қонунчиликдаги ёки халқаро келишувлардаги муаллифлар, артист-ижрочилар, фонограмма ишлаб чиқарувчилари ёки эшиттришлар ташкилотчилари

¹ Конвенция о распространении несущих программы сигналов, передаваемых через спутники. ВОИС, Женева, 1974 г.

химоясини чегараловчи ёхуд унга зарар етказувчи сифатида талқин этилиши мумкин эмас”¹ дейилади. Бу қоида бевосита турдош ҳуқуқлар субъектлари ижро этган ёки иштирок этган асарларга нисбатан шахсларнинг эркинлигини ҳам таъминлайди.

Қонунчиқа кўра кўрсатув ташкилотларининг ҳуқуқлари, шу ташкилотлар Ўзбекистон ҳудудида жойлашган бўлсагина химоя қилиниши тушунилади. Бу қоида Ўзбекистонга сунъий йўлдошлар орқали кўрсатув узатаётган халқаро кўрсатув ташкилотларининг ҳуқуқларини химоя қилмайди. Бу эса ТРИПСнинг 1(3) ва Рим конвенциясининг 6-моддалари талабларига зид. Айни вақтда Рим конвенциясида “миллий тартиб” нормаси ҳар қандай давлатнинг кўрсатув ташкилотига нисбатан тадбиқ этилишини белгилаган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Белов В.В., Виталиев Г.В., Денисов Г.М. Интеллектуальная собственность. Законодательство и практика его применения. Учебное пособие. –М.: Юристъ, 1997. –С.150

2.Конвенция о распространении несущих программы сигналов, передаваемых через спутники. ВОИС, Женева, 1974 г.

3.ЮНЕСКО халқаро меъёрий ҳужжатлари. (Тўплам).Конвенциялар. Битимлар. Протоколлар. Тасияномалар. Декларациялар. -Т.:Адолат, 2004.- Б.286.

¹ ЮНЕСКО халқаро меъёрий ҳужжатлари. (Тўплам).Конвенциялар. Битимлар. Протоколлар. Тасияномалар. Декларациялар. –Т.: Адолат, 2004. –Б.286.

Интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилишнинг фуқаролик- ҳуқуқий усуллари ва воситалари

Субъектив ҳуқуқларни ҳимоя қилиш муайян усул ва воситалар ёрдамида амалга оширилади. Жумладан, интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилишда ҳам фуқаролик ҳуқуқининг умумий усул ва воситаларидан фойдаланилади.

Мутлақ ҳуқуқларни ҳимоя қилиш усуллари деганда, бундай ҳуқуқларни ҳамма томонидан эътироф этилиши, риоя қилиниши, бажарилиши, кўриқланиш, улар бузилган тақдирда уларни тиклаш оқибатлари, бартараф этилишини таъминловчи юримдик воситалар, чоралар ва йўллар тушунилади¹.

Бундай усуллар доираси турлари, уларни амалга оширишнинг тартиби конунларда белгилаб қўйилади. Чунончи, Фуқаролик кодексининг 11-моддасида фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш усуллари мустаҳкамлаб қўйилган.

Интеллектуал мулк ҳуқуқи объектлари ўз мазмуни ва моҳиятига кўра фуқаролик-ҳуқуқий объектлари сирасига киради. Демак, Фуқаролик кодексининг 11-моддасида назарда тутилган фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш усуллари уларга нисбатан таалуклидир.

Интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилишнинг умумий фуқаролик-ҳуқуқий усул ва воситаларини ўзига хос хусусиятларини кўриб чиқайлик.

Интеллектуал мулк ҳуқуқини тан олишда интеллектуал мулк объектига нисбатан ҳуқуқ эгасининг мутлақ ҳуқуқларини учинчи шахслар томонидан ёҳуд давлат, жамоат ташкилоти томонидан эътироф этилади. Барча мутлақ ҳуқуқлар учун ҳуқуқни тан олиш усули энг асосий ҳимоя усулларида бири хисобланади. Чунки, мутлақ ҳуқуқларга моддий ашёнинг кимда бўлиши унчалик аҳамиятга эга бўлмайди.²

¹ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик ҳуқуқи. Дарслик. Иккинчи қисм.-Т.: Адолат, 1999. –Б.144.

² Кальягин В.О. Интеллектуальная собственность. Учебник.-М.: НОРМА. 2000 . -С.78.

Ҳуқуқ эгасига мутлақ ҳуқуқ тегишли эканлиги бўйича низо келиб чиққан ҳолларда ҳам, масалан мутлақ ҳуқуқ вужудга келганлиги ва маълум шаклга эга эканлиги фактини гувоҳлантириш учун ушбу усулдан фойдаланиш мумкин. Агар ҳуқуқни тан олиш илгари бундай ҳуқуқни бузган шахс томонидан содир этилса, содир этилган ҳуқуқбузарлик шаклига ҳуқуқни тан олиш мос келиши керак.¹ Масалан, маълум ихтирога нисбатан патент олганлик ҳақида вақтли матбуотга ёлғон ҳабар тарқатган шахс ҳуқуқбузарлигидан ҳимоя сифатида ҳақиқатда патент эгаси ҳуқуқини тан олиниши ҳудди шундай вақтда матбуот нашрига ушбу ихтирога нисбатан патент ҳақиқатда кимга тегишли эканлиги ҳақида ҳабар бериш орқали амалга оширилади.

Мутлақ ҳуқуқни тан олиш ҳуқуқнинг ҳимоя қилиш усули сифатида ўз моҳиятига фақат юрисдикциявий шаклда амалга оширилиши мумкин. Яъни, бунда давогар томонидан бир томонлама мустақил ҳаракат амалга оширилиши мукин. Бинобарин, даъвогарнинг мутлақ ҳуқуқини тан олиниши ҳақидаги талаби жавобгарга эмас, балки судга қаратилган бўлади. Суд даъвогарнинг мутлақ ҳуқуқининг мавжудлиги ёки йўқлиги расман тасдиқлаб берилиши керак бўлади.

Интеллектуал мулк ҳуқуқининг бузилишдан олдинги ҳолатини ва бузадиган ёки унинг бузилиши хавфини келтириб чиқарадиган ҳатти-ҳаракатларнинг олдини олиш олиш, ҳуқуқ бузилишидан олдинги ҳолатини тиклаш, мутлақ ҳуқуқни норма амал қилиши учун шарт-шароитлар яратиб берилишидан иборат бўлади. Бунда албатта мутлақ ҳуқуқни бузиш ҳаракатларига барҳам берилиши, унинг оқибатлари бартараф этилиши ва ҳуқуқбузар зиммасига ҳуқуқни бузиш ҳаракатларидан тийилиш мажбурияти юклатилади.

Ушбу ҳимоя усули бузилган мулкӣ ҳуқуқлар ҳуқуқзарлик натижасида буткул нобуд бўлмаган ва ҳуқуқбузарлик оқибатларини бартараф этиш билан

¹Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник.-М.: Проспект. 2000. -С.78.

уни амалда тиклаш мумкин бўлган ҳолларда қўлланилади. Масалан, интеллектуал мулк объектларидан фойдаланиш жараёнида унга ўзгартиришлар киритилганлиги аниқланса, ушбу интеллектуал мулк объектига нисбатан мутлақ ҳуқуққа эга бўлаган шахс объектни дастлабки ҳолатга келтирилишини талаб қилиши мумкин. Айтайлик, бастакор ўзи яратган мусиқани овоз ёзиш студиясида ёзиш жараёнида унга ўзгартириш киритилганлигини аниқласа, студиядан мусиқани дастлабки ҳолида ёзишни талаб қилишга ҳақли.

Баъзи ҳолларда ҳуқуқбузарлик содир этилганидан сўнг, уни аввалги ҳолатига тўлиқ тиклашнинг имкони бўлмаслиги мумкин. Хусусан, муаллифнинг руҳсатисиз ўзгартириш киритилган асарнинг бир қисми сотиб бўлинган бўлса. Бундай ҳолларда муаллифнинг талаби бўйича ҳуқуқбузарлик содир этган шахс асарнинг сотилмай қолган қисмини қайтариб олиш ва уни дастлабки ҳолатида чоп этиш ҳамда биринчи ҳолатда йўл қўйилган ҳатолар тўғрисида маълумот эълон қилиши керак бўлади.

Шартнома бўйича аслича (натура)бажаришга мажбур қилиш усули, баъзан реал бажариш ҳам деб юритилади. Мажбуриятни аслича бажариш одатда пул компенсациясига қарши қўйилади. Бироқ, ҳар доим ҳам мажбуриятни пул билан қоплаш ҳуқуқи бузилган шахснинг мафаатларига мос келавермайди. Бинобарин, ҳуқуқи бузилган муаллиф жавобгардан шартнома бўйича бурчни аслича бажаришни талаб қилиши мумкин.

Интеллектуал мулк ҳуқуқини бузишга қаратилган битимни ҳақиқий эмас деб топиш ва унинг ҳақиқий эмаслиги оқибатларини қўллаш. Маълумки, фуқаролик ҳуқуқида ҳақиқий эмас деб топилган битимлар низоли ва ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмаган битимларга бўлинади.¹ Интеллектуал мулк объектларига нисбатан тузилган битимлар, агар бундай битимларни ёзма тузиш ва рўйхатдан ўтказиш талабларига риоя қилинмаган ва битим шартлари қонун талабларига

¹ Раҳмонкулов Ҳ. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг биринчи қисмига умумий тавсиф ва шарҳлар. I-жилд. Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1997. –Б.261.

мувофиқ бўлмаган ҳамда Фуқаролик кодексида назарда тутилган бошқа ҳолларда ўз-ўзидан ҳақиқий эмас ҳисобланади.

Интеллектуал мулк ҳуқуқи объектига нисбатан мутлақ ҳуқуқларни бузишга олиб келувчи ва давлат органи ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи томонидан чқарилган ҳужжат юқори ваколатли давлат органи томонидан ёхуд суд томонидан ҳақиқий эмас деб топилади.

Интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳуқуқ эгаси томонидан ҳимоя қилиниши Фуқаролик кодексига киритилган янги усуллардан ҳисобланади. Бундай усул судга мурожат қилмасдан, ўз ҳуқуқларини ўз имкониятлари билан ҳимоя қилиши мумкинлигини англатади. Ўз ҳуқуқини ўзи ҳимоя қилиш ҳуқуқи бузилганлиги, ҳуқуқ бузилишининг олдини олиш зарурлиги, ҳуқуқ бузилишининг олдини олиш учун қўлланадиган чоранинг бузилган ҳуқуқнинг характери ва мазмунига мутаносиб бўлиши, унинг доирасидан чиқиб кетмаслиги каби омилларнинг мавжуд бўлиши тоқазо этилади.

Мутлақ ҳуқуқларнинг ҳуқуқ эгасининг ўзи томонидан ҳимоя қилинишининг хусусияти шундаки, ушбу усулни қўллашда ижозат этилган ва мумкин бўлган доирадан чиқиб кетмаслиги зарур. Айни шундай қоида фуқаролик ҳуқуқидаги ўзини ўзи ҳимоя қилиш жиноят ҳуқуқидаги зарурий мудофаа тушунчасидан фарқ қилади. Ўз ҳуқуқини ўзи ҳимоя қилиши усулидан мажбуриятни бажарилишини таъминлашга қаратилган чора сифатида фойдаланиш мумкин. Бир тарафнинг шартномани бажаришдан тўла ёки қисман бош тортишини ҳам фуқаролик ҳуқуқларини фуқаро ёки юридик шахснинг ўзини ўзи ҳимоя қилиши тушунчаси билан тенглаштирилади.¹

Зарарни қоплаш ва неустойка ундириш мутлақ ҳуқуқларни ҳимоя қилишда шартнома муносабатлари ва шартномадан ташқари муносабатларда кенг қўлланилади. Ушбу усуллар бурчни натура шаклида ижро этишга мажбурлаш усулидан шу томони билан фарқ қиладики, бунда ҳуқуқ эгаси

¹ Раҳмонкулов Ҳ. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг биринчи қисмига умумий тавсиф ва шарҳлар. I-жилд. Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1997. –Б.99.

ҳуқуқбузар томонидан содир этилган ҳуқуқбузарлик учун пул кўринишида, товон тўлашига рози бўлади, шу билан кифояланади.¹

Мутлақ ҳуқуқни химоя қилишда зарани ундириш Фуқаролик кодексининг 14-моддасида, неустойка ундириш эса “Ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий баъзаси тўғрисида”ги қонуни асосида амалга оширилади (агарда интеллектуал мулк объектларидан тадбиркорлик фаолиятида фойдаланилган бўлса).

Зарар етказилиши бошқарув соҳасидаги ҳаракатлар (ҳаракатсизликлар) билан боғлиқ бўлишига қарамай, уларни ундиришга қартилган ҳаракат фуқаролик-ҳуқуқий характерда бўлади. Шу боис, зарар миқдорини, жавобгарликка тортиш асосларини, даъво муддатини белгилашда Фуқаролик кодексининг тегишли моддалари талабларидан келиб чиқиш лозим. Хусусан, етказилган зарар миқдори ва унинг таркибий қисми Фуқаролик кодексининг 14-моддасига мувофиқ белгиланади.

Интеллектуал мулк ҳуқуқи объектига нисбатан мутлақ ҳуқуқ эгасининг ҳуқуқлари бузилган тақдирга, унга моддий зарар, балки маънавий зиён ҳам етказилиши мумкин.² Маънавий зиён кўп ҳолларда мутлақ ҳуқуқ эгаси, у ишлаб чиқараётган маҳсулот ҳақида салбий характердаги тасаввурлар вужудга келишида, бошқа субъектларда унга нисбатан ишинчни йўқолиши каби ҳолатларда ифодаланади. Бундай ҳолларда мутлақ ҳуқуқ эгаси ҳуқуқбузарлардан ўзига етказилган маънавий зарарни пул кўринишида қоплашни талаб қилишга ҳақли.

Яна бир усул ҳуқуқий муносабатни бекор қилиш ёки ўзгартириш ҳисобланади. Маълумки, ҳуқуқий муносабат турли ҳуқуқ субъектлари ўртасида субъектив ҳуқуқларни амалга ошириш ёки бурчни бажариш жараёнида юзага келадиган ижтимоий муносабат, ўзаро юридик боғланиш, алоқа маъносида тушунилади. Бинобарин, интеллектуал мулк ҳуқуқи объектига нисбатан мутлақ ҳуқуқ эгаси ёки суд бундай ҳуқуқий муносабатни

¹ Гражданское право. Учебник. -Т.: И.-М.:Проспект, 1996. -С.276.

² Тошев Б.Н. Законодательные основы и формы защиты авторских прав в Узбекистане...-Т.: АП ТПК.1999.-Б.14.

бекор қилиши ёки ҳуқуқий муносабатни ҳуқуқбузарликка йўл қўймайдиган қилиб ўзгартириш мумкин.

Давлат органининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг қонунга зид ҳужжатининг суд томонидан қўлланмаслиги мутлақ ҳуқуқ эгасининг ҳуқуқларини қимоя қилишнинг умумий усуллари сирасига киради.¹

Ушбу усул билан интеллектуал мулк ҳуқуқини қимоя қилишда давлат органининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг ҳужжати қонунга албатта зид бўлиши ва бундай ҳужжатни Фуқаролик кодексининг 11-моддасида белгиланган асос бўйича суд томонидан ҳақиқий эмас деб топиш имкониятлари бўлмаслиги ёки унинг мақсадга мувофиқ эмаслиги аён бўлиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1040-моддасида интеллектуал мулк ҳуқуқини қимоя қилишнинг қуйидаги махсус усуллари ўз аксини топган:

ҳуқуқбузарликда фойдаланилган объектларни ҳамда бундай унинг натижасида яратилган моддий объектларни олиб қўиш;

ҳуқуқбузарлик ҳақида маълумотни мажбурий суръатда эълон қилиб, унда бузилган ҳуқуқ кимга тегишлилиги тўғрисида маълумотни киритиш;

қонунда назарда тутилган бошқа усуллар.

Фуқаролик кодексига интеллектуал мулк ҳуқуқига нисбатан мутлақ ҳуқуқларни қимоя қилишнинг икки махсус усуллари мустаҳкамланган. Учинчиси эса, яъни, “қонунда назарда тутилган бошқа усуллар” эса интеллектуал мулк объектларининг алоҳида турлари билан боғлиқ ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи қонунда назарда тутилган усулларини белгилайди.

Бироқ интеллектуал мулк объектларининг алоҳида турларига бўйича қонунларда интеллектуал мулк объектининг у ёки бу турини қимоя қилишнинг махсус усули аниқ кўрсатилмаган.²

¹ Зокиров И. Фуқаролик ҳуқуқи. 1-қисм.-Т.: ТДЮИ, 2006. –Б.38.

² З.С.Акрамходжаева. Интеллектуал мулк ҳуқуқини фуқаролик-ҳуқуқий қимоя қилишни такомиллаштириш муаммолари. -Т.: ТДЮИ, 2007. –Б.72.

Мутлақ ҳуқуқларни ҳимоя қилиш усулларида бири мутлақ ҳуқуқлар қайси моддий объектлар ёрдамида бузилган бўлса, ўша моддий объектларни ҳамда бундай бузиш натижасида яратилган моддий объектларни олиб қўйиш ҳисобланади. Ушбу усул интеллектуал мулк ҳуқуқи объектларининг барча турлари бўйича кенг фойдаланилади.

Мазкур усулни қўллаш, яъни олиб қўйиш маъмурий тартибда амалга оширилади. Масалан, муаллифлик ҳуқуқи объектлари бўйича контрафакт нусхаларни чегарадан олиб ўтишда божхона органлари томонидан олиб қўйилиши мумкин. Шунингдек, олиб қўйиш суд орқали ҳам амалга оширилиши мумкин. Олиб қўйишда бундай объектлар фуқоролик муомаласидан чиқарилади, уларни сотиш, ҳадя қилиш, фойдаланишга бериш, фойдаланиш ҳаракатларини содир этиш таъқиқланади. Ушбу объект ҳуқуқбузарларидан ҳам, учинчи шахслардан ҳам олиб қўйилиши мумкин. Бунда, учинчи шахслар олиб қўйилиш туфайли ўзига етказилган зарарни ундириш ҳақида ҳуқуқбузарга регрес даъво қўзғатишга ҳақлидир. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, айрим ҳолларда моддий объектлар учинчи шахслардан олиб қўйишга йўл қўйилмайди. Масалан, контрафакт нусха ҳисобланган китобни сотиб олган шахс, ундан шахсий мақсадларда фойдаланишга ҳақли ва уни олиб қўйиш мумкин эмас.

Интеллектуал мулк объектларига нисбатан мутлақ ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг яна бир махсус усули, бу содир этилган ҳуқуқбузарлик ҳақидаги маълумотни мажбурий тартибда эълон қилиб, унда бузилган ҳуқуқ кимга тегишлилиги тўғрисидаги маълумот киритиш ҳисобланади. Бундай усул мутлақ ҳуқуқи бузилган шахсининг талаби бўйича суд қарори бўйича амалга оширилади. Маълумотларни эълон қилиш ҳуқуқбузарнинг ҳисобидан радио, телевидение, газета-журналлар ва бошқа оммавий ахборот воситалари орқали амалга оширилади. Мажбурий суръатда эълон қилдирилмаган маълумотномада муайян интеллектуал мулк ҳуқуқ объектига нисбатан мутлақ ҳуқуқлар қандай бузулгани, ким томонидан бузилгани ва мутлақ ҳуқуқлар эгаси ким эканлигини кўрсатилади.

Саноат мулкини муҳофаза қилиш бўйича Париж Конвенцияси фирром рақобатни олдини олишни интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш усулларидан бири сифатида назарда тутлади. Фирром рақобат тушунчаси унинг намоён бўлиш шакллари ва унга қарши ҳуқуқий жавобгарлик чоралари Ўзбекистон Республикасининг “Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида”ги қонунда белгилаб қўйилган.¹

ЭХМ дастурларига бўлган муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилишнинг асосий усуллари ҳуқуқни тан олиш, ҳуқуқни бузгунга қадар бўлган ҳолатини тиклаш ва ҳуқуқни бузадиган ҳаттаи-ҳаракатни тўхтатиш, зарарни ундириш кабилар ҳисобланади. Шунингдек, интеграл микросхемалар топологиясини ҳимоя қилиш юқоридаги усуллар билан амалга оширилади.

Товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари, Товар келиб чиққан жой номига бўлган ҳуқуқни ҳимоя қилиш ҳуқуқ бузилишини тўхтатишни талаб қилиш, етказилган зарарни ундириш, репутация (ишчанлик обрўси)ни тиклаш учун суд қарорини эълон қилиш, товардан ноқонуний фойдаланаётган товар белгисини олиб ташлаш каби усуллар билан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги қонунининг 11-моддасида мутлақ муаллифлик ҳуқуқининг эгаси ўз ҳуқуқларидан ҳабардор этиш учун асарнинг ҳар бир нусхасида акс эттириладиган қуйидаги уч элемент: айлана ичига олинган “С” ҳарфи, мутлақ ҳуқуқ эгасининг исм-шарифи, асар биринчи марта эълон қилинган йилдан фойдаланади².

Ўзбекистон Республикаси “Товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида”ги қонунининг 29-моддаси огоҳлантирувчи тамғани тамғали деб номланади. Унда кўрсатилишича, товар белгиси эгаси ёки товар келиб чиққан жой номларидан фойдаланиш ҳуқуқи тўғрисидаги гувоҳноманинг эгаси товар келиб чиққан

¹ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг иккинчи қисмига шарҳлар.-Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1998. –Б.76.

² Ўзбекистон Республикасининг “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги Қонуни.:Т. ИПС. НОРМА. 2006.

жой номи билан бир қаторда товарда ёки унинг идиши ҳамда ўровда қўлланилган белги Ўзбекистон Республикасида рўйхатдан ўтказилган товар белгиси ёки товар келиб чиққан жой номи эканлигини билдирувчи лотин алифбосидаги “P” ёки айлана ичига олинган “P” ҳарфи тарзидаги огоҳлантирувчи белги қўйилиши мумкин.¹

Интеллектуал мулк объектларининг ҳимоя белгилари ўзига хос огоҳлантирувчи рамз ҳисобланади. Ушбу ҳимоя белгиси қўйилган Товар интеллектуал мулк ҳуқуқи асосида ҳимоя қилиниши, яъни қонун ҳимояси остида эканлиги, ушбу объектга мутлақ ҳуқуқ кимга тегишли эканлигини ва унинг амал қилиш муддати қачондан бошланган эканлигини, ушбу товардан фойдаланувчи барча шахсларга маълум қилади. Бирок, ҳимоя белгиси фақат, маълумот бериш функцияси билан чекланмайди. Ҳатто мумкинки, ушбу объектга нисбатан мутлақ ҳуқуқ субъекти кўрсатилиши ҳимоя белгисини қўйилиши интеллектуал мулк ҳуқуқини таъминлайди деб ҳисоблаш ҳам унчалик тўғри эмас. Шу сабабли, баъзи мамлакатларда, хусусан маданий қароқчилик кенг авж олган Россия Федерациясида аудио видео касеталарда ҳимоя белгиси билан бирга ўша мамлакат фуқаролик кодекси, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги кодекси, жиноят кодексида интеллектуал мулк ҳуқуқини хусусан, мутлақ ҳуқуқларни бузганлик учун жавобгарлик санкциялари тўғрисида ахборот берувчи маълумотномалар ҳам илова қилинади.

Интеллектуал мулк объектларига нисбатан ҳимоя белгилари кишиларга ахборот-маълумотлар бериш орқали қуйидаги функцияларни бажаради:

Мутлақ ҳуқуқ эгаси ҳуқуқларини ҳуқуқий муҳофаза қилиш;

Объектдан қонуний тартибда фойдаланишга кўмаклашиш;

Объектдан ғайриқонуний фойдаланиш ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш.

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида”ги Қонуни.:Т.: ИПС. НОРМА.2001й.

Ўзбекистон Республикасининг Бутунжаҳон савдо ташкилоти (БСТ)га аъзо бўлиб киришига шарт-шароит тайёрлаш мақсадида тегишли қонунларга ўзгартишлар киритиш тўғрисидаги муаммоларга кейинги вақтларда алоҳида эътибор берилмоқда. Ушбу маълумотни интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш билан узвий равишда боғлиқ. БСТнинг асосий ҳужжатларидан бири бу ТРИПС битими ҳисобланади (Интеллектуал мулк ҳуқуқининг савдо жиҳатлари тўғрисида битим). Кейинги даврларда илмий адабиётларда ушбу муаммо ечими бўйича қатор таклифлар илгари сурилди. Жумладан, О.Оқюлов интеллектуал мулк ҳуқуқини бузганлик учун жавобгарлик масалаларини кўриб чиқди.¹ Б.Тошев эса муаллифлик ҳуқуқлари, муаллифлик шартномалари, муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларда даъвони таъминлаш йўллари муаллифлик ва турдош ҳуқуқлар бўйича ҳуқуқларни маъмурий, жиноий-ҳуқуқий ҳимоя қилиш чоралари тўғрисидаги ўз фикр мулоҳазаларини баён этганлар.²

Б.Тошев муаллифлик ва турдош ҳуқуқлар бузилган тақдирда ҳуқуқбузар етказилган барча зарар мулк ва пул ҳисобида қоплашлари шартлигини қонунда мужассамлаштиришни таклиф этади. Меҳнат кодексида етказилган зарар ҳам пул, ҳам мол-мулк кўринишида қопланиши мумкинлиги назарда тутилган ва ушбу қонунда фанда ҳам ўз ифодасини топиши мақсадга мувофиқлиги тўғрисида М.Мамасиддиқов таклиф этган.³ Бундай ҳолатда етказилган моддий ёхуд маънавий зарарни ундириш имкониятлари кенгайди. Зарар етказувчининг пул маблағлари йўқлиги ининг жавобгарликдан озод қилиш учун асос бўлмайди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни хулоса қилиш мумкинки, интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилишнинг фуқаролик-ҳуқуқий усуллари ва воситаларини амалиётда қўллашда айрим қийинчиликларга дуч келинмоқда. Ушбу ҳолатни қуйидагилар билан ифодалаш мумкин:

¹ Оқюлов О. Интеллектуал мулкка қарши жиноятлар учун жавобгарликни такомиллаштириш муаммолари. Иқтисодияот асослари ва ҳўжалик фаолияти билан боғлиқ жиноятчиликка қарши кураш муаммолари мавзусида илмий-амалий конференция материаллари.-Т.: ТДЮИ. 2003. –Б.128-133.

² Тошев Б.Н. Муаллифлик ҳуқуқи.-Т.: Ҳуқуқий маърифат тарғиботи. 2002.-Б.14.

³ Мамасиддиқов М. Меҳнат низоларини ҳал этишнинг процессуал хусусиятлари. - Т.: 2002. –Б.43.

биринчидан, судлар зарарни аниқлашда моддий-ашёвий объектларга етказилган зарарни аниқлаш мезонларини қўллаш ҳоллари учрайди. Иккинчидан, интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилишда шахсий номулкий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш усулларини қўллашга алоҳида эътибор бериб, мулкый ҳуқуқларни назардан кочирадилар. Учинчидан, ҳуқуқбузарга нисбатан маъмурий ёки жиноий жавобгарлик чоралари қўлланиши ҳуқуқ эгасини фуқаролик-ҳуқуқий ҳимоя усулларидан фойдаланишини истисно этади деган нотўғри ҳулосага келмоқдалар.

Фойдаланилган адабиётлар:

- Гражданское право. Учебник. -Т.: И.-М.:Прспект, 1996. -С.276.
Зокиров И. Фуқаролик ҳуқуқи. 1-қисм.-Т.: ТДЮИ, 2006. –Б.38.
Кальягин В.О. Интеллектуальная собственность. Учебник.-М.: НОРМА, 2000. -С.78.
Мамасиддиқов М. Меҳнат низоларини ҳал этишнинг процессуал хусусиятлари. - Т.: 2002. –Б.43.
Оқюлов О. Интеллектуал мулкка қарши жиноятлар учун жавобгарликни такомиллаштириш муаммолари. Иқтисодияот асослари ва хўжалик фаолияти билан боғлиқ жиноятчиликка қарши кураш муаммолари мавзусида илмий-амалий конференция материаллари.-Т.: ТДЮИ. 2003. – Б.128-133.
Раҳмонқулов Ҳ. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг биринчи қисмига умумий тавсиф ва шарҳлар. I-жилд. Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1997. –Б.261.
Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник.-М.: Прспект. 2000. -С.78.
Тошев Б.Н. Законодательные основы и формы защиты авторских прав в Узбекистане.-Т.: АП ТПК.1999.-Б.14.
Тошев Б.Н. Муаллифлик ҳуқуқи.-Т.: Ҳуқуқий маърифат тарғиботи. 2002.-Б.14.
Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик ҳуқуқи. Дарслик. Иккинчи қисм.-Т.: Адолат, 1999. –Б.144.

Дилшод Тошев
Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни
муҳофаза қилиш академияси
мустақил-тадқиқотчиси

**Интеллектуал мулк объектларини тижоратлаштиришнинг
ҳуқуқий асосларини ривожлантириш**

Кейинги йилларда мамлакатимизда иқтисодиётни модернизациялаш, рақамли иқтисодиётга ўтиш, инновацияларни кенг жорий қилиш, рақобатбардош маҳсулотларни жаҳон бозорига чиқариш ва мамлакатимизнинг халқаро савдо тизимида муносиб ўрнини белгилаш йўлида илм-фанни йўналтириш борасида катта ишлар амалга оширилмоқда, унинг ҳуқуқий асослари яратилмоқда.¹ Илм-фан ва илмий фаолиятни ривожлантириш орқали миллий иқтисодиёт рақобатбардошлиги ҳамда самарадорлигига эришиш, илм-фан ва технологияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилаш ва ресурсларни мақсадли йўналтириш, давлат илмий дастурларини ишлаб чиқиш, асослантирилган ташаббус ва лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш, илм-фан ва илмий фаолият соҳасида давлат-хусусий шерикликни қўллаб-қувватлаш, интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқларни муҳофаза қилиш асосий йўналишлар ҳисобланади. Шунга кўра, мамлакат иқтисодиёти ва хўжалигини ривожлантиришда илмий-тадқиқот натижаларини кенгроқ жорий этиш давлат сиёсатининг устивор йўналишларидан бирига айланиб бормоқда.

Илм-фан ва инновациялар соҳасида қабул қилинган қонун ҳужжатларига² биноан илм-фан натижалари, илмий изланишда қўлга киритилган янги ғоялар, амалий илмий ишланмалар ва инновацион технологияларни ишлаб чиқаришга кенг тадбиқ этилишини таъминлаш учун вазирлик, идора, уюшма, компаниялар ва бошқа хўжалик бирлашмалари зиммасига модернизация ва янги технологиялар жамғармаларини, тармоқ ва корxonани инновацион ривожлантиришга масъул бўлган таркибий бўлинмалар, зарур ҳолларда эса лойиҳа конструкторлик бюроларини ташкил этишда хўжалик бошқаруви органлари ва корxonаларга кўмаклашиш вазифаси юклатилган.

¹Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги қонуни. 2019 йил октябрь, ЎРҚ-576-сон. LEX.UZ

29

²Ўзбекистон Республикасининг “Инновацион фаолият тўғрисида”ги қонуни. 2020 йил 24 июль, ЎРҚ-630-сон. LEX.UZ

О.Оқюлов интеллектуал мулк объектларининг савдо-тижоратга оид муносабатлари тартибга солинади, битимда мутлақ ҳуқуқларни амал қилиши ва объектлардан қонунсиз фойдаланишда қўлланиладиган санкцияларга катта эътибор қаратилган, деб уқтиради¹ Албатта, О.Оқюловнинг бу фикрига қўшилиш мумкин.

Маълумки, илмий-тадқиқот ва ихтирочилик фаолияти натижалари ўз-ўзидан интеллектуал мулк объектларига айланиб қолмайди. Илмий-тадқиқот ва ихтирочилик фаолияти натижалари интеллектуал мулк объектларига айланишлиги учун маълум вақт ва харажатлар талаб қилинади. Бу эса, соҳа субъектлари – илмий тадқиқотлар ёки ихтиро муаллифи ҳамда махсус ихтисослашган ташкилотлар ҳуқуқ ва мажбуриятларини аниқ белгилаб қўйишини тақозо қилади.

Интеллектуал фаолият натижаларини яратиш ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги шартноманинг муаллифнинг келгусида муайян турдаги ёхуд муайян соҳадаги интеллектуал фаолият натижаларини яратишини чеклайдиган шартлари ўз-ўзидан ҳақиқий эмас.

ФКнинг *1038-моддасида* интеллектуал фаолият натижасига ёки хусусий аломатларни акс эттирувчи воситага нисбатан мутлақ ҳуқуқ бундай натижа ёки хусусий аломатларни акс эттирувчи восита ифодаланган моддий объектга нисбатан мулк ҳуқуқидан қатъи назар мавжуд бўлиши белгиланган. Интеллектуал мулк объектларига нисбатан мутлақ ҳуқуқ ФКда ёки бошқа қонунларда назарда тутилган муддат мобайнида амал қилади. Интеллектуал мулк объектларига нисбатан шахсий номулкий ҳуқуқлар муддатсиз амал қилади. Қонунда назарда тутилган ҳолларда интеллектуал мулк объектларига нисбатан мутлақ ҳуқуқнинг амал қилиши ундан муайян вақт мобайнида фойдаланилмаслиги оқибатида бекор қилиниши мумкин.

Кўриниб турибдики, шахснинг интеллектуал фаолият билан шуғулланиб турган ижодий фаолияти ва фаолияти натижасида яратилган асари, маҳсулоти

¹ Оқюлов О. Интеллектуал мулк ҳуқуқи: умумий қоидалар ва алоҳида объектлар. Дарслик. –Т.: ТДҶОИ, 2003. –Б.292

ёки бошқача кўринишдаги ҳосила мулки бевосита қонунчиликда белгиланганидек тўғридан-тўғри қонун билан ва шартномалар орқали ҳимояга олинган. Яратилган объектлардан фақат муаллиф ёки у ҳуқуқ берган шахс ёхуд қонун бўйича унинг ворислари ҳамда меросхўрлари фойдаланиш ҳуқуқга эга. Юқорида кўрсатиб ўтилганлар масаланинг бир томони бўлса, масаланинг иккинчи томони бу - шахснинг илмий-тадқиқот натижаларидан фойдаланишда бир қатор ҳал этилиши лозим бўлган қуйидаги муаммоларнинг ечимини топишдир.

Биринчидан, фуқаро мустақил равишда илмий тадқиқот фаолияти билан шуғулланади. Бу фаолият асар ёки шунга ўхшаш объектлар яратилиши билан яқунланса, демак муаллиф бу асаридан эркин фойдаланади, унга ном қўяди, асарини қандай шаклда бўлмасин тарқатишни эркин ўзи ҳал этади. “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 34-моддаси хизмат асарига бўлган муаллифлик ҳуқуқига бағишланган. Хизмат вазифаларини ёки хизмат топшириғини бажариш тартибида яратилган асарга (хизмат асарига) бўлган муаллифнинг шахсий номулкий ҳуқуқлари асар муаллифида сақланиб қолади. Хизмат асаридан фойдаланишга бўлган мутлақ ҳуқуқлар, агар муаллиф билан иш берувчи ўртасидаги шартномада бошқача қоида назарда тутилган бўлмаса, иш берувчига тегишлидир.

Хизмат асаридан фойдаланишнинг ҳар бир тури учун муаллифлик ҳақи миқдори ва уни тўлаш тартиби муаллиф билан иш берувчи ўртасидаги шартномада белгиланади. Иш берувчи билан тузилган шартномадан қатъи назар, муаллиф асар ошқор қилинган вақтдан эътиборан ўн йил ўтганидан кейин, иш берувчининг розилиги билан эса ундан ҳам олдинроқ асардан фойдаланиш ва муаллифлик ҳақини олиш ҳуқуқини тўлиқ ҳажмда қўлга киритади. Муаллифнинг хизмат асаридан топшириқ мақсади тақозо этмайдиган усулда фойдаланиш ҳуқуқи чекланмайди. Иш берувчи хизмат асаридан ҳар қандай тарзда фойдаланишда ўз номини кўрсатишга ёхуд уни кўрсатишни талаб қилишга ҳақлидир.

Хизмат вазифаларини ёки иш берувчининг хизмат топшириқларини бажариш йўсинида ушбу Қонун 17-моддасининг учинчи қисмида назарда тутилган энциклопедиялар, энциклопедик луғатлар, даврий ва давомли илмий ишлар тўпламлари, газеталар, журналлар ҳамда бошқа даврий нашрларнинг яратилишига ушбу модданинг қоидалари татбиқ этилмайди.

Иккинчидан, фуқаро конкурс, грант лойиҳалари, давлат буюртмалари ва бошқа шаклдаги доираларда илмий тадқиқот ишларини олиб бориши ҳамда маълум натижаларни қўлга киритиш мумкин. Бундай ҳолда фуқаро, яъни муаллифнинг ўзи томонидан яратилган илмий фаолияти натижаларига ҳуқуқлари қандай таъминланади.

Ҳар қандай молиявий манбага таяниб илмий изланиш олиб бораётган фуқаро, яъни муаллифда, агарда иш берувчи, буюртмачи билан шартнома ёки бошқача келишув мавжуд бўлмаса, муаллиф томонидан олинган илмий натижаларига нисбатан ҳуқуқлари унинг ўзида сақлаб қолинади. Бугунги кунда айниқса, грант лойиҳалари доирасида яратилган асарлар, илмий фаолият натижалари, ишланмалар, ғояларга нисбатан фаолиятни молиялаштирган субъектлар билан муаллифлар ўртасида талашлар кўзга ташланмоқда. Мазкур муаммо бошқа давлатларда бевосита қонун доирасида ҳал этилган. Масалан, Австрия, Дания, Германия, Японияда нисбатан яқинда бюджет маблағлари асосида яратилган “профессорлик имтиёзи” деб номланувчи, лекин бунда, лицензия тўловларидан ҳисса кўринишида интеллектуал мулкни ишлаб чиқувчи муаллифлар манфаатларига риоя қилувчи интеллектуал мулкка бўлган ҳуқуқни амалга оширувчи қонунлар жорий қилинди.

АҚШда 1980 йилда қабул қилинган Бей-Доул қонуни университетлар, нотижорат ташкилотлар ва кичик корхоналарга ҳукуматнинг молиявий кўмаги натижасида яратилган кашфиётларга мулк ҳуқуқини қўлга киритиш имконини берди. Стивенсон-Уайдлер қонуни эса, ҳукумат илмий тадқиқот лабораторияларида ва федерал бюджет ҳисобига ташқи ҳамкорлар тўғридан-тўғри молияланмаганда ташқи ҳамкорлар билан биргаликдаги тадқиқотлар

давомида олинган, патентланган натижаларига бўлган мулк ҳуқуқи соҳасига тегишлидир.

АҚШ ҳукумати ўзи томонидан молиялаштирилган ва яратилган интеллектуал мулкнинг самарали эгаси ҳисобланмайди. Мазкур икки қонун қабул қилинган вақтда АҚШ ҳукумати, тахминан, 28 000 патент эгаси эди. Бироқ, улардан 5%дан камроғига тижорат мақсадида фойдаланиш учун лицензиялар берилган, холос.

1999 йилда Франциянинг “Инновацион ишланмалар тўғрисида”ги қонуни қабул қилингандан сўнг патент сиёсати соҳасида ўзгаришлар бошланди. Ушбу қонун интеллектуал мулк объектларини тижоратлаштириш ва университетлар томонидан лицензион фаолиятни амалга ошириш бўйича муносабатларни тартибга солишга қаратилган. Франциянинг инновациялар ва изланишлар тўғрисидаги қонуни университетларда қилинган ихтиролар университетнинг мулки ҳисобланишини белгилаб қўйган. Патентлар бозори тўғрисида давлатлардаги ҳолатнинг ўрганилиши бевосита илмий ишланмалар ва ихроларнинг даражасига баҳо беришда катта аҳамият касб этади.¹

АҚШда лицензия билан шуғулланувчи лаборатория ёки агентликни бошлиғи муаллифга ҳар йили биринчи марта 2000 доллар ва кейинчалик тушумлардан 15%дан кам бўлмаган миқдорда ҳақ тўлаши керак. Қолган маблағлар тадқиқот ишларини қайта инвестициялашда фойдаланилиши мумкин. Агар, лицензия тўловларининг суммаси лабораториянинг йиллик бюджети 5%дан ошадиган бўлса, ортиқчаси федерал бюджетга тушади. Ортиқча сумма агентлик ва ғазначилик ўртасида пропорционал равишда 25%га 75% миқдорда бўлинади. Шундай қилиб, тўлов тартиби шундай: аввал, муаллиф ўз улушини олади. Кейин у ишлайдиган лаборатория ва охириги навбатда давлат. Бунда, юқори даромадли ҳолатларда давлатнинг улуши энг кўп миқдорда бўлади. Бундай механизм манфаатларнинг низолилик эҳтимолини туширади ва муаллифлар ўз ихтироларини яширмаслигини ва

¹Доклад об обмене опытом, касающимся деятельности по наращиванию потенциала в области согласования лицензионных соглашений. Постоянный комитет по патентному праву Тридцать первая сессия Женева, 2-5 декабря 2019 г.

уларни амалга оширишнинг номақбул йўллари изламаслигини рағбатлантиради.¹

Учинчидан, илмий-техник фаолиятни меъёрий-ҳуқуқий жиҳатдан таъминлаш ўз ичига ҳукуматнинг илм-фан соҳасидаги қонунчилик ташаббусини қамраб олади. Хориж тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, университетлар ва давлат илмий тадқиқот институтлари номутлақ, лекин лицензия беришни кафолатловчи лицензия олишни афзал кўради, ваҳоланки, хусусий фирмалар ва кичик бизнес субъектлари хавф-хатарларни компенсация қилиш учун мутлақ лицензия олишни афзал кўради. Лицензия шартномаси бўйича интеллектуал фаолияти натижасига ёки хусусий аломатларни акс эттирувчи воситаларга нисбатан мутлақ ҳуқуққа эга бўлган тараф (лицензиар) бошқа тарафга (лицензиатга) тегишли интеллектуал мулк объектдан фойдаланишига руҳсат берилади. Масалан, Япония, Хитойда 1998 йилдан то ҳозирги вақтга қадар бу давлатларда, 1980 йил АҚШда қабул қилинган Бя-Доува Стивенсон-Уайдлер² қонунлари асосий принципларини амалда такрорловчи, қонунчилик ривожланмоқда.

Умуман олганда, ихтиро ва илмий ишланмаларни тижоратлаштириш жараёнига хусусий секторнинг манфаатларини рағбатлантиришнинг асосий принциплари бўлиб бюджет маблағлари асосида яратилган интеллектуал мулк ҳуқуқларининг аниқлиги (равшанлиги) ҳамда давлат бюджети, муассаса маблағлари асосида яратилган худди шундай интеллектуал мулкни яратган интеллектуал мулк ҳуқуқларини тасарруф этиш ваколати берилади.

Бугунги давр Ўзбекистон Республикаси “Давлат маблағлари ҳисобига яратилган интеллектуал мулк объектларининг ҳуқуқий муҳофазаси тўғрисида”ги қонуни лойиҳасини ишлаб чиқишни ўртага қўймоқда. Қонуннинг асосий мақсади ва вазифаси истиқболли илмий лойиҳаларни баҳолаш, жорий қилиш ва саноатда ўзлаштириш, инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқувчи ва жорий қилувчи корхоналарга, авваламбор, юқори

¹ Закон Бя -Доула (Bayh-Dole Act) США от 1980 г.

² Гуриев С. Мифы экономики: Заблуждения и стереотипы, которые распространяют СМИ и политики, -М., «Альпина Бизнес Букс», 2006. –С.98-99.

технологияларга асосланган саноат соҳаларига кўшимча рағбатлантириш ва имтиёзлар бериш, ҳамда миллий инновацион тизимни яратиш иборат бўлиши мақсадга мувофиқ. Муоммонинг долзарблиги - давлат манфаатдор бўлган илмий ишлаб чиқаришга инвестицияларни жалб қилиш зарурияти билан боғлиқ бўлган давлат маблағлари ҳисобига яратилган илмий фаолият натижаларига бўлган ҳуқуқни тақсимлашдир.

Ҳозирги вақтда МДҲга аъзо мамлакатларининг инновацион фаолият соҳасидаги қонунчилик фаолияти тажрибаларига асосланган андозавий қонун ҳужжатлари ишлаб чиқилган ва қабул қилинган. Мамалакатимизда ушбу соҳадаги миллий қонунчиликни шакллантириш ва такомиллаштиришда ушбу андозавий ҳужжатлар ва стандартлардан фойдаланиш ижобий самара бериши мумкин.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, “Ўзбекистондаги давлат илмий-техник сиёсати тўғрисида”, “Ўзбекистонда давлат ва нодавлат фондларнинг илм-фанни ривожлантиришдаги иштироки тўғрисида”ги қонун лойиҳаларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Бу йўналишларнинг амалга ошиши давлат илмий-техник сиёсатини шаклланиш жараёнини қонуний асосларини яратишни, давлат илмий-техник сиёсатини амалга ошириш чоғида давлат ҳокимияти органлари ва илмий-техник фаолият иштирокчилари ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи ўзига хос воситага эга бўлишни тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги қонуни. 2019 йил 29 октябрь, ЎРҚ-576-сон. LEX.UZ
2. Ўзбекистон Республикасининг “Инновацион фаолият тўғрисида”ги қонуни. 2020 йил 24 июль, ЎРҚ-630-сон. LEX.UZ
3. Оқюлов О. Интеллектуал мулк ҳуқуқи: умумий қоидалар ва алоҳида объектлар. Дарслик. –Т.: ТДЮИ, 2003. –Б.292
4. Доклад об обмене опытом, касающемся деятельности по наращиванию потенциала в области согласования лицензионных соглашений. Постоянный комитет по патентному праву Тридцать первая сессия Женева, 2-5 декабря 2019 г.
5. Закон Бэя -Доула (Bayh-Dole Act) США от 1980 г.

6. Гуриев С., Мифы экономики: Заблуждения и стереотипы, которые распространяют СМИ и политики, М., «Альпина Бизнес Букс», 2006 г., с. 98-99.

Шахло Файзуллаева
ТДЮУ мустақил-тадқиқотчиси

Жаҳон савдо ташкилоти ҳужжатларида муаллифлик ҳуқуқига оид принципларнинг моҳияти

Бутунжаҳон савдо ташкилоти (БСТ) тизимидаги ТРИПС Битимининг амалда қўлланишида унинг принципларини аниқлаш, уларнинг мазмун-моҳиятини англаш ва уларни амалда қўллаш муҳим ҳисобланади. ТРИПС ҳам муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларни муҳофаза қилишга ихтисослаштирилган халқаро конвенция ва битимларга ўхшаб ўзининг принципларига эга. Бу принциплар “Миллий тартиб” принципи; “Узлуксиз ҳимоя қилиш” принципи; “Ҳимоя қилишнинг эркинлиги” принциплари бўлиб, бу принциплар ТРИПС амалда қўлланаётган миллий қонунчилик билан нисбатанни белгилаб беради. Бу принциплар Бернь, Рим ва бошқа конвенциялар белгиланган, уларнинг мазмуни ва қўлланиш тартиби мазкур тадқиқот ишининг олдинги бобларида атрофлича тушунтириб берилган.

ТРИПСнинг “*миллий тартиб*” принципига кўра аъзо-давлат ўзининг муаллифи ёки бошқа ҳуқуқ эгаларига қандай имтиёз ва имкониятлар яратса, ушбу битимнинг аъзоси бўлган бошқа давлатларга ҳам худди шундай ҳуқуқ ва имкониятлар беради. Аксинча, битимнинг аъзоси бўлган аъзо-давлат ўз муаллифлари ёки бошқа ҳуқуқ эгаларига қандай имтиёз берса, бошқа давлатга ҳам шундай имтиёз таъминлайди. Шунга кўра Битимнинг бу принципи аъзо давлатларнинг бир-бирлари олдида тенгликни таъминлайди. Принципга кўра аъзо-давлат бошқа бир давлат устидан ҳукмронлик қилиш ёки устиворлик қилиши мумкин эмас.

ТРИПСнинг “*узлуксиз ҳимоя*” принципи шундай принципки, унга кўра битимнинг аъзоси бўлган давлатда унинг аъзоси бўлган бошқа давлатларнинг муаллифлари вафот этган кундан бошлаб ҳуқуқлари узилмасдан, яъни бирор-

бир расмиятчиликка риоя этмасдан, ҳуқуқлари ҳимоя қилинишида давом этаверади. Бунда Битимнинг аъзоси бўлган давлат бошқа аъзо давлатларнинг тегишли идора ва ташкилотларига муаллифлари ёки уларнинг меросхўрлари ҳақида хабар юборса, узлуксиз ҳимоя ҳимояни таъминлашга асос бўлади.

ТРИПСнинг “*ҳимоя қилишнинг эркинлиги*” принципи шундай принципки, унга кўра унинг аъзоси бўлган давлатда Битимнинг аъзоси бўлган бошқа давлат муаллифлари ёки ҳуқуқ эгаларининг тегишли ҳуқуқлари ҳеч бир тўсиқларсиз муҳофазага олинади, яъни муаллифлик ҳуқуқларини муҳофаза қилиш эркин амалга оширилиши лозим бўлади.

ТРИПСнинг бу принциплари Ўзбекистон Республикасининг “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги Қонунининг 3-моддасига кўра амалда таъминланади. Яъни, ТРИПСнинг 1(3) ва 3, Берннинг 5-моддалари мазмуни бир-бирига мос келиши керак. Халқаро актнинг қонидаси устиворликка эга бўлиб, миллий қонунчилик билин муҳофаза қилинаётган объектлардан фойдаланилаётганда коллизия келиб чиққанда, халқаро ҳуқуқий акт қўлланади. Бир сўз билан айтганда, халқаро ҳуқуқ нормаларининг давлат ички нормаларидан устиворлиги, ташқи алоқаларни ҳам икки томонлама, ҳам кўп томонлама келишувлар асосида ривожлантириш давлатимизнинг халқаро даражада обрўйини янада оширади. Шундай экан, миллий қонунчиликда халқаро норманинг акс эттирилгани, муаллифлик ҳуқуқи объектларининг савдоси (айирбошланиши)ни ташкил этишни енгиллаштиради.

ТРИПСда ўрнатилган миллий тартиб принципи орқали бир вақтнинг ўзида бошқа универсал шартнома қонидаси ҳам амалда қўлланади. Бу принцип ҳам муаллифларга, ҳам улар томонидан яратилган асарларга, ҳам халқаро савдога чиқарилган барча объектларга нисбатан қўлланади. Бернъ конвенциясида кўзда тутилган миллий тартиб принципи ТРИПСда ўрнатилган миллий тартиб принциpidан қўлланиш ҳудуди, қўлланиш тартиблари ва режими билан фарқланади. Агарда, Бернъ конвенциясига кўра унга аъзо-давлатлар ўз муаллифлари каби хорижий муаллифларга ҳам бир хилдаги режимни қўлласса, ТРИПСда муаллифлик ҳуқуқининг объектларига устиворлик

берилади. Масалан, ТРИПСнинг 1(3)-моддаси, Рим конвенциясининг тегишли нормалари берилаётган ҳимоянинг етарли даражаларини белгилаб, “миллий тартиб” принципи асосида фонограмма ишлаб чиқарувчи жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқини мустаҳкамлаган. Рим конвенциясининг 5(3) ва ТРИПСнинг 1(3)-моддаларига асосан миллий қонунчиликда хорижий субъектлар манфаатларини таъминлашга қаратилган қуйидаги норма ўз аксини топган: Башарти, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланади”. Бу қоида ТРИПСнинг ҳеч бир монеликсиз принципларининг устиворлигини таъминлайди. Мисол қилиб айтадиган бўлсак, АҚШ, Буюкбритания, Франция ва бошқа давлатларнинг ютуғи юқори технологияларни жорий қилиш ва унга юксак интеллектуал фаолиятнинг жалб этилиши катта натижалар берганини бугун бутун дунё яхши билади.¹

ТРИПСда муҳофаза олинган алоҳида турдаги объектларга нисбатан бошқа универсал шартномаларнинг қоидалари ўртасида нисбий тушунчалар мавжуд. Масалан, қонунимизда белгиланган ҳосила асарлар, асар қисмлари, асарлар яратилишини ташкил қилувчи шахсларнинг яратган асарларига нисбатан муаллифлик ҳуқуқлари тегишли бўлади. Ушбу қоида Берн конвенциясининг 2(5)- ва ТРИПСнинг 10(2)-моддалари талабларига жавоб беради.

Юқоридагиларга кўра айтиш керакки, соҳага оид халқаро актлар бир томондан халқаро-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишга қаратилган бўлса, иккинчи томондан халқаро ташкilotнинг юридик табиатини ҳам кўрсатади. Халқаро ташкilotнинг юридик табиати учун асосий нарса шундаки, унинг мақсадлари, фаолияти тамойиллари, ваколатлари, тузилиши ва бошқалар келишилган шартномага асосланган бўлади.²

¹ Каримов Р. Ўзбекистон на пути к новой экономике. Правда Востока, 10 июля 2002 года. №132 (24820)

² Саидов А.Х. Халқаро ҳуқуқ .Т.: Адабиёт жамғармаси, 2001. -Б.170

Юқоридагиларга кўра қуйидаги ҳолатларни алоҳида кўрсатиш мумкин. Ўзбекистон БСТга аъзо бўлгандан сўнг бошқа халқаро актлар билан бирга ТРИПС қоидалари ҳам барабар амалда бўлади. Шу ўринда таъкидлаш керакки, республикамиз томонидан БСТга аъзо бўлишида унинг 18 та Битимини ратификация қилишнинг имкони йўқ. Агарда, биргина ТРИПСни олиб қарайдиган бўлсак, бу битимга аъзо бўлиш учун аввал интеллектуал мулк ҳуқуқига оид ўндан ортиқ мустақил, халқаро, универсал конвенция ва шартномаларни имзолаш керак бўлади. Яъни, ТРИПСга аъзолик бошқа бир қатор халқаро актларнинг имзоланишига боғлиқ. Мана шу жойда Ўзбекистон Республикасининг “Халқаро шартномалари тўғрисида”ги Қонунининг талабларини қўллашда маълум чекланишлар келию чиқиши мумкин. Хусусан, Қонуннинг Ўзбекистон Республикасининг ратификация қилинадиган халқаро шартномалари 14-моддасида Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари Олий Мажлис томонидан ратификация қилинади, деб кўрсатилган. Қуйидагилар: Ўзбекистон Республикасининг ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам тўғрисидаги шартномалари; давлатлараро муносабатларнинг асослари тўғрисидаги шартномалар; Ўзбекистон Республикасининг мудофаа қобилиятига дахлдор масалалар бўйича шартномалар; куч ишлатишдан ёки куч ишлатиш билан таҳдид қилишдан ўзаро воз кечиш тўғрисидаги шартномалар; тинчлик шартномалари ва коллектив хавфсизлик тўғрисидаги шартномалар; Ўзбекистон Республикасининг бошқа давлатлар билан ҳудудий чегараланиши тўғрисидаги шартномалар; Ўзбекистон Республикасининг давлатлараро иттифоқларда, халқаро ташкилотларда ва бошқа бирлашмаларда иштироки тўғрисидаги шартномалар; ижроси амалдаги қонунларнинг ўзгартирилишини ёки янги қонунлар қабул қилинишини тақозо этадиган, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг қонунларида назарда тутилганидан бошқача қоидаларни белгилайдиган халқаро шартномалар ратификация қилиниши белгиланган. ТРИПСга аъзолик миллий қонунларни ўзгартиришни талаб этади, лекин юқорида айтилганидан ушбу Битим бошқа мустақил халқаро актларнинг

муҳим нормаларидан ташкил топган ва у актларга қўшилмагунча, ТРИПСга қўшилишнинг имкони бўлмайди. Шунга кўра, республикамизнинг халқаро шартномаларга ратификация орқали аъзо бўлиши янги қонун лойиҳаларида атрофлича тушунтирилиши, халқаро шартномаларнинг мақоми белгилаб берилишига тўғри келади.

Юқорида кўрсатилган муаммоларнинг ечими топилса, республикамизнинг муаллифлик ҳуқуқига оид халқаро мужбуриятлари, хусусан ТРИПСнинг бажарилиши таъминланади. З.Акрамходжаева ҳам Ўзбекистон БСТга кириш учун ТРИПС Битими талабларига ўз қонунларини мослаштириши керак. Мазкур Битим негизида мутлақ ҳуқуқларни ҳимоя қилиш усулларини такомиллаштириш ва самарли механизм яратиш ғоялари ётади, ҳисоблайди.¹

Юқоридагилардан ташқари, ҳуқуқ эгаси ўзига тегишли ҳуқуқни ўз хоҳишига кўра шахсан амалга оширишга ҳақлидир. ТРИПСда ва миллий қонунчиликда белгиланган ҳуқуқларни муаллифлар жамоавий бошқарувчи ташкилотлар орқали ҳам ҳимоя қилиши мумкин. ТРИПСда қандай тартибда бўлиши аниқ кўрсатилган. Шунга кўра, мулкый ҳуқуқларни жамоавий бошқарувчи ташкилотлар тузилиши ва улар бошқарилиши ТРИПС манфаатларига мос келади. Умуман олганда, ТРИПС муаллифларнинг мулкый-иқтисодий муаммоларига ҳам катта эътибор билан қарайди. В.М.Шумилов БСТ ва унинг халқаро Битимларини тадқиқ қилар экан, бу халқаро ташкилотнинг ҳуқуқий мақомига дахлдор бўлган иқтисодий ҳуқуқларни тизимлаштиради, халқаро актларнинг регламенти, ҳуқуқий режимини белгилаб, тушунтиришга ҳаракат қилган.²

Б.Тошев таъкидлаганидек, ТРИПС Битими билан боғлиқ юқорида кўрсатилган ҳуқуқий ва ташкилий муаммолар ҳал этилса, республикамиз муаллифлик ҳуқуқига оид халқаро мажбуриятларини бажаришда, БСТга аъзолигида янги муаммоларнинг олдини олишда, асар яратувчиларининг

¹ Акрамходжаева З.С. Интеллектуал мулк ҳуқуқини фуқаролик- ҳуқуқий ҳимоя қилишни такомиллаштириш муаммолари.Юрид..фан.номзод..диссер...авторефати.-Т.: ТДЮИ., 2008. –Б.15

² Шумилов В.М. Всемирная торговая организация. Право и система. –Москва.: ТК “Велби”, 2006. С-208

хуқуқлари тўлиқ таъминланиши, олинаётган фойда ва даромадлар улушидан давлат бюджети янада кўпайиши мумкин. Бозор иқтисодиётига асосланган давлатлар миллий қонунчилиги ТРИПС талабларига мувофиқлаштирилиши, муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилишда давлатнинг масъулиятини оширилиши асосий вазифаларидан бири бўлиб қолаверади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Каримов Р.Узбекистан на пути к новой экономике. Правда Востока, 10 июля 2002 года. №132 (24820).
- 2.Саидов А.Х. Халқаро ҳуқуқ.-Т.: Адабиёт жамғармаси, 2001. -Б.170
- 3.Акрамходжаева З.С. Интеллектуал мулк ҳуқуқини фуқаролик-ҳуқуқий ҳимоя қилишни такомиллаштириш муаммолари. Юрид..фан. номзод..диссер...авторефати.-Т.: ТДЮИ, 2008.-Б.15
- 4.Шумилов В.М. Всемирная торговая организация. Право и система. – Москва.: ТК “Велби”, 2006. С-208.

Шахноза Джаббарова

Самостоятельный-исследователь

Правовая охрана фольклора

Общеизвестно, что фольклор является частью общего наследия человечества и мощным средством сближения различных народов и социальных групп и утверждения их культурной самобытности. Фольклор играет важную роль в истории народа и его место в современной культуре и является неотъемлемой частью нематериального культурного наследия. Фольклор, особенно его аспекты, связанные с устными традициями, носят хрупкий характер и могут исчезнуть под воздействием различных факторов, в частности в процессе нынешней глобализации и в связи с этим необходимо предпринять определенные действия, чтобы сохранить эту часть нашего культурного наследия.

Фольклор - это не только важнейший элемент культурной традиции и не только составная часть сложившейся общественной морали, но и во все времена выступал в качестве индикатора национальных ценностей и обычаев.

Сегодня фольклор зачастую именуют традиционными выражениями культуры и он занимает особое место в нематериальном культурном наследии.

В Рекомендации ЮНЕСКО о сохранении фольклора, принятого в 1989 году отмечается, что фольклор (или традиционная и народная культура) - есть совокупность основанных на традициях культурного сообщества творений, выраженных группой или индивидуумами и признанных в качестве отражения чаяний сообщества, его культурной и социальной самобытности; фольклорные образцы и ценности передаются устно, путем имитации или другими способами. Его формы включают, в частности, язык, литературу, музыку, танцы, игры, мифологию, обряды, обычаи, ремесла, архитектуру и другие виды художественного творчества.

Сохранение фольклора, согласно рекомендациям ЮНЕСКО, подразумевает его выявление, идентификацию, сохранность, популяризацию, восстановление и охрану. Другими словами, под термином "охрана" подразумевается важная, но составная часть по обеспечению сохранения наследия. Тем самым предполагается, что речь идет об, исключительно правовой охране выражений фольклора, полагая создание правоохранного поля для выражений фольклора как нетрадиционного объекта интеллектуальной собственности и механизме правовой охраны против неправомерного использования и других наносящих ущерб действий по отношению к выражениям фольклора. Такой подход принят в международных рекомендациях ВОИС и ЮНЕСКО.

С целью правовой охраны фольклора, согласно рекомендациям ВОИС им придается статус особых объектов интеллектуальной собственности, подразумевающей права, и создается правовой механизм, противодействующий их неправомерному использованию или другим действиям, наносящим им ущерб, т.е. нарушениям этих прав.

Первоначально идея охраны выражений фольклора предполагалась в рамках авторского права. Наряду с этим сложности охраны фольклора в рамках авторского права изначально были очевидны.

Во-первых, это проблема авторства. Все существующие в мире модели авторского права не признают того факта, что создателями и собственниками культурного наследия и связанных с ними прав наряду с индивидами могут выступать целые этносы, народы, нации. Важное значение для авторского права имеет установление конкретного автора, творца произведения, или правообладателя. В случае с фольклором конкретного автора установить невозможно.

Во-вторых, это проблема критериев охраноспособности произведения, а именно-его объективной выраженности и оригинальности. Многие же выражения фольклора носят устный характер, продолжают жить в коллективной и личной памяти. Охрана авторским правом означает охрану формы произведений и при этом не могут охраняться присущие фольклору художественная стилистика или техника искусства как таковые.

Наконец, проблема сроков охраны. Если авторское право есть баланс между интересами авторов и потребностями общества в свободном доступе к творчеству и знаниям и потому охрана ограничена во времени, то охрана фольклора же должна быть бессрочной. Как указывалось выше, нельзя определить конкретного индивида, в результате интеллектуальной деятельности которого в конечном итоге появился фольклор, так и нельзя в связи с этим установить срок в течение которого это право можно было бы охранять.

Одна из трудностей, встающих в связи с применением авторского права к фольклору – это установление подлинности произведения фольклора. Многие государства свои фольклорные традиции разделяют со своими соседями. Например, традиция празднования Навруз присуща не только народу Узбекистана, но и его близким и дальним соседям, в частности, Таджикистану, Кыргызстану, Ирану и др.

Эти проблемы в той или иной мере нашли свое выражение при попытках охраны фольклора в рамках авторского права, предпринятых еще в 70-х- 80-х годах прошлого столетия рядом стран Африки и Латинской Америки. В

частности, действующий закон Ганы определяет фольклор как «художественные и научные произведения, принадлежащие культурному наследию Ганы, которые созданы, сохранены и раскрыты этническими общинами или не установленными авторами Ганы». В ст.5 Закона Ганы об авторском праве предусматривается, что произведения народного творчества охраняются авторским правом Ганы и правами авторов на такого рода произведения фольклора наделяется Республика Гана, как если бы она была истинным творцом этих произведений.¹

По мнению специалистов эти попытки оказались неуспешными, поскольку лишь малая часть фольклора подпадала под авторско-правовую охрану.

Следует отметить, что в истории развития международного авторского права намерения распространить правовую охрану на фольклор обнаруживается уже на Стокгольмском пересмотре Бернской Конвенции в конце 60-х годов XX века. Тем самым международное сообщество подчеркнуло свою общую озабоченность состоянием международной охраны фольклора. Назревавшие тенденции о самостоятельной, специальной правовой охране фольклора ("sui generis") значительно укрепились после принятия ЮНЕСКО и ВОИС совместно "Типовых положений" по охране фольклора для национальных законодательств в 1985 году. Типовой закон устанавливает, что произведения фольклора охраняются бессрочно, их охрана осуществляется компетентным национальным органом. Термин фольклор в данном типовом законе означает любые произведения культуры, науки и искусства, созданные на территории страны теми авторами, которые как можно полагать, являются гражданами или этническими сообществами соответствующей страны. Причем эти произведения переходят из поколения в поколение и составляют один из основных элементов традиционного культурного наследия.

¹ Амегетчер А. Охрана фольклора авторским правом – противоречия в существе охраны. COSGA, 2001.

Принятие в последующем в 1989 году "Рекомендаций ЮНЕСКО по сохранению традиционной культуры и фольклора", в свою очередь, заложили основу для решения проблем его сохранения и развития.

Таким образом к началу 90-х годов двадцатого века благодаря усилиям ВОИС и ЮНЕСКО были выработаны два дополняющих друг друга направления в вопросах национальной и международной охраны и сохранения фольклора. В рамках правовой охраны фольклора, последнему придавался статус нетрадиционного объекта интеллектуальной собственности и формулировались требования к использованию фольклора, нарушения которых трактовались как неправомерные или наносящие ущерб действия, предусматривающие соответствующие меры ответственности. В рамках сохранения фольклора обосновывались пути его выявления, фондового хранения, документирования и т. д.

Необходимость создания системы идентификации и регистрации фольклора была еще раз подчеркнута ЮНЕСКО в 1993 г. в связи с проектом "Живые сокровища культуры", в котором предлагалось наладить фондовое хранение фольклора, обеспечить его архивизацию и создавать соответствующие электронные базы данных. Наряду с этим, с 1992 г. стало совершенно очевидно, что в силу непригодности авторского права к охране фольклора необходим проект нового Международного соглашения. Такое развитие событий подтвердилось в Пхукетском Плане действий на Всемирном форуме в Таиланде (1997 г.), организованном совместно ВОИС и ЮНЕСКО. Здесь же на Всемирном форуме был обсужден проект подготовленного международного инструмента по правовой охране фольклора, а также было выработано решение о создании Комитета экспертов для его окончательной доработки. 26-ая Сессия Генеральной Ассамблеи ВОИС в 2000 году приняла решение о создании постоянного Межправительственного Комитета ВОИС по генетическим ресурсам, традиционным знаниям и фольклору. Следует также подчеркнуть, что принятый еще в 1996 г. Договор ВОИС " Об исполнениях и фонограммах" уже

содержал ссылку на выражения фольклора и позволял обеспечить их косвенную международную охрану через охрану соответствующих смежных прав.¹

В настоящее время регулярная деятельность ВОИС в области генетических ресурсов, традиционных знаний и фольклора осуществляется в рамках соответствующей исследовательской программы. Следует подчеркнуть, что традиционные знания, ассоциируемые с генетическими ресурсами, могут иметь общие элементы с патентным правом и это учитывается в нормотворческом процессе. Что касается фольклора, то он, являясь традиционной формой творчества, тяготеет к авторскому праву. Однако, в связи тем, что эти объекты тем не менее не умещаются в рамки традиционных объектов интеллектуальной собственности, для них подготавливаются специальные проекты правоохранных документов национального и международного уровней.

В 2003 году на 32-ой сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО была принята Конвенция об охране нематериального культурного наследия. В данной Конвенции дается определение нематериального культурного наследия и выявляются его формы. В частности, нематериальное культурное наследие проявляется в:

устных традициях и формах выражения, включая язык в качестве носителя нематериального культурного наследия;

исполнительских искусствах;

обычаях, обрядах, празднествах;

знаниях и обычаях, относящихся к природе и вселенной;

знаниях и навыках, связанных с традиционными ремеслами.

Все вышеуказанное представляет собой традиционные выражения фольклора.

¹Иманов К. О правовых аспектах охраны художественного культурного наследия./ Интеллектуальная собственность. №2 2003 г.

Конвенция об охране нематериального культурного наследия особо подчеркивает, что положения данной конвенции не затрагивают права и обязательства государств-участников, вытекающие из любых международно-правовых актов, относящихся к правам на интеллектуальную собственность или к использованию биологических и экологических ресурсов, участниками которых они являются.

Республика Узбекистан ратифицировала данную Конвенцию в 2007 году и на данный момент предпринимает необходимые действия для имплементации этого документа в национальное законодательство. В частности, внесены соответствующие изменения в Закон «Об охране и использовании объектов культурного наследия».

В ст.8 Закона Республики Узбекистан «Об авторских и смежных правах» отмечается что, произведения народного творчества не являются объектами авторского права. Наше законодательство исходит из того, что фольклор не отвечает требованиям, предъявляемым к объектам авторского права, отмечается отсутствие в традиционном понимании авторства и оригинальности. В нашей стране фольклор рассматривается как явление общекультурного плана, не укладывающегося в рамки авторского права, и потому произведения фольклора считаются общественным достоянием. Но смежные права, связанные с проявлениями фольклора, подлежат правовой охране, в частности, будут охраняться права исполнителя произведения фольклора.

Фольклор, являясь проявлением индивидуального или коллективного интеллектуального творчества, заслуживает правовой охраны, сходной с охраной, предоставляемой произведениям интеллектуального творчества. Такая охрана фольклора оказывается необходимой в качестве средства, позволяющего развивать, обеспечивать преемственность и шире распространять этот вид наследия как в рамках страны, так и за границей, без ущемления соответствующих законных интересов. Для обеспечения правовой охраны фольклора необходимо обеспечить защиту носителя традиций,

охранять интересы собирателей фольклорной информации с тем, чтобы материалы хранились в архивах в должном состоянии и по определенной методике. Также требуется принятие мер для защиты сохраненных материалов от преднамеренного неправомерного или иного противоправного использования.

Деятельность ЮНЕСКО и ВОИС в области охраны фольклора, как проявления нематериального культурного наследия, касается лишь одного аспекта охраны фольклора, т.е. предоставления проявлениям фольклора охраны сходной с охраной авторского права. Помимо аспектов охраны проявлений фольклора, связанных с интеллектуальной собственностью, имеются разные категории прав, которые уже обеспечиваются и должны далее обеспечиваться правовой охраной в центрах документации и архивных службах, занимающихся вопросами фольклора.

Для полного сохранения и охраны проявлений фольклора государствам необходимо развивать культурное сотрудничество и культурные обмены, устанавливать контакты с международными и региональными ассоциациями, институтами и организациями, занимающимися вопросами фольклора, а также сотрудничать в области изучения, распространения и охраны фольклора.

Илхом Умаров

мустақил-тадқиқотчи

**Савдо муносабатларида интеллектуал мулк объектларига
нисбатан ҳуқуқларни ҳимоя қилиш усуллари қўллаш**

Маълумки, интеллектуал мулк объектларига нисбатан субъектларнинг ҳуқуқлари мутлақ ҳуқуқлар ҳисобланади ва уларни ҳимоя қилиш фуқаролик ҳуқуқида белгиланган умумий усуллар билан бирга махсус усуллар орқали амалга оширилади.

Таъкидлаш ўринлики, интеллектуал мулк ҳуқуқи объектларига нисбатан ҳуқуқларни ҳимоя қилиш фуқаролик ҳуқуқида анча кенг ва атрофлича

ўрганилган¹. Бирок, савдо муносабатларида интеллектуал мулк объектларига нисбатан ҳуқуқларни ҳимоя қилиш усуллариининг ўзига хос хусусиятлари очиб берилмаган. Шу сабабли савдо муносабатларида, хусусан фуқаролик муомаласида интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш усуллариини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Интеллектуал мулк ҳуқуқларини фуқаролик муомаласида бўлиши, бу ҳуқуқларининг объект яратилган пайтидан бошланади. Бу ўринда муомалада бўлишга нисбатан ФКнинг 82-моддаси талаблари қўлланилади. Бирок, интеллектуал мулк объектларининг савдо муносабатларида бўлиши уларнинг сотилиши, эркин суръатда бошқа шахсга берилиши (масалан, лицензия шартномалари асосида) ва мерос қилиб қолдирилиши одатдаги ашёлардан фарқли жиҳатларга эга бўлади ва бу жиҳатлар уларга нисбатан ҳимоя усуллариини қўллашда ҳам эътиборга олинади. Масалан, ашё, мол-мулк сотилган ёки фойдаланиш учун бошқа шахсга берилганда, сотиб олувчи ижарачи улардан ҳуқуқ эгаларининг ҳуқуқларини кўрсатмаган ҳолда фойдаланади ҳамда сотувчи, ижарага берувчининг ҳуқуқлари бузилганда фақат мулкый ҳуқуқларни ҳимоя қилиш талаб этилади.

Интеллектуал мулк объектлари лицензия шартномаси асосида фойдаланишга берилганда ёки унга нисбатан мутлақ ҳуқуқлар сотилганда мулкый ҳуқуқлар билан бирга шахсий номулкый ҳуқуқлар ҳам ҳимоя қилинади.

Савдо муносабатларида интеллектуал мулк объектларига нисбатан ҳуқуқларни ҳимоя қилиш усуллариини қўллашнинг яна бир ўзига хос хусусияти етказилган зарарни ундириш таркибига бой берилган фойданинг киритилиши ҳисобланади. Бунда шартнома асосида интеллектуал мулк объектидан фойдаланувчиларнинг мутлақ ҳуқуқ эгасининг ҳуқуқларини бузиши,

¹ Оқюлов О. Интеллектуал мулк ҳуқуқий мақомининг назарий ва амалий муаммолари.-Тошкент: ТДЮИ, 2004.-Б.107-112.; Акрамходжаева З.С. Интеллектуал мулк ҳуқуқини фуқаролик-ҳуқуқий ҳимоя қилишни такомиллаштириш муаммолари. Юрид.фан.номз.дисс.-Тошкент: 2008.-163 б.; Акрамхўжаева З. Интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш воситалари ва усуллари.-Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2007.-27 б. Андрюшин А.Г. Интеллектуальная собственность и гражданско-правовые способы ее защиты. Дисс..канд.юрид.наук.-Волгоград: 2006.-206 с.; Цветков И.В. Гражданско-правовая защита интеллектуальной собственности : Дис. ... канд. юрид. наук: Ульяновск, 2004.-С.18.

интеллектуал мулк объектлари савдо муомаласига киритилганлиги учун мутлақ ҳуқуқ эгаси кўриши мумкин бўлган, лекин кўра олмай қолган фойда ҳисобланади. Агар, интеллектуал мулк объектидан фойдаланиш савдо муносабатларида эмас, одатдаги фойдаланиш давомида мутлақ ҳуқуқ эгасининг ҳуқуқлари бузилса, бой берилган фойдани ундириш талаб этилмайди. Масалан, тадқиқотчи монография ёзиш жараёнида бошқа асар муаллифининг асаридан келтирилган сноскани кўрсатмади, дейлик. Бу вазиятда ҳуқуқи бузилган муаллиф ҳуқуқини ҳимоя қилишнинг “ҳуқуқни тан олиш” ва “ҳуқуқ бузилишидан олдинги ҳолатни тиклаш” усуллари асосида ўзининг бузилган ҳуқуқларини ҳимоя қилади.

Савдо муносабатларида интеллектуал мулк объектига нисбатан ҳуқуқларни ҳимоя қилиш усуллари нафақат мутлақ ҳуқуқдан фойдаланувчи ёки ушбу ҳуқуқларни бузувчиларга балки, мутлақ ҳуқуқ эгаларига нисбатан ҳам қўлланилиши мумкин. Бунда қонун ёки шартнома асосида интеллектуал мулк объектидан фойдаланувчилар мутлақ ҳуқуқ эгаси шартнома бўйича ўз мажбуриятларини бажармаса етказилган зарарни ундиришини талаб этишга ҳақли бўлади. Масалан, мутлақ лицензия берилганда лицензиар ихтиродан фойдаланишнинг лицензиятга берилган қисмидан фойдаланмаслиги лозим. Акс ҳолда лицензиятга етказилган зарари учун жавобгар бўлади.

З.С.Акрамходжаеванинг фикрича, интеллектуал мулк ҳуқуқини тан олишда интеллектуал мулк ҳуқуқи объектига нисбатан ҳуқуқ эгасининг мутлақ ҳуқуқлари учинчи шахслар томонидан ёхуд давлат, жамоат ташкилоти томонидан эътироф этилади. Барча мутлақ ҳуқуқлар учун ҳуқуқни тан олиш усули энг асосий ҳимоя усулларида бири ҳисобланади¹. З.С.Акрамходжаеванинг фикрини давом эттирган ҳолда таъкидлаш лозимки, савдо муносабатларида интеллектуал мулк объектларидан фойдаланишда мутлақ ҳуқуқларнинг бузилишига нисбатан бу усулга қараганда етказилган зарарни қоплаш, мутлақ ҳуқуқлар қайси моддий объектлар ёрдамида бузилган

¹ Акрамхўжаева З. Интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш воситалари ва усуллари.-Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2007.-Б. 4-5.

бўлса, ўша моддий объектларни ҳамда бундай бузиш натижасида яратилган моддий объектларни олиб қўйиш усуллари кенгроқ қўлланилиши айтиб ўтиш лозим.

Ҳуқуқ бузилишидан олдинги ҳолатни тиклаши ва ҳуқуқни бузадиган ёки унинг бузилиши хавфини юзага келтирадиган ҳаракатларни тўхтатишни талаб қилиш ҳуқуқи ҳуқуқни тан олиш каби мустақил ўзи ёки бошқа усуллар билан бирга, масалан, етказилган зарарларни қоплаш билан бирга қўлланилиш мумкин. Масалан, муаллифнинг асаридан у билан шартнома тузмасдан ва муаллифнинг розилигини олмасдан фойдаланилганда, асар муаллифи ушбу асардан келгусида фойдаланишни тўхтатишни талаб қилиши ва унга етказилган зарарлар тўланишини талаб қилиши мумкин.

Савдо муносабатларида интеллектуал мулк объектларига нисбатан ҳуқуқларни ҳимоя қилишнинг ўзига хос хусусиятларидан бири сифатида ҳуқуқни бузадиган ёки унинг бузилиши хавфини юзага келтирадиган ҳаракатларни тўхтатиши талаб қилиш усулининг саноат мулки объектлари, фирма номи, товар белгиси ва хизмат кўрсатиш белгиларидан савдо муносабатларида фойдаланилишда кенг қўлланилиши айтиб ўтиш лозим. Бунда мутлақ ҳуқуқ эгасига тегишли бўлган товар белгиси унинг розилигини олмасдан савдо муносабатларида фойдаланилаётган бўлса, мутлақ ҳуқуқ эгаси биринчи навбатда бундай фойдаланишни тўхтатишни ва ўзига етказилган зарарларни тўлашни талаб қилишга ҳақли бўлади.

Хусусан, интеллектуал мулк ҳуқуқларининг бузилиши илмий тадқиқотлар ва тажрибалар ўтказиш қийин бўлган илғор ва чуқур илмий соҳаларда содир этилмоқда. Шу сабабли савдо муносабатларида интеллектуал мулк объектларига нисбатан ҳуқуқларни ҳимоя қилишнинг махсус усуллари яратиш ва қонунчиликда белгиланган мавжуд усуллардан самарали фойдаланиш механизмларини такомиллаштириш лозим. Бунда, биринчидан, “маданий қароқчилик” деб номланадиган ҳуқуқбузарликнинг олдини олишга қаратилган қатъий чораларни белгилаш ва халқаро миқёсда уларга амал қилишга нисбатан қатъий таъсир кучайтириш; иккинчидан, қонун

хужжатларида (масалан, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс ва Жиноят кодексига) “маданий қароқчилик” атамасининг легал тушунчасини белгилаш; учинчидан, комплекс ҳуқуқбузарлик шакли бўлган “маданий қароқчиликка” қарши курашга нисбатан жамоатчилик иштирокини кучайтириш ва жамоат ташкилотлари (Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш Федерациялари, муаллифлик ҳуқуқларини жамоавий бошқарувчи ташкилотлар, Ўзбекистон Ёзувчилар, композиторлар, рассомлар уюшмалари ва шу қабилар)нинг бу борадаги фаолиятини жонлаштириш; тўртинчидан, “маданий қароқчиликка” қарши курашда ўз вақтидаги самарали чора сифатида “Антон Пиллер ордери”, “Маревнинг суд тақиқлови”, “Норвич Фармакл воситаси”¹ каби хорижий мамлакатларда синовдан ўтган усулларни миллий қонунчилигимиз хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қўллаш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Савдо муносабатларида интеллектуал мулк объектларидан фойдаланишда мутлақ ҳуқуқларни ҳимоя қилиш усулари интеллектуал мулк объектларининг ҳар бири тури учун ушбу объектларни ҳуқуқий тартибга солувчи қонунларда ўз ифодасини топмаганлигини эътироф этиш лозим. Албатта бу масалада “Муаллифлик ҳуқуқ ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги Қонунни истисно сифатида алоҳида эътироф этиш мумкин. Бинобарин, юқорида таъкидлаганимиздек, мазкур Қонуннинг 65-моддасида муаллифлик ҳуқуқ ва турдош ҳуқуқларни ҳимоя қилиш усуллари атрофлича ва кенг миқёсида белгиланган. Бироқ, “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида”ги, “Товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида”ги, “Фирма номлари тўғрисида”ги ва бошқа қонунларда ушбу объектларга нисбатан мутлақ ҳуқуқ субъектлари (муаллифлар, патент ва гувоҳнома эгалари)нинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш усуллари белгиланмаган.

¹ Акрамходжаева З.С. Интеллектуал мулк ҳуқуқини фуқаролик-ҳуқуқий ҳимоя қилишни такомиллаштириш муаммолари. Юрид.фан.номз.дисс.-Тошкент: 2008.-121 б.

Шу ўринда “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида”ги Қонунинг 13-моддаси 3-қисмида белгиланган нормани, ҳуқуқни ҳимоя қилиш усуллари сифатида баҳолаш мумкин, бинобарин унга кўра, саноат мулки объектдан патент эгасининг мутлақ ҳуқуқини бузган ҳолда фойдаланаётган шахслар патент эгасининг талабига кўра: патент эгасининг мутлақ ҳуқуқини бузувчи ҳаракатларни тўхтатишлари; патент эгасига етказилган зарарнинг ўрнини қонун ҳужжатларига мувофиқ қоплашлари шарт.

Кўришиб турибдики, ушбу қонун ҳуқуқларни ҳимоя қилиш усулларига нисбатан фақат бир томонлама муносабатда бўлади ва фақат патент эгасининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш усуллари белгилайди. Ихтиро, фойдали модел ва саноат намунаси муаллифининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишни эса эътибордан четда қолдиради.

“Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида”ги Қонунинг 13-моддасидаги кўрсатиб ўтилган камчиликларни бартараф этиш мақсадида, Қонунга “Саноат мулки объектнинг муаллифи ва патент эгаси мутлақ ҳуқуқларининг ҳимоя қилиш усуллари” –деб номланадиган алоҳида янги модда киритиш ва унинг мазмуни қуйидаги таҳрирда ифодалаш мақсадга мувофиқ бўлар эди:

Саноат мулки объектнинг муаллифи ва патент эгаси ҳуқуқбузардан қуйидагиларни талаб қилишга ҳақли:

ҳуқуқни тан олиш;

мутлақ ҳуқуқини бузувчи ҳаракатларни тўхтатиш;

мутлақ ҳуқуқлар қайси моддий объектлар ёрдамида бузилган бўлса, ўша моддий объектларни ҳамда бундай бузиш натижасида яратилган моддий объектларни ўзига топширилишини;

етказилган зарарнинг ўрни қонун ҳужжатларига мувофиқ қопланишини;

ушбу қонунда белгиланган ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ бўлган, қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа чоралар кўрилишини.

Фикримизча, худди шу мазмундаги нормани “Селекция ютуқлари тўғрисида” ги Қонунга ҳам киритиш зарур. Зеро, ушбу қонунда селекция ютуғига нисбатан патент эгасининг ҳуқуқлари бузилиши ҳолатлари санаб ўтилган ҳолда уларни ҳимоя қилиш усуллари белгиланмаган. Назаримизда селекция ютуғига нисбатан ҳуқуқлар бузилишининг ўзига хослигини назарда тутиб ушбу ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишнинг махсус чораларини қонунда белгилаш мумкин.

Шу билан бирга юқорида кўрсатиб ўтилган ҳуқуқбузарликларга нисбатан нафақат фуқаролик-ҳуқуқий ҳимоя усулларини балки маъмурий характердаги усулларни ҳам қўллаш лозим бўлади. Масалан, “сақлаш, олиб кириш, олиб чиқиш” каби ҳуқуқбузарликларда маъмурий ва жиноий-ҳуқуқий ҳимоя усуллари қўлланилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Бинобарин, бу усуллар қўриқлаш функцияси юклатилган ҳуқуқ соҳаларининг предмети доирасига киради ва уларга нисбатан фуқаролик-ҳуқуқий усулларни қўллаш кутилган самарани бермайди.

Зафар Тошев
докторант Высшей школы судей
при Высшем совете судей

Совет по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности Всемирной торговой организации

Совет по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности (Совет по ТРИПС) Council for Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (Council for TRIPS) создан Соглашением об учреждении Всемирной торговой организации (ВТО). Его главная задача – наблюдение за действием Соглашения по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности ВТО.

Изучение деятельности Совета по ТРИПС имеет большое значение для науки, изучающей право международных организаций. Несмотря на то, что он является всего лишь одним из органов Всемирной торговой организации, и его решения находятся в зависимости от Генерального Совета ВТО, не стоит

забывать, что именно Совет по ТРИПС является на сегодняшний день важнейшим институтом системы международного регулирования права интеллектуальной собственности. Это касается и вопросов имплементации норм Соглашения по ТРИПС в национальное законодательство государств-членов и урегулирования межгосударственных споров, систематизации и актуализации информации, кающейся норм и правил, применяемых различными национальными системами, анализ и систематизация результатов международного сотрудничества и межгосударственных договоров, затрагивающих вопросы интеллектуальной собственности.

Для того, чтобы понять каким образом и какие именно функции выполняет Совет по ТРИПС в системе органов ВТО, в первую очередь необходимо изучить те правила, которыми руководствуется данный орган. Характерной является форма, в которой представлен механизм регулирования деятельности Совета по ТРИПС.

Совет по ТРИПС не имеет собственных правил, касающихся процедуры в форме «устава» или «положения». Как и остальные Советы, регулирующие вопросы, связанные с действием отдельных торговых соглашений, Совет по ТРИПС для регламентации своей деятельности использует «Правила, касающиеся процедуры заседаний Конференции министров и Генерального Совета»¹, в той части, которая регулирует работу Генерального Совета ВТО. Этот документ серии WT/L/161, принятый 25 июля 1995 года представляет собой свод процедурных правил для обоих центральных органов ВТО. Фактически он представляет собой два свода правил, так как он разделен на две части из которых первая регулирует деятельность Конференции Министров, а вторая Генерального Совета, причем в каждой из частей нумерация статей (правил) независимая.

Свод процедурных правил Генерального Совета состоит из 39 статей, разделенных на 11 параграфов: «Заседания», «Повестка Заседания», «Представительство», «Наблюдатели», «Должностные лица», «Процедура

¹ Rules of procedure for sessions of the Ministerial and meetings of the General Council. Документ № WT/L/161

заседания» (Conduct of a business), «Принятие решений», «Официальные языки», «Протоколирование», «Публичность заседаний», «Пересмотр правил».

Так как документ, принятый для регулирования деятельности одного органа, не может полностью и безоговорочно применяться к другому, к тому же нижестоящему органу, то в отношении Советов, регулирующих соглашения ВТО и Совета по ТРИПС в частности, указанные правила применяются *mutatis mutandis*. Это положение содержится в специально принятом Советом по ТРИПС документе, отражающем перечень оговорок. Документ серии IP/C/1 «Правила процедуры заседаний Совета по ТРИПС», принятый на заседании Совета по ТРИПС 21 сентября 1995 года и одобренный Генеральным Советом, путем трансформации соответствующих норм первоначального документа предусматривает правила применимые именно к внутренней процедуре Совета. Такая двухступенчатая система норм внутреннего институционального регулирования является косвенным подтверждением наличия двухуровневой правовой и организационной системы ВТО¹.

Следует рассмотреть основные положения, регулирующие деятельность Совета по ТРИПС. При сопоставлении текстов двух документов, можно получить окончательный свод правил, регулирующих процедуру работы Совета по ТРИПС.

Правило 8 «Свода правил», с учетом оговорок, определяет круг предполагаемых членов Совета. Оно предусматривает, что «Каждое государство-член должно быть представлено уполномоченным представителем»². Вместе с представителем государства-члена на заседании Совета могут присутствовать его заместители и советники, которые могут потребоваться для осуществления полномочий.³

¹ Цепов А.Б. Международно-правовые аспекты деятельности Всемирной торговой организации. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук

² Rules of procedure for sessions of the Ministerial and meetings of the General Council. Документ № WT/L/161

³ Rule 9 WT/L/161

Кворум образует простое большинство государств-членов.

Представители государств-членов ежегодно избирают нового Председателя Совета в ходе первого заседания года. При этом они руководствуются «Принципами назначения должностных лиц в органах ВТО»¹. Этот документ, принятый 7 февраля 1995 года, разделяет органы ВТО на 8 групп, в соответствии с которыми определяются принципы, соблюдение которых необходимо при назначении председателей, руководителей и других официальных лиц, работающих в этих органах. Совет по ТРИПС, наряду с Советом по торговле услугами и Советом по торговле товарами предельно во вторую группу («Group 2»). Согласно предусмотренным принципам Председателем Совета по ТРИПС может быть избран только представитель государств-членов ВТО². Совмещение постов не допускается, так как согласно п. 3.1 документа WT/L/31: «Каждый орган ВТО должен иметь отдельного Председателя»³. При этом, следующий пункт уточняет, что «...для органов, входящих в первую или вторую группу, председатель должен быть избран из числа руководителей делегаций – представительств в Женевской штаб-квартире ВТО...»⁴. Общим правилом является ежегодная смена руководителей органов. При этом подчеркивается, что в процессе такой ротации должно максимально учитываться региональное представительство, а также необходимость избегать «приемлемости (руководителей) исключительно для отдельных регионов и групп (государств-членов)»⁵.

При назначении руководителей вспомогательных органов и рабочих групп, которые отнесены к группе «бС», председатель Совета по ТРИПС, как правило, проводит консультации с должностными лицами Совета.

Помимо избрания Председателя Совета по ТРИПС, в ходе первого заседания года может быть избран вице-председатель, который вправе осуществлять функции Председателя в его отсутствие.

¹ Документ серии WT/L/31

² С учетом п.1.1 WT/L/31

³ п. 3.1 WT/L/31

⁴ п. 4.1 WT/L/31

⁵ п. 1.3 WT/L/31

Правила процедуры предусматривают возможность участия в заседаниях Совета по ТРИПС представителей государств и таможенных территорий, не являющихся членами ВТО, а также представителей международных межправительственных организаций в качестве наблюдателей. При этом применяются правила, предусмотренные в приложениях 2 и 3 к рассматриваемому документу. Во-первых, наблюдатели участвуют по приглашению Совета. Во-вторых, они не имеют права вносить предложения, если только они не были приглашены с этой целью. В-третьих, возможность их выступления должна быть также оговорена заранее.

Как и Генеральный Совет, Совет по ТРИПС проводит заседания по мере необходимости¹. Решения принимаются консенсусом. Согласно оговорке к правилу 33: «Если соглашение не может быть достигнуто консенсусом, вопрос передается на рассмотрение Генерального Совета для принятия решения»².

Заседание Совета по ТРИПС проводится по уведомлению Председателя, которое должно быть сделано не менее чем за 10 рабочих дней до предполагаемой даты. В особых случаях уведомление может быть разослано за меньший срок, по инициативе одного из членов, которую должны поддержать большинство остальных членов³. Вместе с уведомлением должен быть разослан список вопросов, предлагаемых к обсуждению в ходе предстоящего заседания, в который могут быть внесены поправки и дополнения⁴. Такие поправки должны быть направлены в секретариат Совета в письменном виде с сопутствующей документацией, имеющей отношение к предлагаемому к обсуждению вопросу⁵. Кроме того, повестка заседания должна обсуждаться на каждом заседании в качестве первого вопроса. Председатель наделяется правом вносить коррективы в повестку по ходу заседания⁶.

¹ Rule 1 - Rules of procedure for meetings of the General Council

² Оговорка III

³ Rule 2 - Rules of procedure for meetings of the General Council

⁴ Rule 3 - Rules of procedure for meetings of the General Council

⁵ Rule 4 - Rules of procedure for meetings of the General Council

⁶ Rule 7 - Rules of procedure for meetings of the General Council

Председатель должен открывать и закрывать заседание Совета. Председатель не должен выступать в качестве представителя своего государства, кроме как по специальному разрешению¹. Согласно правилу 36, все заседания Совета по ТРИПС фиксируются в форме протокола.

Результатом работы Совета за год является годовой отчет Совета по ТРИПС о проделанной работе. При подготовке годового отчета также используется стандартная форма. В первом абзаце указывается количество и даты проведенных за отчетный период заседаний. Далее следует отчет по конкретным вопросам, работа по которым велась в течение года. Так, например, в отчете за 1996 год Совет по ТРИПС большую часть времени уделял имплементации ряда положений Соглашения ТРИПС, по которым возникли осложнения либо отдельные замечания стран-членов, а в отчете за 2003 год большинство вопросов, по которым проходила работа, связаны с вступлением в силу документов, принятых в ходе Доха-раунда, вопросов, связанных с присоединением новых членов, в особенности КНР, регулированию таких вопросов, как «электронная торговля», проблемы развивающихся стран и др.².

Основной вывод, который можно сделать о деятельности Совета по ТРИПС заключается в том, что ключевой целью является обеспечение имплементации норм Соглашения по ТРИПС всеми государствами-членами ВТО и странами-кандидатами в члены.

Для обеспечения выполнения своих задач Совет по ТРИПС наряду с Генеральным Советом, согласно внутренним документам состоит из представителей государств-членов, наделенных полномочиями

Совет по ТРИПС проводит постоянный мониторинг законодательства государств-членов, который дает почву для анализа и принятия решений, направленных на выполнение государствами-членами взятых обязательств.

¹ Rule 15 - Rules of procedure for meetings of the General Council

² Стоянофф Н.П. Влияние ВТО на режим интеллектуальной собственности в Китае // Социальные и гуманитарные науки, 2012. №4. –С. 27

Все основные решения Совета по ТРИПС, выполненная работа, представлена в ежегодных отчетах

Теоретически к функциям Совета по ТРИПС можно было бы отнести и научную деятельность в сфере международных аспектов права интеллектуальной собственности, просветительскую работу и другие функции, в обычной ситуации присущие международным органам и организациям, в чью компетенцию входят определенные вопросы международного сотрудничества, но столь масштабная и не имеющая ранее аналогов работа по имплементации права ВТО и Соглашения ТРИПС, в частности, пока не оставляет возможности для более основательного осуществления других функций. Проблемы имплементации норм Соглашения ТРИПС имеют место не только в отношении развивающихся, но и развитых стран. Также определенные сложности связаны с присоединением новых членов.

Возможно в будущем, после завершения процесса по приведению национальных законодательств государств-членов ВТО к общим стандартам, предусмотренным Соглашением ТРИПС, функции Совета изменятся, а вместе с ними может измениться и организационная форма. Допустимо, например, предположить возможное слияние Совета по ТРИПС и ВОИС во избежание дублирования функций и обеспечения более эффективной работы.

Используемая литература:

1. Rules of procedure for sessions of the Ministerial and meetings of the General Council. Документ № WT/L/161
2. Цепов А.Б. Международно-правовые аспекты деятельности Всемирной торговой организации. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук
3. Rules of procedure for sessions of the Ministerial and meetings of the General Council. Документ № WT/L/161
4. Rule 9 WT/L/161
5. Документ серии WT/L/31
6. Rule 1 - Rules of procedure for meetings of the General Council
7. Rule 2 - Rules of procedure for meetings of the General Council
8. Rule 3 - Rules of procedure for meetings of the General Council
9. Rule 4 - Rules of procedure for meetings of the General Council

- 10.Rule 7 - Rules of procedure for meetings of the General Council
 11.Rule 15 - Rules of procedure for meetings of the General Council
 12.Стоянофф Н.П. Влияние ВТО на режим интеллектуальной собственности в Китае // Социальные и гуманитарные науки, 2012. №4.-С. 27

МУНДАРИЖА

Ҳожи-Мурод Исоқов. Хорижий давлатларда интеллектуал мулк объектларини суд орқали ҳимоя қилишга доир қонунчилик ва амалиёт.....	3
Омон Окюлов. Интеллектуал мулк ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришнинг концептуал, илмий-назарий асослари	14
Бобоқул Тошев. Муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилишга оид давлат-ҳуқуқий сиёсатининг устувор йўналишлари.....	24
Маликахон Каландарова.Товар белгисидан реал ва номинал фойдаланиш оқибатлари: суд амалиёти	31
Қамбариддин Меҳмонов. Саноат мулки ҳуқуқи объектларини ҳимоя қилиш муаммолари.....	43
Омон Окюлов. Интеллектуал мулк объектларининг ижодкор яратувчиси ҳуқуқларининг устуворлиги.....	49
Гулнора Худайбердиева. Турдош ҳуқуқларга оид халқаро шартномалар нормаларини қўллаш масалалари.....	65
Ахрор Рўзиев. Интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилишнинг фуқаролик-ҳуқуқий усуллари ва воситалари.....	74
Дилшод Тошев. Интеллектуал мулк объектларини тижоратлаштиришнинг ҳуқуқий асосларини ривожлантириш	85
Шахло Файзуллаева. Жаҳон савдо ташкилоти ҳужжатларида муаллифлик ҳуқуқига оид принципларнинг моҳияти	92
Шахноза Джаббарова. Правовая охрана фольклора.....	98
Илҳом Умаров. Савдо муносабатларида интеллектуал мулк объектларига нисбатан ҳуқуқларни ҳимоя қилиш усуллари.....	105
Зафар Тошев. Совет по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности Всемирной торговой организации.....	111

Изоҳлар учун:

“ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК ОБЪЕКТЛАРИНИ СУД
ОРҚАЛИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-
ҲУҚУҚИЙ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ”
мавзусида ўтказилган давра суҳбати материаллари
(2023 йил 25 октябрь)

Босишга рухсат этилди 26.10.2023.

Нашр-ҳисоб табағи 8,0.

Адали ____ нусха. Буюртма № ____

Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий
мактаби, Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани, Чўпон-Ота кўчаси, 6-уй.

Тошкент-2023